

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

На правах рукопису

МЕЛЬНИЧУК ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 94(430+477)"199/200"-048.87

**НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
У ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ (1990-і РР. – ПОЧ. ХХІ СТ.)**

07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Крамар Юрій Вікторович
доктор історичних наук, доцент

Луцьк – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми	11
1.2. Джерельна база.....	26
1.3. Методологія дослідження	33
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН ФРН ТА УКРАЇНИ 90-Х РОКІВ XX СТ. – ПОЧАТКУ XXI СТ.	
2.1. Витоки німецько-українського культурного співробітництва.....	43
2.2. Німецько-українські міждержавні відносини на сучасному етапі ..	54
2.3. Організаційно-правові та інституційні засади двосторонньої культурної співпраці	63
Висновки до розділу 2	76
РОЗДІЛ 3. ОСВІТНЄ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО НІМЕЧЧИНИ Й УКРАЇНИ	
3.1. Німецько-українська освітня співпраця	79
3.2. Співробітництво в науковій та науково-технічній сферах	97
3.3. Наукові товариства та інститути	112
Висновки до розділу 3	121
РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА СПІВПРАЦЯ	
4.1. Німецько-українська літературна, музично-театральна та кінематографічна взаємодія	124
4.2. Художньо-виставкова діяльність. Проблеми реституції культурних цінностей	146
4.3. Медійне співробітництво Німеччини й України	160

Висновки до розділу 4	173
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	186
ДОДАТКИ	271

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

BIBB – Bundesinstitut für Berufsbildung – Федеральний інститут професійної освіти

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ДААД – Deutsches Akademischen Austausch dienst – Німецька академічна служба обміну

МЗС – Міністерство закордонних справ

МКФ – Міжнародний кінофестиваль

МОН України – Міністерство освіти і науки України

НЗ – навчальний заклад

НТС – науково-технічне співробітництво

НТФ – навчально-тренувальні фірми

ПАД – Pädagogischer Austausch dienst – Педагогічна служба обміну

ПТНЗ – професійно-технічні навчальні заклади

ПТО – професійно-технічна освіта

РНПЦ – регіональні навчально-практичні центри

ТДК – Carl Duisberg Gesellschaft – Товариство ім. Карла Дуйсберга

УВУ – Український вільний університет

ФГЗ – Фонд ім. Г. Зайделя

ФМОН ФРН – Bundesministerium für Bildung und Forschung BMBF – Федеральне міністерство освіти та науки

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

DFG – Deutsche Forschungs Gemeinschaft – Німецьке науково-дослідне товариство

GIZ – Німецьке товариство з міжнародної співпраці

GTZ – Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit – Німецьке товариство технічного співробітництва

InWEnt – Internationale Weiterbildung und Entwicklung – Товариство міжнародного підвищення кваліфікації та розвитку

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Епохальні події кінця 1980-х – початку 1990-х рр. спричинили значні зміни на політичній карті Європи. Реальністю стала об'єднана Німецька держава (1990) та незалежна Україна (1991). Нині Німеччина – одна з лідерів ЄС, Україна – усе ще на шляху виходу із пострадянського минулого. Утім це не створює перепон для налагодження та розвитку взаємовигідних німецько-українських відносин. Тісні міждержавні контакти, активний політичний діалог, науково-освітня та мистецька співпраця – ось лише неповний перелік сфер, які надають двостороннім відносинам особливого тону та динаміки на сучасному етапі.

Сьогодні, після подій, пов'язаних із анексією Криму та російською військовою агресією на Сході України, німецько-українське партнерство набуває особливого значення. Без сумніву, нинішні події впливають на весь міжнародний клімат, зокрема на відносини між країнами – членами Європейського Союзу. Подальша ескалація українсько-російського конфлікту та загострення міжнародної ситуації може мати фатальні наслідки для всієї Європи. За цих умов помітно активізувалися відносини між Німеччиною та Україною.

Перед нашою державою стоять чи не наймасштабніші виклики за всю її новітню історію – збереження територіальної цілісності та суверенітету. У цьому контексті мирне врегулювання конфлікту в Україні має значно більше шансів на успіх за участі та багатосторонньої підтримки Німеччини, зважаючи на її міжнародну вагу та авторитет. Водночас актуальним для Української держави є збільшення інформаційної присутності в Європі, насамперед у ФРН, для результативного протистояння в інформаційній війні з Росією. Це потребує взаємодії не лише між українським та німецьким політикумом, а й науковцями, діячами культури тощо.

Сучасна історія німецько-українських взаємин бере початок у 1990-х рр., а отже, в історичному вимірі є дуже короткою і налічує лише

25 років. Цей незначний проміжок часу супроводжувався важливими перетвореннями в політичному, економічному, соціальному, культурному житті двох держав. Німецький досвід трансформації суспільно-політичної та економічної системи в умовах переходу від тоталітаризму до демократії може бути корисним для подолання кризових явищ в економічному та політичному житті нашого суспільства.

Отже, дослідження німецько-українських відносин у гуманітарній сфері після 1990 р. має не лише науково-теоретичне, а й практичне значення, оскільки поглиблює наше розуміння пріоритетів політики Німеччини щодо європейського курсу України, дає можливість проаналізувати здобутки та прорахунки нашої держави на шляху інтеграції до європейського політичного та культурного простору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах Регіональної програми розвитку культури, мистецтва і туризму в області на 2011–2015 рр., затвердженої рішенням Волинської обласної ради 3 березня 2011 р. (протокол № 3/13), Регіональної програми розвитку культури, мистецтва та охорони культурної спадщини у Волинській області на 2016–2020 рр., затвердженої рішенням Волинської обласної ради 10 лютого 2016 р. (протокол № 2/28), наукової теми кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії» (протокол № 5 від 13 листопада 2014 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає в комплексному дослідженні основних напрямів німецько-української гуманітарної співпраці на сучасному етапі.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, джерельну базу та теоретико-методологічні основи дослідження;
- простежити основні етапи розвитку двосторонніх взаємин;

- визначити стан німецько-українських міждержавних відносин на сучасному етапі;
- з’ясувати особливості розбудови організаційно-правових та інституційних засад двостороннього співробітництва;
- розкрити значення освітнього аспекту в співпраці Німеччини та України;
- дослідити науково-технічне співробітництво обох країн;
- з’ясувати роль наукових товариств та інститутів у німецько-українському співробітництві;
- схарактеризувати німецько-українську взаємодію в літературній, музично-театральній та кінематографічній галузях;
- проаналізувати художньо-виставкову діяльність митців двох держав;
- виокремити здобутки та проблеми реституційного процесу в співпраці двох країн;
- встановити роль та місце засобів масової інформації в німецько-українському співробітництві.

Об’єкт дослідження – німецько-українські міждержавні відносини на сучасному етапі.

Предмет дослідження – співпраця між Німеччиною та Україною в освітній, науково-технічній, культурно-мистецькій сферах упродовж 1990-х рр. – на поч. XXI ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 90-х років XX ст. – початок XXI ст. Нижня межа окреслена початком 90-х років XX ст., коли відбулося становлення суб’єктів міжнародних відносин – об’єднаної Німеччини та незалежної України, а також формування договірно-правової бази двосторонніх міждержавних взаємин. Верхня хронологічна межа доведена до 2016 р., що зумовлено узагальненням 25-річного досвіду німецько-українського співробітництва.

Територіальні межі дисертації – території Федеративної Республіки Німеччина та України в сучасних державних кордонах.

Методологічну основу дослідження склали принципи об'єктивізму та історизму. Методи дослідження зумовлені темою, метою та завданнями дисертації. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння та ін. Під час підготовки роботи застосовувалися конкретно-історичні методи: проблемно-хронологічний, історико-генетичний, синхронний, порівняльно-історичний та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному дослідженні основних напрямів гуманітарного співробітництва ФРН та України в 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

У дисертації вперше:

- подано авторський аналіз здобутків і проблем німецько-українського співробітництва в гуманітарній сфері на сучасному етапі;
- уведено до наукового обігу значну кількість неопублікованих джерел, які характеризують співпрацю Німеччини та України;
- визначено основні етапи міждержавних культурних відносин ФРН та України;
- досліджено сучасний стан німецько-українського кінематографічного співробітництва;
- розкрито особливості німецько-української літературної співпраці упродовж 1990-х – поч. 2010-х рр.;
- проаналізовано взаємини у сфері театрального та музичного мистецтва;
- схарактеризовано стан німецько-української співпраці у сфері ЗМІ.

Уточнено:

- здобутки української та зарубіжної історіографії у вивченні цієї проблематики;
- роль інституційних суб'єктів у здійсненні двостороннього гуманітарного співробітництва;
- форми та зміст освітньої та науково-технічної співпраці обох держав.

Набули подальшого розвитку положення:

– про історично обумовлений процес двосторонньої німецько-української взаємодії та актуальних двосторонніх відносин на сучасному етапі;

– про значення німецьких та українських установ і організацій у налагодженні та реалізації співробітництва в гуманітарній сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки та узагальнення можуть використовуватися в дидактичних цілях при підготовці навчально-методичних розробок, викладанні загальних та спеціальних курсів у ВНЗ, написанні підручників з історії міжнародних та німецько-українських відносин тощо. Матеріали дослідження можуть бути використані зовнішньополітичними відомствами України та Німеччини для пошуків напрямів більш ефективної культурної взаємодії між нашими країнами, а також органами державної влади при виробленні засад національно-культурної політики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися на 12 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, а саме: Всеукраїнській науковій конференції «Україна в контексті світової історії і культури» (м. Тернопіль, 25–28 березня 2014 р.), VII Волинській всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (м. Житомир, 7–8 листопада 2014 р.), а також на міжнародних конференціях «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (2014 р., 2015 р., 2016 р. у м. Луцьку), XII Міжнародній науковій конференції «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches» (м. Штутгарт, Німеччина, 15 жовтня 2014 р.), Міжнародній міждисциплінарній конференції «Science and Scientists» (м. Дніпропетровськ, 21–22 грудня 2015 р.), XXXI Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження» (м. Чернівці, 30–31 грудня 2015 р.), V Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 9–10 грудня 2015 р.), Міжнародній конференції «Суспільні науки:

сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 22–23 січня 2016 р.), Міжнародній конференції «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 29–30 січня 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, політика» (м. Люблін, 15–16 лютого 2016 р.).

Результати дисертації оприлюднювалися під час фестивалів науки у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки упродовж 2013–2016 рр., обговорювалися на наукових семінарах кафедри всесвітньої історії цього університету.

Публікації. Основні положення й висновки дисертації викладено в 13 публікаціях: шість – у наукових фахових виданнях, із яких дві – у збірниках, що входять до міжнародних наукометричних баз даних; сім – в інших наукових виданнях та матеріалах наукових конференцій.

Структура дослідження побудована за проблемно-хронологічним принципом, зумовлена поставленою метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, основної частини, яка включає чотири розділи (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та 20 додатків. Загальний обсяг роботи становить 295 сторінок, із них 185 сторінок основного тексту, 25 сторінок займають додатки. Список використаних джерел містить 804 позиції.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

В основу аналізу історіографії досліджуваної теми покладено проблемно-тематичний принцип із поділом на українську та зарубіжну історичні наукові традиції. Вивчення основних підходів, насамперед, українських та німецьких вчених до подій минулого України та Німеччини, оцінка науковцями стану та перспектив двосторонньої співпраці в політичній, економічній, культурній сферах дали змогу простежити основні тенденції в підходах національної історіографії обох держав до висвітлення сучасного стану українсько-німецького гуманітарного співробітництва.

Українська історіографія. З початку 1990-х рр. активізується дослідження проблемних питань історії українсько-німецьких зв'язків. Значне зацікавлення з боку дослідників становить саме історія ХХ ст., свідченням чого є низка захищених дисертаційних робіт, публікація наукових праць. У них достатньо повно висвітлюються окремі аспекти українсько-німецьких взаємин періоду 1920–1930-х рр., а також Другої світової війни. Цим проблемам присвячені роботи П. Барвінської [234], О. Біласа [239], У. Єловського [347], Г. Калінічевої [388], Н. Кривець [423–427], І. Кулінича [437], О. Кураєва [440], В. Левикіна [448], Ю. Нетреби [498], Н. Папенко [535], І. Патера [538], В. Перепаді [545], В. Соловйової [608], І. Стрельнікової [621] та ін.

Значну увагу вітчизняних науковців привертають сучасні зовнішньо- та внутрішньополітичні стратегії України й Німеччини, їх реалізація та значення у двосторонньому співробітництві. Ряд українських германістів досліджували зовнішню політику Німеччини та її взаємини з країнами пострадянського простору. Ці аспекти (включно з намірами щодо України) у зовнішній політиці Німеччини частково висвітлено в роботах Р. Кривоноса [428], В. Степанова [617], О. Пантьо [531]. Окрім того, В. Степанов дослідив

та порівняв кадрову політику й діяльність керівництва дипломатичних представництв обох країн [619]. Основні напрями зовнішньої політики Німеччини наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр., її роль у євроінтеграційних процесах, взаємини з країнами постсоціалістичного табору, зокрема з Україною, вивчали С. Кондратюк [407; 408], А. Мартинов [457; 458], Г. Харлан [701]. Дисертаційне дослідження Л. Примаченко присвячене ролі недержавних інституцій у німецькій зовнішній політиці [563].

Не менш важливим є доробок українських учених-істориків із проблематики зовнішньополітичної діяльності України на сучасному етапі. Становлення України як самостійного суб'єкта на міжнародній арені, започаткування перших її контактів із ФРН розглянуто в роботі О. Івченко [373]. Першою узагальнюваною працею стали «Нариси історії дипломатії України» за редакцією В. А. Смолія (2001 р.) [493], в одному з розділів якої подано аналіз етапів становлення зовнішньої політики незалежної України. Колективна монографія «Україна в сучасному геополітичному просторі» за редакцією Ф. М. Рудича (2002) містить характеристику двосторонніх взаємин у контексті відносин держави з євроатлантичними структурами, країнами Центральної і Східної Європи [663].

Чимало українських учених звертають увагу насамперед на інституційне забезпечення реалізації зовнішньої культурної політики нашої держави. Зокрема, у роботі В. Малімон [454] узагальнено сучасний досвід культурних взаємин України та ФРН, визначено роль державних органів влади у сфері культурної політики, а також відображено німецький досвід державного регулювання цієї галузі. Особливості державного управління культурою в Німеччині та ймовірні варіанти його застосування в Україні проаналізувала Н. Фесенко [693]. У цьому контексті значним є внесок О. Кучмій, яка схарактеризувала німецьку модель культурної дипломатії та показала її вагу в державній політиці загалом [446]. Значення органів законодавчої та виконавчої влади у сфері реалізації культурної політики в

нашій державі визначив Г. Скрипчук [603]. Основні засади політики держави у сфері культури в 1985–1995 рр. висвітлила В. Яремченко [742]. Роль уряду в міждержавному співробітництві, особливо МЗС України, розкрито в роботі О. Щерби [736]. Основні напрями та проблеми реалізації зовнішньої культурної політики України схарактеризували І. Баранчик [230], В. Ціватий [710]. Формування зовнішньополітичних засад України упродовж 1990-х рр. висвітлено в роботі О. Сивак [599]. Якісний аналіз місця України в сучасному світі здійснили дослідники С. Віднянський та А. Мартинов [283–285].

Важливе місце в історіографічному доробку українських дослідників посідають праці, присвячені українській та німецькій діаспорі. Чимало з них висвітлюють історію німецької меншини в Україні. Міжетнічні відносини на Півдні України досліджувала К. Лях [452]. Особливості національної культури німців цього ж регіону на сучасному етапі вивчала А. Рум'янцева [589]. В. Васильчук акцентував увагу на суспільному та національному аспектах становища німецької меншини в Україні упродовж ХХ – на початку ХХІ ст. [265], визначив основні форми самоорганізації німців на початку 1990-х рр. [263]. І. Монолатій здійснив дослідження українсько-німецьких міжетнічних взаємин у Галичині [488]. М. Костюк свою монографію присвятив історії німців на Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [415]. Порівняно небагато є досліджень, що висвітлюють діяльність української діаспори в Німеччині. Частково цю проблематику порушено в працях Н. Гумницької [320], Н. Совінської [605], І. Краснодемської [420].

Упродовж 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. активно провадяться дослідження, присвячені українсько-німецьким міждержавним відносинам на сучасному етапі. Однією з перших робіт щодо питань формування договірно-правової бази, науково-технічного та гуманітарного співробітництва країн на початку 1990-х рр. стала праця А. Кудряченка та Г. Грабарчука [434]. Перші кроки взаємовідносин у трикутнику Україна–Росія–Німеччина у нових геополітичних умовах вивчав А. Кудряченко [435]. Водночас дослідник

проаналізував особливості взаємин між Україною та Німеччиною на початку 1990-х рр., а також можливі шляхи покращення двостороннього діалогу [433].

Здобутки та проблеми двостороннього співробітництва станом на середину 1990-х рр. узагальнила М. Л. Копиленко. Авторка відзначила досвід та перспективи дво- й багатосторонніх відносин за участю України й Німеччини в політичній та економічній площині [411]. Дослідження українських науковців Р. Кривоноса та І. Овсія щодо українсько-німецьких стосунків упродовж 1990-х рр. посідає особливе місце серед інших подібних праць. Учені узагальнили досвід співробітництва між країнами в 90-х роках ХХ ст., відзначили велику роль російського фактору на початку становлення відносин між Німеччиною та Україною. Водночас цінними є їхні пропозиції щодо вдосконалення українсько-німецьких взаємин у майбутньому [429].

Комплексному дослідженню основних напрямків двосторонньої культурної співпраці наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. присвячена монографія М. Яцишина. Автор один з перших в Україні ґрунтовно вивчив українсько-німецькі взаємини на початку їх становлення. На основі широкої джерельної бази та архівних матеріалів досліджено процес формування договірно-правових засад культурних відносин від кінця 1980-х до середини 1990-х рр. М. Яцишину вдалося простежити динаміку розвитку українсько-німецького освітнього діалогу, підсумувати основні здобутки культурної співпраці [748–749], українсько-баварських історико-культурних взаємозв'язків [401].

Характер українсько-німецьких політичних та економічних відносин різних часових проміжків розкривають дисертації В. Солошенко (упродовж 1990-х рр.) [610], В. Химинця (1998–2005 рр.) [705; 706], С. Сокола (2000–2009 рр.) [607]. Частково в цих роботах окреслено й гуманітарний аспект двосторонніх відносин означених періодів. Зокрема, В. Химинець визначив вплив російського фактору на українсько-німецькі відносини загалом, зазначаючи при цьому, що російсько-німецький діалог набагато активніший,

ніж німецько-український [704]. Попри високий рівень дисертаційних досліджень, зауважмо, що культурні та гуманітарні українсько-німецькі відносини недостатньо висвітлені в цих працях. Очевидно, що культурні взаємини займають важливе місце серед інших форм співробітництва України та Німеччини. Проте все розмаїття українсько-німецьких культурних відносин та навіть загальні їх тенденції упродовж означених дослідниками хронологічних проміжків неможливо повноцінно розглянути в рамках одного розділу дисертаційної роботи; це питання повинно стати предметом окремого комплексного дослідження. Відзначимо, що такі аспекти партнерства обох країн, як політичний та безпековий виміри, вивчала Г. Старостенко [614]. Співпрацю в економічній та енергетичній галузях відображено у працях С. Гуцал [325; 326]. Суспільно-географічні аспекти українсько-німецьких контактів визначила І. Хільчевська [707].

Однією з перших робіт, що узагальнили багаторічний досвід співпраці України та Німеччини в культурній сфері, стала дисертація О. Опанасенко. Дослідниця не лише визначила тенденції та основні аспекти українсько-німецького культурного співробітництва, а й запропонувала можливі шляхи для покращення двостороннього діалогу [515]. Вона також уперше проаналізувала значення Українсько-Німецького та Німецько-Українського форумів у налагодженні двосторонніх контактів [513]; дослідила соціогуманітарний аспект у спільній діяльності українських та німецьких спеціалістів [516]; підсумувала здобутки українсько-німецького партнерства у сфері вищої освіти [519] та науки [518]. О. Опанасенко визначила також основні етапи міждержавних відносин у напрямі реституції культурних пам'яток [514].

Окремі аспекти двосторонніх взаємин України та Німеччини є предметом наукових зацікавлень багатьох вітчизняних дослідників. О. Валіон зробила спробу проаналізувати науково-технічне співробітництво країн та його договірну-правову базу [259]. Динаміку українсько-німецьких взаємин в освітній та науковій галузі дослідила Т. Жихарева. Вона визначила

особливості двосторонніх контактів у цій сфері упродовж 1992–2007 рр., а також звернула увагу на значення окремих інституцій Німеччини та України в налагодженні продуктивної співпраці [353].

В українській історіографії є чимало праць, які висвітлюють роль окремих наукових інституцій в українсько-німецькій культурній співпраці. Увагу ряду науковців привернула діяльність такої унікальної закордонної української освітньо-наукової установи, як Український вільний університет (Мюнхен), а також проблеми її функціонування на сучасному етапі. Історію УВУ з моменту його започаткування до 1991 р. вивчав О. Гаранін. Дослідник проаналізував історіографічний доробок учених УВУ та внесок інституції у вивчення історії України [301]. Інша публікація «Українські студії під небом Баварії» авторства В. Карпенка теж присвячена діяльності УВУ [391]. Здобутки цієї установи з понад 90-річною історією узагальнила спільна праця «Universitas Libera Ucrainensis» (видана у 2006–му та 2011 рр.) [792; 793]. З іншого боку, проблеми і здобутки УВУ на сучасному етапі висвітлено в публікаціях В. Кучера [444], І. Лопушинського [450], М. Мегеца [465; 466], І. Мигула [475], М. Присяжного [564], Л. Тарнашинської [625] та ін. Відзначимо, що українсько-німецькі відносини вивчалися не лише крізь призму досвіду існування УВУ. Ґрунтовною в цьому напрямі стала праця В. Нічик та З. Хижняк «Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки» [504]. Дослідники показали важливість цієї інституції в розширенні двосторонньої культурної співпраці, висвітлили роль видатних науковців, які зробили важливий внесок у становлення культурних українсько-німецьких взаємин загалом.

Варто виокремити праці, у яких показано розвиток двосторонніх культурних взаємин на регіональному рівні. Помітний внесок у вивчення українсько-баварських відносин у їх історичному вимірі зробили В. Степанов [618], Г. Хоружий [708].

Одна з ключових тем, яку активно розробляють українські науковці, – це розвиток україністики в Німеччині. У працях Л. Гайдученко [295],

Є. Карпіловської [392], І. Мусієнко [491] відтворено загальні тенденції поступу в цьому напрямі та звернено увагу на проблеми сучасної україністики у ФРН.

Зазначимо, що останнім часом українські вчені почали звертати увагу й на вивчення німецького історіографічного доробку з історії України та українсько-німецьких взаємин. Так, Т. Шевченко презентувала історіографічне дослідження історії України в сучасному німецькому науковому просторі (Німеччина та Австрія) [722]. Вона акцентувала увагу на вирішальному значенні «особистісного фактору» в розвитку україністики в Німеччині загалом. У цьому контексті авторка розглядає роль в історичній науці таких відомих дослідників, як А. Каппелер, Ф. Гольчевські, А. Айсфельд та багато інших. Поза увагою дослідниці лишилися вчені, зацікавлення яких українською проблематикою було вузькотематичним (Г. Зімон, К. Мілов та ін.). На нашу думку, Т. Шевченко недостатньо повно висвітлила історіографічний доробок згаданих науковців. Історіографічну спадщину вчених Українського вільного університету в Мюнхені упродовж 1946–1991 рр. вивчали І. Монолатій та О. Вишиванюк [487]. Історичні праці учених з Австрії, Німеччини та Швейцарії проаналізувала П. Барвінська [232].

Цінним стало дослідження Г. Харлан української історіографії східноєвропейських політичних підходів ФРН у 1991–2013 рр. Авторка в цьому контексті визначила й основні підходи українських учених до вивчення українсько-німецьких відносин (А. Кудряченка, М. Копиленко, С. Кондратюка, Г. Старостенко, О. Валіон та ін.) [702].

Багатоаспектність українсько-німецьких взаємин у культурно-гуманітарній галузі спонукало автора звернутися до наукових робіт фахівців різних сфер культурно-мистецького життя (мистецтвознавців, кіноекспертів, оглядачів культурних подій та ЗМІ, музикознавців, літературознавців, культурологів тощо). Так, окремі віхи та факти українсько-німецьких музичних контактів відображені в дослідженнях Г. Карась [389], Н. Кривець

[425], Т. Медвідь [467], М. Шведа [720]. На сторінках монографії відомого кіноексперта І. Зубавіної «Кінематограф сучасної України...» [368], серед іншого, можна віднайти цінні відомості щодо українсько-німецьких зв'язків у галузі кіномистецтва, особливостей його розвитку в обох країнах та наведено дані щодо спільного кіновиробництва. У цьому контексті неоціненну вагу мають і наукові розвідки відомого українського фахівця в галузі кіно С. Тримбача [648]. Місце України в кінематографічному світі намагався показати й Р. Бучко [253]. Закономірності та особливості розвитку українського кіно обґрунтував колектив науковців у «Нарисах з історії кіномистецтва України», що стало важливою віхою у вивченні цього напрямку українсько-німецьких взаємин [494]. Одним із перших видань, які узагальнюють кінематографічні зв'язки України й Німеччини, стала збірка праць вітчизняних та зарубіжних вчених «Україна–Німеччина: кінематографічні зв'язки» (2009) [665].

Останнім часом з'явилося чимало робіт перекладачів, літературознавців та фахівців цієї галузі, присвячених історії літературних контактів між Україною й Німеччиною. Ґрунтовне їх вивчення дало можливість простежити загальні тенденції українсько-німецьких відносин у цій галузі, виокремити кращі приклади співробітництва. Основні зусилля науковці спрямовували на вивчення окремих визначних особистостей та їх внеску у світову літературну скарбницю (П. Рихло [580], Г. Шевців та Р. Шевців [721]). Увагу на особливості українсько-німецького перекладу цитат Ю. Андруховича звернула М. Ткачівська [642]. Уперше історію українсько-німецького художнього перекладу (середина ХІХ – середина другого десятиліття ХХІ ст.) комплексно дослідила М. Іваницька [371]. Зокрема, вона показала значення особистості перекладача в перекладацькій, популяризаторській та видавничій діяльності. Її унікальна монографія присвячена видатній постаті – А.-Г. Горбач – перекладача, науковця та популяризатора української літератури, громадської діячки і видавця [370].

Упродовж 1990-х – середини 2010-х рр. однією з найгостріших проблем двосторонніх відносин залишався реституційний процес. Проте власне цій проблемі присвячено порівняно мало робіт. Саме тому цінними стали перші наукові розвідки з цієї проблематики С. Кота [416], О. Федорука [692]. Окремим розділом українсько-німецькі відносини у сфері реституції пам'яток виділені в дослідженні Н. Українець. Авторка показала розвиток двосторонніх взаємин крізь призму діяльності окремих органів державної влади України у сфері повернення культурних цінностей (Кабінету Міністрів України, Міністерства культури і туризму України, Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, Міжурядової українсько-німецької змішаної комісії) та нормативно-правове забезпечення реституційної політики в Україні [670].

Зарубіжна історіографія. Комплексне й неупереджене дослідження українсько-німецьких відносин неможливе без вивчення досвіду зарубіжного історіописання з цієї теми. Тісні зв'язки українського й німецького народів привертали увагу ряду вчених. Зростання інтересу з боку німецьких дослідників до України на початку 1990-х рр. зумовлене низкою факторів. По-перше, нові зовнішньополітичні завдання, які постали перед об'єднаною Німеччиною, передбачали інтенсифікацію міждержавних відносин з низкою держав пострадянського простору, зокрема й із незалежною Українською державою. По-друге, українсько-німецькі зв'язки переживали новітній етап становлення не лише на державному рівні. Регіональні та міжособистісні багаторічні взаємини українців і німців, міжнародний обмін досвідом у різних сферах суспільного життя – ці та інші чинники спонукали закордонних фахівців шукати відповідей на актуальні питання двосторонніх відносин.

Однією з ключових науково-дослідних тем, що їх активно вивчали німецькі історики на зламі століть, стали події Першої та Другої світових воєн, а також місце та роль Німеччини й України в тогочасних міжнародних відносинах. Ці аспекти відображено у працях таких німецьких учених, як

К. Мілов[776] та К. Ремер [778]. Ґрунтовна академічна праця Ф. Гольчевські «Німці та українці 1914–1939» [763], опублікована у 2010 р., розкриває особливості відносин між обома народами в окреслений період часу. Окрім знакових для України та Німеччини подій початку ХХ ст. (Перша світова війна, Брест-Литовський мирний договір, період гетьманату П. Скоропадського і т. д.), автор аналізує основні концепції української політичної думки в еміграції (В. Липинського, С. Петлюри, Д. Донцова). Серед загалу робіт із цієї проблематики відзначимо працю наукового співробітника Університету Мартіна Лютера (Галле-Віттенберг) К. Штруве «Німецька окупація, український націоналізм, антиєврейське насилля», що вийшла друком у 2015 р. [785]. Робота виявилася «на часі». Вона з'явилася в умовах посилення інформаційної війни проти України з боку Росії, політики якої досить часто використовують термін «фашизм» та його похідні щодо українського народу.

Німецька національна меншина поза межами Німеччини – один з провідних науково-дослідних напрямів у сучасній німецькій історіографії. Історію німецької колонізації на українських землях та особливості життя німецької спільноти в Україні на початку ХХІ ст. досліджували Г. Меліка [775], І. Рьоскау-Ридель [779], Е. Турчинські [787] та ін.

У вивченні новітньої історії України важливе місце посідають роботи німецького історика, професора Гамбурзького університету Ф. Гольчевські. На початку 1990-х рр. за його редакцією вийшло у світ одне з перших німецькомовних видань «Історія України» [762]. Матеріали цієї книги охоплюють різні історичні періоди, починаючи від часів Київської Русі й завершуючи 1993 р. Зазначимо, що сюди увійшли публікації учасників конференції українців у 1990 р., яку організував тодішній керівник семінару східноєвропейської історії університету м. Кельна професор А. Каппелер.

Зазначимо, що австрійський дослідник А. Каппелер – один із провідних українців, який працював в університетах Відня, Кельна та є іноземним членом Національної академії наук України. Невтомна плідна праця на

науковій ниві цього дослідника та організатора була особливо активною й упродовж 1990-х – 2010-х рр. Він організував декілька наукових конференцій та підготував низку публікацій. Зокрема, 1993 р. вийшли друком матеріали наукової конференції з проблем історії України «Україна. Сучасність та історія нової держави» [788], що відбулася 31 жовтня – 2 листопада 1991 р. у Вальберберзі. А. Каппелер – автор однієї з перших праць у німецькомовному просторі з історії України (1994) («Мала історія України»). Зауважимо, що книга тричі перевидавалася та доповнювалася (1994 р., 2000 р., 2009 р.); вона перекладена й українською мовою (2007 р.), що дає змогу ознайомитися з роботою зацікавленим українським читачам та науковцям. Зокрема, у третьому виданні (2009) автор запропонував матеріал з історії України часів незалежності, що хронологічно охоплює 1991–2004 рр. Тут дослідник розглянув проблеми державо– та націотворення, а також основні напрями зовнішньої політики молодшої держави [768].

А. Каппелер цікавився проблемами українського націотворення, що було узагальнено в його публікації «Важка дорога до нації...» [767]. Одна з останніх збірок праць вітчизняних і зарубіжних дослідників української тематики, що була підготовлена й вийшла у світ під керівництвом А. Каппелера, – книга «Україна. Процеси націотворення» [758; 667]. Свої наукові доробки в ній представили зарубіжні вчені Ф. Гольчевські, Г. Біндер, Т. Пентер, Г. Гаусманн, Р. Вульпіус, К. Штруве, Г. Зімон, Ю. Бестерс-Дільгер та ін. До спільної роботи над збіркою долучилися українські науковці Я. Грицак, В. Маслійчук, А. Портнов, М. Рябчук.

Підсумки перших десяти років державотворення України підбито в роботі, що вийшла за редакцією відомого німецького дослідника Г. Зімона «Нова Україна: суспільство – економіка – політика (1991–2001)». До неї увійшли різнопланові статті вчених України (Я. Грицака, О. Гараня, М. Мариновича, І. Бураковського), Німеччини (О. Отта, П. Гількеса, Х. Плайнса, Р. Ліднера, В. Вінсентца та ін.), які впорядковано в 14 розділах.

Серед іншого, зацікавлення викликають думки німецьких науковців щодо шляхів та перспектив розвитку Української держави.

Українська тематика стала предметом досліджень німецького історика та філолога Е. Людемманна. Його книга «Україна», яка тричі перевидавалася, покликана заповнити інформаційні прогалини про нашу державу в Німеччині. Мети цієї роботи цілком досягнуто, адже книга містить великий обсяг інформативного матеріалу про нашу державу та її населення, історію, політику, економіку, культуру та міжконфесійні стосунки. Зазначимо, що в цій праці наведено також короткі відомості про українсько-німецькі контакти в новітню добу [773].

Знакова подія в сучасній українській історії – Помаранчева революція 2004 р. – зумовила появу низки публікацій закордонних дослідників із цієї тематики [752; 753; 798]. Так, книга німецького філософа В. Темпліна комплексно розкриває передумови, перебіг та наслідки подій в Україні кінця 2004 р. Авторські висновки ґрунтуються на промовах та інтерв'ю представників українського суспільства різних професій і політичних уподобань. Окрім того, дослідник намагався показати шлях творення української державності періоду незалежності, специфіку розвитку української ментальності та культури [786].

Серед ряду авторитетних імен в українському та зарубіжному академічному середовищі виділимо німецького політолога А. Умланда, наукового співробітника Інституту євроатлантичного співробітництва у м. Києві. Багато його досліджень з української історії залишаються актуальними й зачіпають широкий спектр проблем суспільно-політичних процесів сучасної України [791]. Одне з останніх досліджень автора щодо взаємовідносин у трикутнику Німеччина–Україна–Росія показало, що географічне розміщення нашої держави, її потужний потенціал та багато інших чинників мають значно більше ваги, ніж місце, яке власне країна займає у зовнішній політиці Берліна, а також розглядає значення відносин Україна–Росія для Європи. Дослідник зауважує, що Україна доволі часто

виступає скоріше як об'єкт зовнішньої політики обох держав, ніж як суб'єкт міжнародних відносин [790].

Автором низки публікацій про Україну є В. Шнайдер-Детерс. Масштабною з цього погляду стала його робота «Україна: вакуум влади між Росією і Європейським Союзом» (2012) [781]. Науковець, зокрема, зазначає, що країна в міжнародному та внутрішньодержавному форматі перебуває у своєрідному «вакуумі влади», а її рубіжне становище між РФ та ЄС разом з іншими проблемами гальмує розвиток України на всіх рівнях. Дослідник показав значення кожного учасника трикутника Україна – Росія – ЄС, указавши на те, що весь сучасний етап демократизації та шлях України до Європи тісно залежав від політики Москви.

Зацікавлення європейського загалу подіями в Україні 2013 р., а також слабка поінформованість європейців про нашу країну зумовили вихід у світ «Історії України» К. Йобст, професора історії Східної Європи університету Відня (2010 р. та 2015 р.) [766]. У другому виданні авторка звернула увагу читача на основні зовнішні та внутрішні фактори формування самоідентичності українців та відповідно їх зумовлений історично подальший поділ чи фрагментацію. Дослідниця в дуже доступній формі зуміла реалізувати мету своєї роботи – поінформувати німецькомовних читачів про Українську державу та її буденні проблеми, передісторію складного сьогодення.

Культурні взаємини України й Німеччини та їх історичний контекст теж неодноразово були предметом досліджень німецьких науковців. Важливою з цього погляду є робота «KulturSchok Ukraine» (вид. у 2006 р., перевид. у 2007–му та 2011 рр.) дослідниць з України та Німеччини І. Сердюк і Е. Шеєр [780]. Це дослідження містить великий масив інформації про Україну, її населення, історію, традиції, релігію, родинні зв'язки, культуру тощо. Окремі розділи роботи присвячені відносинам із сусідніми державами та Німеччиною.

Українсько-німецькі відносини на сучасному етапі вивчав Р. Лінднер. У його публікації «Україна та Німеччина в новій Європі» [771], окрім детального аналізу економічних та політичних відносин, зокрема в контексті Україна–ЄС, звернено увагу на досвід культурного співробітництва двох країн.

Відносини Німеччини та України на сучасному етапі стали предметом наукових зацікавлень К. Гартманн. У своїй праці «Діалог з потенціалом. Німецько-українські культурні зв'язки» [764] авторка показала загальні тенденції поступу двосторонньої співпраці. К. Гартманн слушно зазначила про асиметричність міжінституційного співробітництва. Водночас конкретні рекомендації дослідниці є цінними для поліпшення сучасних німецько-українських культурних взаємин.

Низка статей П. Гількеса натомість відображає розвиток та значення україністики в Німеччині та германістики в Україні [304–308; 765]. П. Гількес дослідив взаємозв'язок процесу націотворення та освітньої системи, процеси українізації й демократизації освіти, значення вивчення української мови та українознавства у творенні нації тощо [765]. Німецька дослідниця українського походження Д. Тетерина-Блохин є активним пропагандистом українсько-німецьких взаємин на всіх рівнях. Водночас її наукові розвідки викликають особливий інтерес, оскільки ґрунтуються на джерелах, які часто недоступні українським дослідникам. Серед її великого доробку особливе значення мають ті, які висвітлюють історичні зв'язки обох народів у політичній, економічній, науковій та релігійній сферах [245; 633].

Автором низки розвідок із питань розвитку європейського кінематографу є відомий кінознавець і теоретик, історик, учасник міжнародного фестивального руху Г.-Й. Шлегель. Нашу увагу привернуло його дослідження «Віхи німецько-українських контактів у галузі кінематографу», у якому окреслено взаємини між Україною й Німеччиною в цій сфері упродовж ХХ ст., визначено основні тенденції у кіновиробництві,

міжінституційні взаємини та роль окремих митців у популяризації вітчизняного кіномистецтва [725].

Різноманітні погляди авторів з України, Німеччини й Австрії на культурний розвиток України увібрало видання «Де знаходиться Україна? Місцезнаходження однієї європейської культури» [795]. Роздуми К. Дате, Шт. Хьоне та ін. на різну тематику надають можливість читачам німецькомовного простору дізнатися більше про Україну як про країну з багатою культурною спадщиною, традиціями й багатовіковою історією.

Становлення України як незалежної держави, участь СРСР у процесі остаточного врегулювання «німецького питання» наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., тісні партнерські відносини між цими країнами, складні нерозв’язані проблеми історії та низка інших чинників зумовлюють певну «причетність» РФ як третьої сторони не лише у взаєминах України й ФРН. Це спричинило появу в Росії низки праць, які певним чином віддзеркалюють ставлення російської спільноти до подій у Німеччині та Україні, а подекуди – і власне українсько-німецьких взаємин. Тому ми використали окремі праці російських авторів.

Відзначимо, що сучасних російських науковців цікавить насамперед вектор відносин Росія–Німеччина і навпаки. Визнаними з цього погляду стали праці російських германістів І. Бусигіної [252], О. Ватліна [267; 268], Л. Воробйової [290], М. Павлова [528; 529], О. Патрушева [539] та ін. Інтерес російських дослідників викликав німецький досвід у різних сферах суспільного життя. Так, О. Огнева зосередила увагу на методах і формах реалізації зовнішньої політики Німеччини в гуманітарній сфері [510]. Російський германіст О. Орєхова проаналізувала стан та особливості розвитку ринку засобів масової інформації Німеччини в 1990–2007 рр. [522]. Т. Ланьшина представила результати вивчення «м’якої сили» Німеччини. У її дослідженні йдеться про зовнішню культурну та освітню політику ФРН, шляхи її реалізації [447]. Дедалі більше російських учених цікавляться зовнішньополітичною діяльністю України, окремими питаннями її історії.

Так, дисертаційна робота О. Косован цілком присвячена історії української діаспори в Німеччині в XIX – на поч. XXI ст. [413].

Окремі проблеми двостороннього українсько-німецького співробітництва вивчають білоруські дослідники. Так, В. Фрольцов у своїх роботах розглядає основні зовнішньополітичні підходи Німеччини щодо України за часів перебування при владі канцлерів Г. Коля та Г. Шредера [697; 698]. Особливу увагу дослідник звернув на задекларовані німецькими політиками аспекти взаємин між державами та їх практичну реалізацію, що не завжди збігалися. Автор не лише окреслив загальні тенденції розвитку українсько-німецьких відносин в політичній, економічній та гуманітарній галузях, а й показав ключові (а іноді – й проблемні) моменти цих взаємин, які привертають увагу не лише представників обох країн, а й світової громадськості [698, с. 53]. Водночас В. Фрольцов звернув увагу й на окремі гуманітарні аспекти німецько-українських відносин (освітні, наукові та культурні) [697].

Підсумовуючи аналіз історіографії дослідження, зауважимо, що, попри нагромадження значного пласту наукової літератури з різних аспектів німецько-українського гуманітарного співробітництва, ця тема не знайшла комплексного висвітлення в сучасних вітчизняних та зарубіжних історичних працях. Узагальнення потребують окремі аспекти німецько-українських культурних відносин, насамперед культурно-мистецькі контакти (у сфері образотворчого мистецтва, літератури, музики, кінематографу, театру), реституційний процес тощо.

1.2. Джерельна база

Джерельну базу дисертаційного дослідження склали архівні джерела та опубліковані документи програмного, нормативного, правового, наративного змісту: офіційні інформаційні матеріали державних органів влади України й Німеччини, дипломатичних представництв; міжнародно-правові документи; матеріали періодичних видань; офіційні заяви, промови, інтерв'ю державних

і громадських діячів; статистичні відомості; довідкові та енциклопедичні видання.

Важлива група джерел – архівні матеріали. Їх основу склали ресурси Галузевого державного архіву МЗС України (фонд 8, опис 198 «Українсько-німецькі відносини 1991–2004 рр.»). Значний їх обсяг уводиться до наукового обігу вперше. Серед матеріалів архіву українського закордонного відомства вивчені наступні (за тематичною спрямованістю): культурні зв'язки України та ФРН [37–48; 62; 65; 70]; наукове й освітнє співробітництво країн [31–36; 51–56; 63; 64; 69]; гуманітарна співпраця [57–59; 61; 66; 71]; звіти й плани роботи Посольства України у ФРН [67]; огляд іноземних ЗМІ та інші інформаційні матеріали [1–15; 19–21; 68]; співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища та мінімізації аварії на ЧАЕС [29; 30]; аналітично-інформаційні матеріали [22–28]; проблема реституції культурних цінностей [49; 50; 60]; документи, що висвітлюють становище української діаспори у ФРН [17; 18] та інші [16]. Ґрунтовний аналіз цих джерел дав змогу простежити основні напрями співробітництва України та Федеративної Республіки Німеччина в гуманітарній сфері на сучасному етапі. До того ж архівні матеріали дали змогу виявити ті галузі двосторонньої співпраці, які були пріоритетними в роботі українського зовнішньополітичного відомства та Посольства України у ФРН.

Важливе значення для написання дисертаційної роботи мали ресурси Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Відомості з фонду 166 «Архів Міністерства освіти України» (1991–2000 рр.) (оп. 17–18) стали важливим доповненням до третього розділу дисертаційного дослідження. Серед використаних матеріалів – документація щодо міжнародного співробітництва України в галузях науки, освіти та культури [72; 73], протоколи та інші документи засідання колегії міністерства [74; 78], звіти службових відряджень за кордон працівників центрального апарату міністерства [75; 76; 79] та ВНЗ [77; 80].

Ці дані дали змогу простежити хід та результати переговорів між Україною й Німеччиною у культурній та освітній сферах.

У процесі підготовки дослідження опрацьовано матеріали фонду 5116 «Архів Міністерства культури України 1990–2005 рр.», зокрема, звіти про відрядження за кордон [87; 90; 98; 104], аналітичні довідки про міжнародне культурне співробітництво [88; 91; 95], протоколи засідань та постанови колегії Міністерства культури України [81–83; 85; 86; 89; 92; 93; 94; 99; 103], документи (довідки, плани, дозволи, угоди, контракти тощо) з питань організації закордонних виставок та культурних заходів в Україні й Німеччині [84; 96; 97; 100–102; 105–108]. Ресурси фонду містять цінну інформацію про хід виконання міжвідомчих та міждержавних угод про культурне співробітництво, підсумки роботи структурних підрозділів міністерства і т. д.

У ЦДАВО України сформовано архів Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (фонд 5304, оп. 1–2 (1992–2011 рр.)), де зберігаються різноманітні матеріали, що дають змогу простежити переговорний процес між Україною й Німеччиною з питань пошуку, реставрації та повернення культурних пам'яток. Його результати зафіксовані у протоколах засідань Міжурядової українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції [109; 115]. Значним доповненням стали звітні документи про відрядження, які допомогли відтворити зміст та динаміку українсько-німецьких перемовин щодо реституції культурних цінностей [111; 114]. Окрім того, значний науковий інтерес викликають акти, довідки та інші відомості про взаємний обмін інформацією й матеріалами [110; 112; 113].

Окрему групу джерел, важливих для вивчення українсько-німецьких гуманітарних відносин складають офіційні опубліковані документи – міжурядові, міжміністерські та міжінституційні угоди, спільні декларації, заяви, меморандуми, протоколи, договори тощо.

У дисертації використано законодавчі документи, що регулюють діяльність вищих органів державної влади України та ФРН, насамперед, це Конституція України [140] та Основний закон ФРН [141], а також постанови Верховної Ради України [151; 154], постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України [152; 153; 170], закони України [123–125], укази Президента України [210; 211], накази галузевих міністерств [144–146], міжвідомчі та міжгалузеві меморандуми [142; 143], матеріали парламентських слухань [171].

Фундамент правової бази двостороннього співробітництва заклала Спільна декларація про основи відносин між Україною і ФРН від 9 червня 1993 р. Документ визначив ключові складники подальшого гуманітарного співробітництва держав [172]. Важливою віхою у становленні українсько-німецької співпраці стало підписання Угоди про культурне співробітництво (15 лютого 1993 р.) [191] та Договору про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки і техніки (10 червня 1993 р.) [118]. У зазначених документах обидві сторони деталізували аспекти та основні напрями українсько-німецьких взаємин.

Активізації співробітництва України й Німеччини сприяла низка спільних заяв та протокольних документів щодо пріоритетних напрямів співпраці, укладених українськими міністерствами та німецькими федеральними і земельними відомствами [119; 121; 160; 173; 175; 176; 178–180; 182–184; 193–196].

Активні освітні зв'язки між обома країнами зумовили напрацювання ґрунтовної законодавчо-правової бази в науково-освітній галузі. Важливими є угоди та низка інших документів [165; 168; 174; 177; 192; 201; 203], а також міжурядові протоколи з питань підготовки та підвищення кваліфікації [161], протоколи засідань українсько-німецької Робочої групи з питань науково-технічного співробітництва [158; 163], меморандуми [142] тощо.

Про активний діалог у гуманітарній сфері свідчать угоди та меморандуми між архівними й науковими установами обох країн

[120; 143; 159; 167; 204]. Важливим кроком у зміцненні взаєморозуміння між обома народами стало підписання Угоди про догляд за військовими могилами від 10.06.1993 р. [190], Угоди про співробітництво у справах депортованих осіб німецької національності та взаємне забезпечення прав національних меншин від 10.06.1993 р. [197], Угоди про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні від 3.09.1996 р. [188].

Детального вивчення та розв'язання потребує сьогодні проблема втрачених культурних пам'яток. Тому процес узгодження питань між Україною і Федеративною Республікою Німеччина щодо пошуку, реставрації, повернення культурних цінностей, втрачених чи незаконно переміщених у роки Другої світової війни, задокументовано на вищому рівні у спільних протоколах [164; 166].

Обопільне зацікавлення та діяльність урядів обох країн у напрямі активізації молодіжного обміну підкріплено Угодою між Міністерством України у справах молоді і спорту та Федеральним Міністерством у справах жінок і молоді Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у сфері молодіжної політики від 27.08.1993 р. [185]. Зазначені вище документи стали важливим складником у становленні та розвитку сучасних українсько-німецьких відносин і склали джерельну базу цього дослідження.

Розвиток інтеграційних процесів у Європі, роль ФРН як одного з її лідерів, набуття Україною статусу сусіда Європейського Союзу та інші чинники зумовили зближення України та ФРН і в цій площині. Такі політичні реалії сьогодення вплинули на формування договірної бази між Україною і ЄС. Упродовж тривалого часу ці відносини базувалися на Угоді про партнерство та співробітництво від 14.06.1994 р. [202]. У 2014 р. укладено Угоду між Україною та ЄС про асоціацію (політичну частину підписано 21 березня, економічну – 27 червня) [198].

У контексті Україна–ЄС активно розвивається діалог у науково-дослідній сфері. Серед спільно задокументованих намірів [186; 206] виокремимо Угоду про наукове і технологічне співробітництво (2002) [187].

Її подальше неодноразове подовження у 2003–му [199], 2010–му [208] та 2015 рр. [209] аргументовано доводить значущість цих взаємин для обох сторін.

Задля визначення характеру здекларованих в офіційних документах завдань двостороннього співробітництва було проаналізовано звітні та інші матеріали Національної академії наук України [147; 162], Академії мистецтв України [148], Міністерства культури України [116; 138; 139; 155; 156], МОН України [146] та ін. [126–128; 157; 169]. Важливими ресурсами при підготовці дисертації стали нормативні документи, що визначають засади зовнішньополітичної діяльності органів державної влади України [117; 151], а також законодавство у сфері культурної політики в Україні [124; 125].

Важливими для характеристики форм двостороннього співробітництва є також угоди, укладені на регіональному та міжінституційному рівнях. Насамперед, це положення про створення освітніх та наукових установ [149; 150; 207] і започаткування спільних проєктів, а також угоди про співпрацю між окремими регіонами України та Німеччини [200].

У роботі використано документи німецьких державних та недержавних організацій. Уміщена в них інформація доповнює загальний зміст двосторонніх відносин, а іноді корелює відомості, які містяться в українських джерелах. Це, насамперед, звіти Федерального уряду щодо зовнішньополітичної та гуманітарної діяльності [214; 215], звіти ДААД [754] та ПАД [216–218], звітність та статuti українських організацій у ФРН [129; 130; 181].

Упорядковані джерела з історії українсько-німецьких взаємин містить і низка опублікованих збірок документальних матеріалів. Серед них виділимо видання «Україна в міжнародно-правових відносинах» [212], «Україна на міжнародній арені» [213], «Зібрання чинних міжнародних договорів України» [131–137]. Критичні огляди та цінні документи, зокрема й щодо українсько-німецьких відносин, зібрано в роботі М. Сороки «Світ відкриває Україну...» [611].

Джерельну базу дослідження доповнюють також періодичні видання. Проблематика, яка є предметом дослідження, висвітлювалася на шпальтах німецьких часописів: «Badische Zeitung», «Berliner Zeitung», «Die Welt», «Dresdner Neueste Nachrichten», «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Frankfurter Rundschau», «Rheinische Post», «Stuttgarter Nachrichten», «Stuttgarter Zeitung», «Süddeutsche Zeitung» та ін. Серед української періодики виділимо офіційні видання державних органів влади («Урядовий кур'єр», «Відомості Верховної Ради України»), а також часописи, які висвітлюють культурне життя в Україні («Високий Замок», «День», «Дзеркало тижня», «Кіноколо», «Культура і життя», «Літературна Україна», «Музика», «Українське слово» тощо).

Дослідження міждержавних відносин України й Німеччини передбачає аналіз публічних виступів та інтерв'ю представників політичної еліти обох держав. Професійні погляди політиків, дипломатів, керівників культурних та інших установ, громадських діячів дали змогу визначити пріоритетні напрями відносин, їх проблемні аспекти, суб'єктивне ставлення до подій сьогодення і т. д. Особливий інтерес викликають промови, інтерв'ю, виступи посла ФРН в Україні Е. Гайкена (1996–2000 рр.) [296], посла України у ФРН Н. Зарудної (2008–2011) [414], міністра закордонних справ України А. Зленка (1990–1994 рр., 2000–2003 рр.) [281] та Г. Удовенка (1994–1998 рр.) [270], міністра закордонних справ ФРН Ф.–В. Штайнмайера (2005–2009, з 2013 р.) [783], голови Національної спілки композиторів України І. Щербакова [601], ректора УВУ Я. Мельник [466], німецького науковця та завкафедри комунікацій Університету Пассау Р. Гольфельда [329], керівника Національного українського драматичного театру ім. І. Франка С. Мойсеєва [262] та ін.

Простежити динаміку двосторонніх взаємин дають змогу статистичні відомості. Зауважимо, що такі дані представлено Федеральним статистичним відомством [219–221], опубліковано в низці звітних документів державних та

громадських організацій України та ФРН. Окрему групу використаних у дисертації джерел склали довідкові та енциклопедичні видання [799–804].

Для повноти розкриття наукової проблеми застосовано електронні джерела (інформація із офіційних сайтів державних та громадських установ), що дало змогу доповнити загальну картину німецько-українських гуманітарних взаємин початку XXI ст. Значне зацікавлення викликали вміщені на сайтах прес-релізи [328; 558–559; 690], програми заходів [237; 330; 337; 338; 565–596; 636–638], афіші й оголошення [745; 744], календарі [384–385; 451] та щоденники подій [235]. Офіційні сайти державних установ містять не лише інформаційні матеріали, а й поточну документацію, яка регулює двостороннє співробітництво. Слід однак зазначити, що такі документи потребують більш прискіпливого аналізу, оскільки вони (порівняно з оригіналом) можуть містити незначні змістові чи хронологічні помилки, скорочення тексту тощо. Проте певною мірою це компенсується полегшеним доступом до документальних джерел, які залишаються у списку неопублікованих ресурсів, або «губляться» серед поточних архівних матеріалів.

Отже, наявна джерельна база є достатньо репрезентативною, що дає змогу простежити динаміку українсько-німецького співробітництва в політичній, культурно-мистецькій, гуманітарній галузях в розглядуваний період.

1.3. Методологія дослідження

Неупереджене дослідження сучасних українсько-німецьких взаємозв'язків на базі документальних джерел та наукових розвідок уможливлене завдяки залученню новітніх теоретико-методологічних підходів наукового пізнання та понятійного інструментарію. Теоретико-методологічні основи дослідження зумовлені специфікою його предмета та поставленими завданнями.

У процесі розробки теоретичної бази наукової роботи важливим аспектом є розкриття понятійно-категоріального апарату. У межах нашого дисертаційного дослідження важливого значення набуває визначення змісту таких понять, як «міжнародне співробітництво», «гуманітарне співробітництво», «культура» та «культурна політика», «науково-технічна співпраця». Від визначення суті цих категорій залежить об'єктивність, усебічність та належний рівень розкриття зазначеної проблематики.

Вивчення українсько-німецьких гуманітарних взаємин у контексті цього дослідження неможливе без застосування такого поняття, як «міжнародне співробітництво». Як слушно зауважує А. Суботін, на сьогодні не існує єдиної дефініції феномену міжнародних відносин. Фахівець наводить три його макроконцепції: політологічна (спирається на тезу про примат держави як єдиного міжнародного актора, і в структурі міжнародних відносин віддає перевагу міждержавним взаєминам), соціологічна (визнає міжнародний характер певної трансакції залежно від характеру її об'єкта), системна (виходить із вторинності будь-якого міжнародного актора щодо системи міжнародних відносин). На його думку, найпоширенішими критеріями диференціації міжнародних відносин за атрибутивними ознаками є: критерій географічної локалізації (глобальні, регіональні, субрегіональні, локальні); критерій часової локалізації (короткострокові, середньострокові, довгострокові); критерій кількості взаємодіючих акторів (двосторонні, багатосторонні, універсальні); критерій статусного співвідношення акторів (симетричні, асиметричні); критерій сфери, яка виступає об'єктом взаємин (економічні, наукові, культурні, військові тощо); критерій характеру взаємодії інтересів акторів (співробітництво, конфлікт) [623, с. 96].

Міжнародні відносини, як зазначає М. Требін, – це сукупність різноманітних стосунків (політичних, економічних, дипломатичних, ідеологічних) між державами та недержавними організаціями світового та регіонального рівня. Міжнародне життя не має єдиного регуляційного центру і водночас включає розмаїття суб'єктів відносин, тому головну роль тут

повинні відігравати переговори, співробітництво та взаємодія. Це можливо здійснювати через участь у різних міжнародних організаційних структурах, двосторонні й широкомасштабні договори про дружбу та співробітництво [801, с. 90].

М. Гетьманчук міжнародну співпрацю трактує як стан, за якого одна сторона може задовольнити свої інтереси лише за умови, що їх реалізує інша. Результатом акту співпраці є ситуація, за якої учасники одночасно реалізують свої інтереси успішно або зазнають при цьому невдачі. На його погляд, взаємини співпраці включають: 1) двосторонню і багатосторонню дипломатію; 2) укладення різних союзів і угод, що передбачають взаємну координацію політики; 3) спільну організацію виробництва в різних формах, включаючи і стадію проектування; 4) різноманітні обміни між суб'єктами міжнародних відносин (економічні, політичні, культурні) [802, с. 138].

Оскільки, за М. Требіним, одними з основних суб'єктів міжнародних відносин на сучасному етапі постають національні держави [801, с. 90], то в контексті нашого дослідження потрібне осмислення категорії «політичні відносини». Двостороннє політичне співробітництво ми розуміємо як дипломатичну співпрацю та сукупність різноманітних форм взаємодії країн на державному рівні, які приводять до створення основних законодавчих рамок дво- чи багатосторонніх взаємин.

Важливою складовою частиною міжнародних взаємин є гуманітарні відносини. Загалом існує чимало визначень категорії «гуманітарна сфера», проте її фундамент становить людина як найвища цінність та її право на вільну самореалізацію. Відповідно, ця сфера охоплює ті духовно-інтелектуальні та мистецько-культурні галузі, які сприяють задоволенню гуманітарних інтересів людини, покращують якість суспільства через підвищення духовної, загальної, професійної, мовної, естетичної, політичної культури [316, с. 18; 317, с. 14]. Насамперед основними складниками гуманітарної сфери є освіта, наука й культура. У ширшому контексті до гуманітарної сфери відносимо драматичне й музичне мистецтво,

кінематограф, радіомовлення та телебачення, образотворче мистецтво, музейну справу, видавничу справу, збереження культурної та історичної спадщини, освітню та наукову галузі, спорт, сферу відпочинку й розваг, а також діяльність спеціалізованих об'єднань (клубів, профспілок фахівців, письменників, митців, артистів, а також тих інституцій, що надають певні послуги та здійснюють організацію культурних і мистецьких заходів, тощо) [316, с. 228].

Дослідження комплексу українсько-німецьких гуманітарних відносин неможливе без вивчення культурних взаємин країн і, відповідно, визначення змісту в цьому контексті такого поняття, як «культурна політика». Міжкультурні взаємини в сучасних умовах державотворення потребують вивчення теоретичних основ та практичної реалізації на різних рівнях складових частин «культурної політики». Зокрема, С. Дрожжина визначає цю категорію як один із засобів збереження гуманістичного вектора розвитку сучасного суспільства, досягнення збалансованого науково-технічного, економічного й духовного поступу суспільства, збереження й розвитку його культурної ідентичності [341, с. 3]. Культурна політика є процесом соціокультурним, оскільки регулює взаємодію елементів, що належать саме до класу культурних явищ [341, с. 163]. Реалізація цієї політики завжди передбачає комплекс заходів щодо матеріально-технічного та творчого забезпечення функціонування культури, науки, освіти, розподілу відповідних ресурсів (фінансових, адміністративних, структурних, людських та творчих) [438, с. 9].

Важливим є трактування поняття «культурна політика» і в міжнародному вимірі в контексті діалогу культур. Зокрема, О. Кучмій розглядає міжкультурне співробітництво як форму політичної культури в мультикультурному середовищі, що спрямована на гармонізацію відносин між різними суб'єктами міжнародної взаємодії. До основних чинників міжкультурного співробітництва віднесено культурну дипломатію (як інструмент забезпечення державами національного культурного впливу на

міжнародні відносини), мультикультуралізм, культурне різноманіття та культурну самобутність, які впливають на політичну організацію міжнародного середовища; процеси прийняття політичних рішень; заохочення до співробітництва та просування на міжнародному рівні культурних ідей, цінностей, репутації та іміджу акторів міжнародних відносин [445, с. 7]. Історичні традиції українсько-німецьких культурних взаємин та розмаїття їх проявів на сучасному етапі історичного розвитку свідчать про прагнення обох народів до взаємного пізнання й збереження культурної спадщини.

У контексті нашого дослідження важливого значення набуває з'ясування такого поняття, як науково-технічне співробітництво. Вивчення наукових робіт засвідчило зростання інтересу до неї у зв'язку з посиленням уваги фахівців до питань міжнародних відносин загалом та інноваційного розвитку країн зокрема. З огляду на потужний науковий потенціал України та значні ресурсні можливості Німеччини, а також взаємну зацікавленість сторін у розвитку відносин у науково-технічному вимірі, дослідження цього аспекту особливо значуще. Власне теоретичні складові міжнародного науково-технічного співробітництва досліджували В. Беліков [238], Н. Горін [311], І. Гужва [315], Т. Черницька [714] та багато інших. Учені загалом відзначають, що НТС – одне з найважливіших чинників економічного, культурного та суспільного зростання, а також одне з найефективніших видів міжнародної співпраці. Фахівці зазначають, що науково-технічні взаємозв'язки є формою міжнародних економічних відносин, створеною на перетині сфери науки, техніки та виробництва (Н. Горін) [311, с. 31]. За авторським визначенням Т. Черницької, НТС – це форма міжнародних економічних відносин, що полягає у здійсненні спільної діяльності резидентів різних країн у науково-технічній та інноваційно-технологічній сферах і передбачає співробітництво як на етапі НДДКР (отримання науково-технічних і фундаментальних знань), так і під час комерціалізації інновацій, і здійснюється суб'єктами державного і приватного сектору на дво- та

багатосторонній основі. Враховуючи цей авторський підхід до вивчення НТС, у дисертації комплексно розглянуто українсько-німецькі науково-технічні взаємини.

Методологічною основою наукової роботи стали принципи системності, історизму, об'єктивізму, опори на історичне джерело, наукового плюралізму.

Принцип історизму дав змогу комплексно підійти до вивчення фактів та подій суспільного життя в Україні й Німеччині, їх взаємозв'язку з регіональними та глобальними процесами.

Принцип об'єктивності дослідження дав можливість проаналізувати та порівняти комплекс різних джерел, що стосуються проблематики українсько-німецьких відносин на сучасному етапі. На цій основі вдалося зробити висновки, вільні від упереджень та категорично-однозначних оцінок.

Використання принципу наукового плюралізму дало змогу дослідити проблематику цієї теми з різних позицій, порівняти їх. Принцип усебічності уможливив різнобічне вивчення й адекватне відображення явищ та фактів дійсності.

Реалізацію методологічних принципів здійснено завдяки загальнонауковим та конкретно-історичним методам дослідження. Із-поміж загальнонаукових використано методи аналізу та синтезу, статистичного спостереження, узагальнення, порівняння, систематизації та ін. Комплексний підхід дав можливість показати зміст проблеми та виокремити з нього власне гуманітарну складову частину українсько-німецьких відносин, визначити динаміку й напрями двосторонньої співпраці. На основі системного підходу відтворено загальну картину українсько-німецьких взаємин у гуманітарній сфері і зроблено відповідні узагальнення та висновки.

Методи аналізу та синтезу допомогли вивчити окремі аспекти гуманітарного співробітництва України й Німеччини, основні форми співпраці, проблемні моменти у взаєминах обох країн. На основі вивченої інформації було узагальнено фактичний матеріал у цілісне дослідження, яке

представляє загальну картину українсько-німецького гуманітарного співробітництва на сучасному етапі. На основі методу класифікації з великого масиву джерел та літератури з цієї тематики вдалося обрати найбільш значущі та типологізувати їх за походженням. Джерелознавчі методи використано для аналізу різноманітних джерел, зокрема офіційної документації, періодичних та інтернет-ресурсів.

Серед спеціальних історичних методів використано: проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, логічно-аналітичний, системно-структурний, синхронний.

Проблемно-хронологічний метод передбачає розподіл предмета дослідження на складові частини та розгляд кожної з них у хронологічній послідовності. У нашому дослідженні його застосування дало змогу визначити основні етапи становлення українсько-німецьких взаємин, їх результативність, простежити основні чинники, які вплинули на специфіку відносин у різні хронологічні періоди. Історико-порівняльний метод дозволяє порівняти об'єкти дослідження у часі та просторі, здійснити пошук спільного та відмінного. Цей метод допоміг з'ясувати взаємозв'язок внутрішніх процесів і явищ в обох державах, які вплинули на їх міжнародні двосторонні зв'язки, порівняти пріоритетність сфер гуманітарної політики в кожній із країн та визначити основні принципи реалізації міжнародної гуманітарної політики України і ФРН. Історико-генетичний метод важливий для розуміння причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей історичних подій. У дисертації на основі цього методу здійснено послідовний хронологічний аналіз подій, розглянуто специфіку та динаміку взаємовідносин Німеччини й України, відображено основні положення та висновки із зазначених проблем.

Завдяки логічно-аналітичному методу вдалося здійснити пошук та аналіз конкретних прикладів співробітництва окремих інституцій. Статистично-аналітичний метод застосовано в роботі з матеріалами періодичних видань та інтернет-ресурсів. Завдяки цьому простежено розвиток двостороннього діалогу між Україною й Німеччиною в окремих галузях, проілюстровано та аргументовано основні положення дисертації.

Системно-структурний метод полягає у виокремленні складових частин об'єкта дослідження, визначенні взаємозв'язків між ними, значення всіх компонентів у функціонуванні усєї системи. Його застосування дозволило вивчити політичний та гуманітарний аспекти німецько-української міждержавної взаємодії, дослідити особливості функціонування державних та недержавних інституцій в обох країнах, показати їх вплив на розвиток двосторонньої співпраці. Синхронний метод дав можливість проаналізувати зміст та форми науково-технічної, освітньої, культурної співпраці між ФРН та Україною на сучасному етапі.

Отже, окреслені принципи та методи допомогли досягти поставлених завдань, сприяли всебічному й комплексному розкриттю теми дослідження.

Висновки до розділу 1

Отож, проведений аналіз наукової літератури показав, що низка аспектів двосторонніх взаємин України й Німеччини ще не була ґрунтовно досліджена в сучасній історичній науці. Водночас, немає й узагальнювальних комплексних праць, присвячених українсько-німецькому співробітництву в гуманітарній сфері.

Специфіка теми дисертаційного дослідження зумовила ознайомлення з вітчизняною та зарубіжною науковою літературою та її опрацювання. У цій роботі вона презентована українською й німецькою науковими школами. Українсько-німецькі відносини стали об'єктом досліджень насамперед українських науковців. Одним із напрямів є вивчення сучасних міждержавних відносин, аналіз політичних та економічних зв'язків, обґрунтування значення двосторонніх відносин насамперед для України. Вітчизняні дослідники звертали увагу на розвиток українсько-німецького співробітництва за окремими культурними напрямками. При цьому було використано як праці політологів, істориків, так і фахівців інших галузей – культурологів, літературо-, кіно-, музикознавців та багатьох інших. Важливого значення набули перші наукові роботи з питань культурного

співробітництва України й Німеччини (М. Яцишин, О. Опанасенко), а також праці, де, серед іншого, відображено гуманітарні відносини між країнами. Загалом наукові пошуки українських фахівців у царині культурних взаємин України та Німеччини були успішними. Проте більшість наукових розвідок в українській історіографії обмежуються аналізом лише окремих сфер багатосторонніх українсько-німецьких гуманітарних зв'язків, і не були предметом комплексної узагальнювальної роботи. Чимало аспектів лишилося поза увагою спеціалістів через, по-перше, різносторонність та динамічність українсько-німецьких відносин; по-друге, започаткування та бурхливий розвиток співробітництва в інших галузях (деякі з них виникли на сучасному етапі, зокрема, новітні інформаційні та інші технології), яке ще не було ґрунтовно висвітлене в українській науці; і, по-третє, першочерговість розв'язання інших важливих проблем міжнародних відносин – безпекових, політичних та економічних – зумовлюють вивчення культурних і гуманітарних питань за залишковим принципом.

Серед основних наукових тем німецьких фахівців цікавили ті події сучасної історії України, які привертають увагу світової громадськості (проголошення незалежності України 1991 р., Помаранчева революція, Революція Гідності тощо). Огляд наукового доробку німецьких фахівців свідчить про те, що дослідники намагаються підійти об'єктивно до вивчення окреслених тем, спростувати стереотипні уявлення європейців про українську культуру та ментальність, історію тощо.

Джерельну базу дослідження становлять неопубліковані архівні та опубліковані документи. Архівні матеріали, що зберігаються у фондах Галузевого державного архіву МЗС України, ЦДАВО України, висвітлюють різні сторони українсько-німецьких відносин у гуманітарній сфері. Цінними у процесі роботи над темою українсько-німецького гуманітарного співробітництва були опубліковані матеріали – офіційні документи державних органів влади України та ФРН, урядових та неурядових інституцій, міжнародні угоди та договори, чимало інших документів. Для

комплексного вивчення українсько-німецьких гуманітарних відносин залучено низку періодичних видань, що виходили в Україні та Німеччині в 1990-х – на початку 2010-х рр. У роботі використано записи промов та інтерв'ю українських і німецьких державних і громадських діячів, статистичні та звітні відомості, довідкові та енциклопедичні публікації. Можливості для вивчення окремих аспектів українсько-німецького співробітництва в гуманітарній сфері надали інтернет-джерела.

Проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну історіографію, можна зазначити, що на сьогодні фактично відсутні узагальнювальні праці із проблеми українсько-німецького співробітництва в гуманітарній сфері упродовж 1990-х рр. та на поч. ХХІ ст. Залучення різних видів джерел – від архівних до електронних – дало змогу простежити розвиток українсько-німецької спільної роботи в різних культурно-мистецьких галузях та узагальнити багаторічний досвід співробітництва України й Німеччини в гуманітарній сфері на сучасному етапі.

Для забезпечення належного рівня розкриття окресленої теми дослідження застосовано сучасні теоретико-методологічні підходи історичного пізнання та понятійно-категоріальний апарат. У процесі вивчення цієї проблематики застосовано загальні наукові методи – аналізу та синтезу, порівняння, класифікації, узагальнення. Залучено спеціальні історичні методи – проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний. Використання зазначених методів дало можливість комплексно дослідити становлення та розвиток українсько-німецького співробітництва в гуманітарній сфері упродовж 1990-х рр. та на поч. ХХІ ст.

РОЗДІЛ 2

КУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН ФРН ТА УКРАЇНИ 90-Х РОКІВ ХХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

2.1. Витоки німецько-українського культурного співробітництва

Українсько-німецькі відносини мають тривалу багатовікову історію, що ґрунтується на тисячолітніх контактах. На різних етапах історичного розвитку на зміст цих взаємин впливали чинники політичного, економічного, культурно-релігійного характеру. Потужним фактором у взаєминах двох народів були міграційні процеси: українців у Європі та німців – на українських землях.

Перші міждержавні контакти почали налагоджуватися наприкінці I тис. н. е. Упродовж середини IX – середини X ст. у відносинах між країнами переважали торговельні та культурні зв'язки [490, с. 75]. Упродовж X–XIII ст., взаємини між обома народами набрали характеру міждержавних. Невід'ємною частиною дипломатії в середньовічній Європі були династичні зв'язки. В XI–XIII ст. зафіксовано 12 родинних союзів між Рюриковичами та німецькими князівськими сім'ями [245, с. 599]. У цей час на українських землях з'являються перші німецькі поселення. В XI ст. вони існували на території нинішніх Закарпатської, Волинської та Львівської областей [336, с. 136].

Протягом IX–XIII ст. найбільш стабільними були торгово-економічні відносини. У цей період особливо активно розвивалася торгівля Київської Русі з Регенсбургом. Існувало два основні торгові шляхи до німецьких земель: з Києва через Малопольщу, Чехію й Верхній Дунай до Південної Німеччини та через Новгород Великий на півночі східнослов'янської Ойкумени, Полоцьк і Балтійське море й далі на захід [490, с. 76]. У Регенсбурзі діяла купецька кампанія під назвою «Русирієв», яка провадила активну торгівлю з Руссю [264, с. 110].

Занепад Галицько-Волинської держави та включення українських земель до складу Литви й Польщі (1340–1362 рр.) започаткував наступний період в українсько-німецьких відносинах. У період експансії Литви та Польщі на українські землі посилюється німецька колонізація. Українсько-німецькі взаємини в політико-правовій площині активізував процес поширення норм магдебурзького права на українські землі [590, с. 78]. Литовські князі й польські королі надавали пільги й німцям, яких запрошували для відбудови занепалого після татаро-монгольської навали господарського життя [417, с. 147].

Утворення на мапі Європи нової держави внаслідок укладення Люблінської унії 1569 р. – Речі Посполитої [244, с. 76] – дало новий поштовх для розвитку українсько-німецьких зв'язків, насамперед дипломатичних та військових. Саме на цей період припадає зародження козацтва як стану. Завдяки своїй організованості та військовій потузі козацтво успішно залучалося до військових кампаній у Європі [534, с. 29]. Німецькі найманці перебували на службі в гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, Ю. Хмельницького та П. Дорошенка. Від часів Б. Хмельницького німецьких майстрів запрошували для будівництва фортифікаційних укріплень в Україні [430, с. 82; 606, с. 142].

Невід'ємною частиною українсько-німецьких відносин доби середньовіччя була співпраця в галузі освіти й культури. Традиційно студенти-русини обирали для вивчення філософію, мови, право та медицину університети міст Кенігсберга, Лейпцига, Геттінгена, Галле, Кіля, Кельна, Віттенберга. Вихованці німецьких університетів поповнювали Генеральну військову канцелярію, займали полковничі та сотенні уряди, були судьями [331, с. 92].

У добу раннього Нового часу гуманістичні та реформаційні ідеї набувають значного поширення й на українських землях. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. ці концепції осмислювали українські вчені, які гуртувалися навколо культурно-освітніх центрів. У цей час у багатьох містах

України виникають культурно-релігійні організації – братства, що стають осередками захисту мови, культури, духовних цінностей українського народу. Зв'язки із Західною Європою здійснювались не тільки через братські школи, а й через колегіуми [661, с. 11–12].

Особливу роль у культурних відносинах з Європою відіграла Києво-Могилянська академія (1632–1817). Вивчення латинської та німецької мов у цьому закладі відкривало студентам двері в європейський науковий світ. Інституція налагоджувала й підтримувала зв'язки з вищими школами Європи, зокрема й Німеччини. Імена її випускників увійшли до плеяди провідних європейських мислителів свого часу. Викладачі Києво-Могилянського колегіуму – І. Прокопович, С. Годорський, С. Миславський та багато інших – підтримували тісні зв'язки з німецькими вченими й радили своїм студентам обирати для продовження навчання саме ці університети [504, с. 12]. Водночас тут працювали видатні науковці німецького походження, які посіли чільне місце в українській історії.

Українсько-німецькі зв'язки в галузі освіти в XVI–XVIII ст. здійснювались у різних формах: навчання за кордоном українських студентів; викладання окремих наук німецькими вченими в українських закладах освіти та протестантських школах; запровадження вивчення німецької мови; постачання й використання підручників та літератури; використання наукових праць німецьких учених у навчально-виховній роботі; особисті, товариські стосунки; листування [504, с. 12; 661, с. 12]. Серед німецьких дослідників особливе зацікавлення починає викликати українська історія, передусім періоду виникнення козаччини [233, с. 170].

Наприкінці XVIII ст. в історії українсько-німецьких взаємин розпочався новий етап. Його зумовили такі чинники. Після першого поділу Польщі (1772) Австрія отримала Галичину, а згодом і Буковину та Закарпаття, які відтоді підпали під значний німецький культурний вплив. У цей же час відбувалася ліквідація автономних прав Гетьманщини. Українсько-німецькі політичні взаємини загалом відійшли на другий план [596, с. 30].

Водночас у другій половині XVIII ст. розпочинається процес масової німецької колонізації Півдня України. Російська імператриця Катерина II видала в 1762 р. та 1763 р. укази для заохочення селян із Німеччини активно заселяти землі Південної України [266, с. 180]. Німецькій колонізації Півдня України сприяла і внутрішня політика самої Німеччини (роз'єднаність німецьких територій, тяжкі податки, свавілля великих земельних магнатів, часті неврожаї, релігійні переслідування) [264, с. 107].

У XVIII ст. кілька десятків тисяч німців переселилися на територію Південної України. Найбільш численні німецькі колонії виникають спочатку в Чернігівській губернії (1766–1774), а згодом на Правобережжі, у Новоросійській губернії (1787–1843) [383, с. 101]. З 1819 р. переселення іноземців у Росію на деякий час зупинилося. Але німці продовжили колонізацію земель власними силами і коштами [264, с. 119]. Хоча німецькі колонії тривалий час були «самоізолювані» й асиміляційні процеси їх майже не торкнулися, проте відбувався обмін знаннями, навичками та культурним надбанням із місцевим населенням [248, с. 103; 292, с. 3].

У XIX ст. дедалі частіше увагу політиків Німеччини привертає «українське питання». Ідея розчленування Росії та завоювання України не раз виникала в урядових колах Німеччини в період загострення міжнародних відносин, зокрема під час Кримської війни 1853–1856 рр., після франко-пруської війни 1870–1871 рр. Але офіційні настрої Німеччини у справі поділу Росії і України були стриманими, навіть негативними.

«Українське питання» вчергове постало на порядку денному в європейській політиці в період загострення німецько-російських стосунків 1885–1888 рр. У часи правління «залізного канцлера» Німеччини О. Бісмарка (1871–1890) ідея створення т. зв. Київського королівства несподівано стала досить популярною [743, с. 89].

У XIX – на поч. XX ст. продовжували активно розвиватися освітньо-наукові контакти. У XIX ст. Україна знайомилася не лише з ідеями німецької прогресивної думки, а й з її представниками, які працювали в Київському,

Харківському та Львівському університетах (І. Е. Шад, Л. Г. Якоб, Е.-Р. Траутфеттер, О. Ейхельман, В. Бессер та багато інших) [247, с. 86; 527, с. 102]. Учені з України неодноразово відвідували Німеччину, налагоджували особисті контакти з провідними науковцями, ознайомилися із системою навчання в університетах, діяльністю наукових товариств тощо [615, с. 8].

З початком Світової війни у 1914 р. українці опинилися по обидва боки фронту, оскільки Російська й Австро-Угорська імперії стали противниками [538, с. 560]. На порядку денному знову постало «українське питання», значення якого для світової політики досліджував ряд німецьких істориків, зокрема публікувалися статті німецьких авторів П. Рорбаха (1869–1956), О. Кеслера та ін. [596, с. 295].

Завершення Першої світової війни привело до розпаду Російської та Австро-Угорської імперій. На політичній мапі Європи з'явилися нові держави. У результаті українських національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. виникла перша у ХХ ст. незалежна Українська держава – УНР із власним зовнішньополітичним відомством – Генеральним секретаріатом міжнародних справ. У 1918 р. Україна й Німеччина відкрили свої посольства та дипломатичні місії. Ряд дослідників зауважує, що саме цей період був чи не найактивнішим в українсько-німецьких взаєминах у ХХ ст.

На початку січня 1918 р. українська делегація розпочала в Бресті-Литовському мирні переговори з представниками Німеччини та її союзників [269, с. 82]. 9 лютого 1918 р. підписано Берестейську мирну угоду між УНР та Центральними державами, а також Додатковий мирний договір із Німеччиною. Четвертий Союз визнавав суверенітет УНР, визначалися її кордони та міжнародний статус. Встановлено дипломатичні контакти між країнами та закладено основу для співпраці України з членами Четвертого Союзу у військовій та економічній сферах. Наприкінці січня – на початку лютого уряд УНР звернувся саме до Німеччини та Австро-Угорщини з проханням надати збройну допомогу в боротьбі з більшовицькою агресією [587, с. 76–77].

УНР, Німеччина й Австро-Угорщина 18 лютого 1918 р. уклали військову конвенцію, що стало правовою основою для введення союзницьких військ в Україну. Упродовж короткого часу вони витіснили більшовицькі військові частини й зайняли всю територію України. Особливо активізувалися двосторонні відносини після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. Німецьке військо командування підтримало гетьманський переворот (кінець квітня 1918 р.). Помітною подією в історії українсько-німецьких відносин став візит гетьмана П. Скоропадського 4–17 вересня 1918 р. до Берліна за запрошенням кайзера Вільгельма II.

Проте втручання німецького окупаційного командування у внутрішні справи України, проведення реквізицій, контрабандний вивіз товарів значно загострили відносини між Центральною Радою та німецьким командуванням у Києві [234, с. 15]. Уже у жовтні–листопаді 1918 р. стала очевидною поразка Центральних держав. Це означало суттєві зміни в міжнародній європейській політиці, що було не на користь України. Революції в Австро-Угорщині та Німеччині призвели до припинення контактів з Україною [411, с. 12–13].

Власне українсько-німецькі відносини післявоєнного періоду характеризувалися двовекторністю. З одного боку, з німецькими урядовими колами зв'язки підтримувала Директорія УНР. З іншого боку, неодноразові акції для здобуття визнання Німеччини здійснював уряд УСРР. Зрештою необхідність розв'язання низки питань (проблема військовополонених, економічна співпраця тощо) привели до налагодження Німеччиною контактів з урядом УСРР [234, с. 17].

Українсько-німецькі культурні взаємини в міжвоєнний період значною мірою залежали від політичних процесів у СРСР і Німеччині. Утворення загальносоюзних державних органів та міжнародно-правовий статус України (тепер уже як однієї з радянських республік) зумовили налагодження взаємин у контексті Німеччина–Росія. Основу подальшої співпраці СРСР і Німеччини склали Рапальський, Московський та Берлінський договори [535, с. 59–60]. Підписаний у квітні 1922 р. радянсько-німецький договір у Рапалло

заклав певну базу довгострокових політичних, економічних і культурних взаємин СРСР та Німеччини. Після підписання 5 листопада 1922 р. у Берліні Угоди про поширення дії Раппальського договору на союзні РРФСР радянські республіки уряд Німеччини встановив із радянською Україною дипломатичні відносини. Згідно з Берлінською угодою Німеччина зобов'язалася припинити офіційні контакти з представниками УНР. Офіційні міждержавні українсько-німецькі взаємини було припинено. У березні 1923 р. співробітники українського посольства в Берліні на чолі з послом Р. Смаль-Стоцьким залишили Німеччину [423, с. 74].

Водночас у міжвоєнний період Німеччина стала одним з провідних центрів української політичної еміграції. Вибір Веймарської Республіки як місця перебування обумовило зміцнення українсько-німецьких зв'язків ще упродовж XIX ст. та на початку XX ст. [413, с. 244]. Саме тут розміщувались головні центри українського націоналістичного та гетьманського рухів, організації ліберально-республіканського та соціал-демократичного спрямування [251, с. 143].

Активна діяльність українського емігрантського середовища в Німеччині в 1920–1930-х рр. спричинила появу багатьох громадсько-культурних, освітніх, спортивних товариств, організацій та видавництв, окремі з яких існують і сьогодні. Серед них відзначимо товариство «Україна» (1915), Німецько-українське товариство (1918) [556, с. 109], «Українська громада» (1919), Спілка об'єднаних громадських і добродійних українських організацій у Німеччині (1922) та низку інших [426, с. 201].

Активною в 1920-х рр. була студентська молодь з числа українських емігрантів. Центром українського студентського руху став Берлін [319, с. 68]. На початку 1921 р. тут засновано Спілку студентів, до якої увійшло близько 120 осіб. [231, с. 276]. Студентські громади існували також у Кенігсбергу, Кілі, Геттінгені, Бреславі, Данцигу [245, с. 610].

У 1926 р. з ініціативи гетьмана П. Скоропадського в Німеччині засновано Український науковий інститут, який очолив генерал В. Гренер.

Ця потужна установа мала на меті інформувати німецькі та іноземні наукові кола про духовне, культурне й економічно-господарське життя в Україні, проводити історичні дослідження зв'язків України з іншими державами. Інститут започаткував серію систематичних україністичних викладів для неукраїнців, організовував виставки для німецьких громадян та активну видавничу діяльність [427, с. 218; 717, с. 39].

Завдяки активній роботі українських емігрантів у німецьких містах влаштовувалися мистецькі акції, виставки [231, с. 276]. У міжвоєнний час з'явилося нове покоління українських і німецьких діаспорних письменників, імена яких надовго були незаслужено забуті [580, с. 38]. Відбувається активізація перекладацької діяльності, зацікавленості українською й німецькою національною культурою, що виявилось відповідно у створенні та обміні публікаціями, відображенні цієї тематики у творчості письменників, художників та представників інших видів мистецтва [535, с. 60].

Українсько-німецькі взаємини міжвоєнного періоду розширювалися в науковій та освітній сферах. Наукове співробітництво розвивалося в різних формах: обмін науковою літературою, взаємні наукові відрядження для обміну досвідом, проведення спільних наукових заходів, конференцій, конгресів, науково-дослідної роботи. Важливу роль відіграла ВУАН, яка співпрацювала з німецькими колегами [386, с. 106]. У 1924 р. з ініціативи А. Ейнштейна в Німеччині створено товариство «Культура і техніка», метою якого була популяризація німецьких наукових та культурних досягнень на території СРСР. Німецьку громадськість про українську культуру інформувала низка організацій, зокрема Товариство друзів нової Росії, Спілка друзів Радянського Союзу [535, с. 60].

Плідною була пошукова робота етнографів, археологів та істориків. Неодноразово українські й німецькі науковці читали студентам лекції на історичну тематику. Складовою частиною співробітництва були спільні краєзнавчі експедиції, обмін інформацією про результати розкопок як на території СРСР, України, так і Німеччини. Про авторитет українських

науковців свідчить надання їм почесних звань, обрання до німецьких і міжнародних наукових та культурних товариств (Д. Сінцов, О. Тарнарі, П. Будніков, О. Паладін, М. Безбородько, М. Болтенко та ін.) [535, с. 62].

Від середини 1930-х рр. осередком громадського життя українців у Німеччині стає й Українське національне об'єднання (УНО) (1933), яку очолювали Т. Омельченко й прогетьманська «Українська Громада». Організація проводила культурно-освітню роботу, мала власні видання, влаштувала концерти, академії, виставки. Напередодні Другої світової війни українська діаспора в Третньому Рейху мала ще одну офіційно дозволена нацистським режимом громадсько-культурну організацію – Українська Громада в Німеччині (Берлін, 1919 р.) на чолі з Б. Лепким та З. Кузелею. Власне, з боку Німеччини запроваджувалися деякі обмеження для українських об'єднань задля недопущення їх надмірної політизації. Тому власне ці організації й могли існувати в умовах гітлерівського режиму [403, с. 201; 424, с. 251].

Сподівання українців у своїх визвольних прагненнях отримати допомогу ззовні спонукали їх до пошуку порозуміння з німецькими державними діячами. Ще в 1920-х рр. українські націоналісти встановили контакти з німецьким військовим відомством. Після 1933 р. ОУН налагодила зв'язки із зовнішньополітичною службою нацистської партії, що її очолював А. Розенберг. Водночас плани Німеччини щодо України впродовж 20–30-х років (аж до липня 1941 р.) були досить розпливчати й суперечливими [439, с. 316–317].

Трагічною сторінкою в історії обох народів стали події Другої світової війни. Війна, розпочата нацистською Німеччиною, забрала життя мільйонів українців, спричинили масове переміщення значної частини населення з України до Німеччини. Серед них були полонені та примусово вивезені німцями остарбайтери, учасники збройних націоналістичних формувань, політичні емігранти та цивільні біженці.

За кордоном українська інтелігенція розгорнула активну політичну та громадсько-культурну діяльність. Загалом у період 1939–1945 рр. виходило 350 різних видань: «Український вісник» (1937–1945), «Українська дійсність», «Голос» (1941–1945), «Українець» (1942–1944), «Вісті» (1942–43) [245, с. 614], «Нація в поході» (1939–1942) [402, с. 157] та ін. У листопаді 1945 р. в Новому Ульмі письменник Іван Багрянний почав видавати «Українські вісті» (1945–2000, Німеччина, США) [400, с. 140] – часопис, у якому висвітлювалося політичне, економічне, культурне життя української еміграції. У газеті публікувалися В. Гришко, Ю. Лавриненко, Т. Осьмачка, С. Гординський, Г. Костюк, Ю. Шевельов, І. Костецький, Ю. Косач та ін. [246, с. 59; 409, с. 416].

У післявоєнний період у Німеччині активізувалась українська діаспора, розпочала свою діяльність низка українських організацій. Так, від 1945 р. в Мюнхені почало діяти Центральне представництво українців у Мюнхені під керівництвом Д. Дорошенка, відновив свою діяльність УВУ – вищий навчальний заклад з українською мовою викладання, що перетворився на один з найбільших центрів україністичних досліджень у Німеччині [625, с. 62].

16 листопада 1945 р. в Аусбурзі засновано Українську вільну академію (УВАН) на чолі з президентом Д. Дорошенком, яка продовжувала традиції київської Всеукраїнської академії наук, очолюваної В. Вернадським, що постала в добу Української держави (1918) за часів П. Скоропадського. За п'ять років існування УВАН заслухала близько 400 наукових доповідей, видала друком 58 праць. Через виїзд учених, вона згодом утратила своє значення наукового центру. Частина науковців, які продовжили роботу в Німеччині, перенесли її осередок до Мюнхена [320, с. 45].

У 1945 р. відновили роботу Українська господарська академія (УГА) й Український технічно-господарський інститут. У 1947–1951 рр. у Мюнхені продовжувало свою діяльність Наукове товариство ім. Т. Шевченка [537, с. 19]. Серед інституцій варто відзначити також Українське історично-

філологічне товариство, Українську високу економічну школу, Українську православну богословську академію, Українську католицьку духовну семінарію. У 1946–1948 рр. в Аусбурзі працював Інститут живих мов (на зразок європейського Інституту перекладачів), у програмі викладання якого були німецька, українська та французька мови [320, с. 46].

У післявоєнний період у Мюнхені діяв Союз українських об'єднаних митців (1947–1948) [726, с. 139]. У 1949 р. у Бонні засновано Союз українських студентів у Німеччині (СУСН), управу якого в 1952 р. перенесено до Мюнхена. Метою об'єднання була організаційна, моральна, культурна та матеріальна підтримка студентів з України [181].

У 1940–1980-х рр. після утворення двох німецьких держав співробітництво розвивалося у форматі СРСР–ФРН та СРСР–НДР. Незважаючи на це, у Німеччині в післявоєнний період працювала й творила плеяда видатних учених та митців з України. У культурно-освітній галузі особливу активність виявила українська еміграція Західної Німеччини. На її теренах жили й творили відомі українці, серед яких Д. Чижевський, Г. Крук та багато інших [320, с. 46]. Нову сторінку у відносинах Німеччини й України було відкрито після епохальних подій кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст.

Отже, зв'язки українського та німецького народів мали тривалу історичну традицію. Вони підтримувалися, незважаючи на суперечливі внутрішні та зовнішні політичні події, воєнні протистояння, складні державо– та націотворчі процеси. На кожному історичному етапі ці відносини були наповнені особливим змістом, мали свою динаміку та масштаби, проте фактично ніколи не припинялися. Узвичасні форми двосторонніх взаємин доповнила багата спадщина української й німецької діаспор. Емігранти змінили та доповнили культурний ландшафт на українській і німецькій землях. Завдяки насамперед діаспорним діячам відбувалося становлення основних культурних та освітньо-наукових регіональних центрів і закладів. Обмін досвідом та мистецькими здобутками зумовив взаємне збагачення української і німецької культур.

2.2. Німецько-українські міждержавні відносини на сучасному етапі

Гуманітарні відносини між країнами так чи інакше розвиваються в тісному взаємозв'язку з іншими сферами (економічною, політичною, соціальною) життя суспільства. Тому в контексті нашого дослідження доцільно виокремити загальні риси двосторонніх взаємин, вказати на основні внутрішньо- та зовнішньополітичні події, на фоні яких розвивалося українсько-німецьке співробітництво.

З початку 90-х років ХХ ст. українсько-німецькі взаємини виходять на якісно новий рівень і набувають характеру міждержавних. Їх перший етап тривав від 1990-го до червня 1993 р. [260, с. 231] і став доленосним в історії обох держав. 3 жовтня 1990 р. на міжнародній арені постала об'єднана Німецька держава. Для України це був етап утвердження власної незалежності. Перед обома країнами постало схоже завдання – утвердження на міжнародній арені в умовах нових геополітичних реалій.

Контакти між країнами почали налагоджуватися ще до поворотних подій в історії обох народів, насамперед через здійснення офіційних візитів їхніх керівників. Зауважимо, що дослідники відзначають значний вплив російського фактору на українсько-німецькі відносини. Пріоритетність взаємин ФРН з РФ зумовлювала проведення обережної політики щодо інших країн колишнього СРСР. Проте невдовзі стала очевидною хибність такої стратегії й розпочалася активна розбудова взаємин ФРН й України та створення договірно-правових рамок цих відносин.

Одним із перших кроків ФРН стало визнання нею незалежності України 26 грудня 1991 р. [664, с. 92]. Встановлення дипломатичних відносин між країнами відбулося 17 січня 1992 р. 3–4 лютого 1992 р. уперше офіційний візит у ФРН здійснив Президент України Л. Кравчук [541, с. 243].

Наступним кроком у розвитку двосторонніх відносин став обмін дипломатичними представництвами. Одночасно налагоджувалися зв'язки між державними інституціями обох країн, зокрема на парламентському та

урядовому рівнях. Складовою частиною двосторонніх взаємин стали започатковані в 1992 р. політичні консультації між зовнішньополітичними відомствами України і ФРН [555, с. 27].

Знаковим у розбудові українсько-німецьких відносин був 1993 р. Поїздки окремих депутатів та офіційних делегацій Бундестагу й Верховної Ради України, депутатських груп, обмін по лінії окремих комітетів і комісій, їх участь у переговорах на федеральному та земельному рівнях загалом були результативними [3, арк. 32]. Один із перших офіційних візитів високопосадовців ФРН в Україну відбувся 15–16 лютого 1993 р. Тоді до Києва прибув міністр закордонних справ ФРН К. Кінкель. Наслідком зустрічей між представниками обох країн стало підписання ряду фундаментальних документів, які в подальшому визначали напрями українсько-німецьких взаємин [664, с. 92].

Важливими для розвитку двосторонніх відносин були події середини 1993 р. Перебування в м. Києві 9–10 червня з офіційним візитом канцлера ФРН Г. Коля завершилося підписанням Спільної декларації про основи відносин та інших документів, які заклали договірно-правову базу двосторонніх взаємин [540, с. 295]. З цього часу розпочався новий етап у розбудові українсько-німецького партнерства на якісно новому рівні.

Офіційний візит в Україну 2–4 вересня 1996 р. канцлера Німеччини Г. Коля теж був успішним. За підсумком зустрічей з українським керівництвом підписано угоди, протоколи та низку домовленостей про співробітництво. Питання міжнародного життя, поглиблення співробітництва обговорювались у ході постійних міжурядових консультацій, візитів високих представників обох держав. Зокрема, з цією метою офіційний візит до ФРН 17–19 квітня 1997 р. здійснив міністр закордонних справ України Г. Удовенко. 29–30 липня Україну відвідав федеральний міністр закордонних справ К. Кінкель [664, с. 92].

Наприкінці 1990-х рр. розпочався черговий етап у розвитку українсько-німецьких відносин. Одночасно відбулося ряд важливих подій в Україні та

ФРН, які вплинули на двосторонні взаємини. У 1998 р. в Німеччині відбулася зміна уряду, а наступного року столицю країни перенесено з Бонна до Берліна. Ці події започаткували низку дискусій щодо символічної заміни політичної культури (у т. ч. зовнішньої) «Боннської» республіки на «Берлінську» [459, с. 230; 528, с. 64]. В Україні в 1999 р. відбулося переобрання на другий термін Президента України Л. Кучми (1994–2004).

Помітною подією двосторонніх відносин стало перебування в Україні 3–6 лютого 1998 р. з державним візитом Федерального президента Р. Герцога, який зустрічався з Президентом Л. Кучмою, Головою Верховної Ради О. Морозом, Прем'єр-міністром В. Пустовойтенком [716, с. 31]. Про значущість двосторонніх взаємин свідчить започаткування Президентом України та канцлером ФРН українсько-німецьких політичних консультацій на найвищому рівні. Подібну форму співпраці ФРН використовувала лише з Росією, Польщею та Францією. Уперше вони відбулися 28–29 травня 1998 р. в Бонні. На консультаційних зустрічах традиційно головували Г. Шредер та Л. Кучма [171, с. 74]. Міжурядові постійні політичні консультації мали на меті активізувати співпрацю країн. На них обговорювалися підсумки й перспективи співробітництва в економічній, гуманітарній та культурній сферах [611, с. 486].

В українсько-німецьких взаєминах 1999 р. позначився тим, що упродовж першого півріччя ФРН головувала в керівних структурах ЄС й ЗЄС та протягом року – у «Великій сімці». Цю подію фахівці оцінюють досить неоднозначно. З одного боку, відзначається важливе лобіювання Німеччиною українських інтересів [555, с. 27], а з іншого – головування ФРН загалом не мало помітних наслідків у реалізації євроінтеграційних зусиль України [609, с. 23]. Розбудові відносин значно посприяла новостворена інституція – Німецько-Український форум. Його заснували 5 лютого 1999 р. у Бонні міністри закордонних справ України Б. Тарасюк та ФРН Й. Фішер. Переговорний процес продовжив у Києві 13 квітня 1999 р. Й. Фішер [664, с. 93].

8–9 липня 1999 р. в Києві пройшли другі міжурядові консультації. Президент України та канцлер ФРН, а також 10 українських міністрів, сім федеральних міністрів та 34 німецькі підприємці обговорювали кооперацію в різних галузях господарства. Загалом тоді підписано сім двосторонніх угод. Укладено також угоди з представниками великої німецької промисловості [553, с. 31; 555, с. 27]. Треті українсько-німецькі консультації на вищому рівні проходили 11–12 липня 2000 р. в Лейпцигу, четверті – 6 грудня 2001 р. [26, арк. 6].

В останні роки президентства Л. Кучми в зовнішньополітичній діяльності України були помітні певні зміни. Поворотним моментом у зовнішній політиці України стали президентські вибори, які переросли в Помаранчеву революцію [283, с. 37] – широкомасштабні акції політичного протесту листопада–грудня 2004 р., у результаті чого відбулося падіння авторитарного режиму Л. Кучми [464, с. 23]. Президентська кампанія 2004 р. в Україні суттєво вплинула на російсько-українські взаємини, які з того часу поступово погіршувалися [412, с. 120; 588, с. 10]. З іншого боку, ці події привернули увагу європейських країн, зокрема і ФРН [225, с. 73].

Показовим є те, що один із перших закордонних візитів (8–9 березня 2005 р.) новообраний Президент України В. Ющенко здійснив саме до ФРН. Його виступ на пленарному засіданні німецького Бундестагу засвідчив про підтримку реформування українського суспільства з боку німецького політикуму. Відзначимо, що виступи глав закордонних держав у національному парламенті ФРН є непересічною подією і розглядається як знак особливої пошани до гостя з боку німецького суспільства й держави [408, с. 202]. У рамках візиту Президент України провів переговори з Федеральним канцлером Німеччини Г. Шредером, Федеральним президентом Х. Кьолером, Головою німецького Бундестагу В. Тірзе, федеральним міністром закордонних справ Й. Фішером, а також провідними представниками політичних та ділових кіл ФРН. Важливим підсумком цього візиту стало започаткування роботи українсько-німецької групи найвищого рівня з економічних питань [171, с. 75].

Експерти зазначають, що незважаючи на зусилля вищого керівництва України в напрямі активізації двосторонніх відносин з приходом до влади А. Меркель (2005 р.) динаміка українсько-німецьких відносин стала дещо вповільнюватися. Попри домовленості В. Ющенка із Г. Шредером припинив своє існування інститут двосторонніх політичних консультацій на вищому рівні. Незважаючи на намагання української сторони відтворити цей формат, німецька сторона відзначає його неефективність та не виявляє інтересу до нього. Утім це компенсувалося достатньо активним політичним діалогом на міжурядовому та міжпарламентському рівнях [326, с. 10].

Загалом період середини 2000-х – середини 2010-х рр. дослідники характеризують як кризовий у відносинах обох держав. Це, зокрема, обумовлюється системними вадами двостороннього діалогу. Обидві країни не є паритетними партнерами, адже ФРН міцно інтегрована в європейські та євроатлантичні структури. Натомість Україна перебуває в «буфері» між Заходом та Росією і тільки в перспективі прагне стати учасником НАТО та ЄС. Послаблення уваги з боку німецької політичної еліти до України пояснюється також і внутрішніми проблемами всередині самого ЄС, а також внутрішньополітичною та законодавчою нестабільністю в Україні [408, с. 211].

Прихід до влади в Україні Партії регіонів та створення Антикризової коаліції (політичне об'єднання, у складі якого були Партія регіонів, Соціалістична та Комуністична партії) влітку 2006 р. з пересторогою були сприйняті німецькими політичними колами. З іншого боку, представники обох країн активно намагалися налагоджували двосторонні відносини. Так, під час другого візиту до ФРН 3–4 жовтня 2006 р. Президент України зустрівся з Федеральним президентом ФРН Х. Келером, але не мав переговорів із канцлером, хоча в ці дні А. Меркель перебувала в Берліні. Перша офіційна зустріч між А. Меркель і В. Ющенком відбулася лише в лютому 2007 р., на її порядку денному стояли питання євроінтеграційної політики України, європейської енергетичної безпеки, розвитку

двосторонньої співпраці [609, с. 23]. У лютому 2007 р. відбувся візит Прем'єр-міністра В. Януковича у ФРН і його переговори з канцлером [723, с. 588]. У тому ж місяці федеральний міністр закордонних справ Ф.-В. Штайнмайер відвідав Київ у рамках засідання комісії Україна – Трійка ЄС та мав бесіди з Президентом В. Ющенком, Прем'єр-міністром В. Януковичем та виконувачем обов'язків міністра закордонних справ В. Огрязком [594]. 23–24 травня 2007 р. робочий візит здійснив до ФРН міністр закордонних справ України А. Яценюк [365, с. 100].

Активними були зусилля у веденні діалогу на вищому рівні і в наступні роки. Зустрічі українських та німецьких представників відбувалися в різних форматах – робочі, державні візити, участь у наукових, культурних заходах, економічних форумах тощо. Так, лише упродовж 2008 р. Україну відвідали делегації Федерального конституційного суду, Бундесверу, Бундестагу, парламентських комітетів, федеральних галузевих міністерств та ландтагів. У тому ж році з робочим візитом у ФРН 8 лютого, 16 вересня і 6 жовтня перебував міністр закордонних справ України В. Огрязко [594]. Великі сподівання в Україні покладалися на приїзд А. Меркель до Києва 21 липня 2008 р. [408, с. 204]. Переговори між найвищими посадовими особами обох держав проводилося в рамках інших заходів (Мюнхенської конференції з питань політики безпеки, багатосторонніх зустрічах). Візити глав держав, урядів, офіційних делегацій на вищому рівні сприяли розвитку міжнародних зв'язків, установленню та підтримці зв'язків із представниками офіційних, ділових кіл країни перебування, а також із дипломатичним корпусом [639, с. 61].

У 2009 р. у ФРН дедалі відчутнішим стає розчарування розвитком політичної ситуації в Україні, втрачається динаміка міжінституційного співробітництва. Серед основних причин – відсутність політичної стабільності в Україні, повільний прогрес реформ, непослідовність у їх впровадженні та систематичне порушення взятих на себе зобов'язань. Неодноразові спроби українського керівництва налагодити діалог із

Німеччиною не мали помітних успіхів. Після перемоги на президентських виборах в Україні у 2010 р. В. Януковича українська влада проголосила курс на нову прагматичну та модернізаційну державну політику, що було загалом з німецького боку оцінено позитивно [326, с. 12].

30 серпня 2010 р. Президент України В. Янукович здійснив офіційний візит до ФРН. Хоча в Україні поїздку вважали досить результативною, представники німецької сторони були більш стриманими в оцінках. З осені 2010 р. спостерігається відчутне охолодження двосторонніх політичних відносин. Німецька сторона пояснювала це насамперед політично вмотивованими переслідуваннями опозиції в Україні. Політичний діалог на вищому рівні протягом 2011–2012 рр. фактично був заморожений [326, с. 12]. Загалом упродовж 1990-х рр. – на початку XXI ст. в його основі на вищому рівні були підтримка Федеративною Республікою процесу реформ в Україні, співпраця країн у євроінтеграційному напрямі та в галузі транспортування енергоносіїв [260, с. 231].

Револьюційні події в Україні, що розпочалися в листопаді 2013 р., та російська збройна агресія на Сході країни 2014 р. вплинули на зміну міжнародного клімату в Європі. У цій ситуації виявилася уся суперечливість політики особливого партнерства ФРН і РФ, з одного боку, та ймовірності визнання РФ як агресора стосовно України – з іншого. Перший етап обмежувальних заходів ЄС уведений у дію після анексії Криму Росією у березні 2014 р., другий і третій – відповідно у липні та вересні 2014 р. Нинішня позиція Німеччини щодо українсько-російського конфлікту виявила також помітну модифікацію її східної політики. Режим санкцій ЄС проти Росії, найімовірніше, буде збережено й надалі, доки його підтримуватиме Берлін, попри наявний негативний вплив на німецьку економіку [600, с. 33, 37].

У цьому контексті упродовж 2014–2015 рр. численними були переговори та зустрічі в різних форматах та рівнях між представниками України і ФРН. Зокрема, після анексії АР Крим та м. Севастополя й ескалації

бойових дій на Донбасі ініційовано консультації у форматах: 1) «жєневському» – за участю США, ЄС, України та РФ; 2) «нормандської четвірки» на рівні МЗС Франції, Німеччини, РФ та України; 3) «мінському» – за участю РФ, України, представників ЄС та ОБСЄ; 4) «веймарського» – за участю членів ЄС – Польща, ФРН та Франції. Проте їх недостатня результативність зумовлює пошук нових модифікаційних форм переговорів [801, с. 767].

З початку 1990-х рр. українсько-німецький діалог розвивається також у площині відносин Україна–ЄС. У 1991 р. ЄС визнало незалежність України, яка відкрила посольство в Брюсселі, а Єврокомісія – у Києві. Політичні, економічні та культурні контакти розвивалися на основі Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС (1994) [22, арк. 89].

У цьому напрямі в основі політичного діалогу була євроінтеграційна зовнішня політика обох держав. Тому двосторонні політичні взаємини між двома державами значною мірою реалізуються за допомогою таких інституційних механізмів багатостороннього співробітництва, як міжнародні організації та євроінтеграційні установи [613, с. 43]. У співпраці України і ФРН в контексті євроінтеграції наявний економічний складник, про що свідчить низка підписаних документів [458, с. 32]. У 1995 р. Україна стала членом Ради Європи.

1 січня 2007 р. відбулось останнє розширення ЄС, у результаті чого Україна набула статусу безпосереднього сусіда ЄС. У цьому ж році ФРН перейняла головування одразу в Європейському Союзі та «Великій вісімці» [342]. Стосунки між країнами інтенсифікувалися. У лютому 2007 р. міністр закордонних справ Ф.-В. Штайнмайер ініціював переговори щодо нової розширеної угоди між ЄС та Україною замість Угоди 1994 р. [609, с. 23]. Після набуття Україною членства в СОТ (2008) відкривалася перспектива створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС [643, с. 277]. Окрім того, Україна стала пріоритетним партнером ЄС у рамках «Європейської політики сусідства» та «Східного партнерства» (2009), що надають як дво- та багатосторонні можливості посиленої кооперації [397, с. 126].

Позиція ФРН відіграла вирішальну роль в узгодженні базових політичних питань у відносинах України та ЄС, зокрема в тексті Угоди про асоціацію є пункт щодо перспектив членства України в ЄС. Однак українському керівництву не вдалося перетворити двосторонні відносини на ефективний інструмент сприяння євроінтеграційному процесу України. Погіршення відносин спричинене розбіжностями підходів українських і німецьких політиків на етапі фіналізації Угоди про асоціацію [715, с. 289].

21 березня 2014 р. підписано політичну, а 27 червня 2014 р. – й інші частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. 16 вересня 2014 р. Угоду одночасно ратифікували Верховна Рада та Європейський парламент. З 1 листопада 2014 р. розпочалася часткова імплементація деяких частин Угоди про асоціацію, а з 1 січня 2016 р. – часткове застосування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі.

Таким чином, Угоду про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС змінила Угода про асоціацію. За своїм обсягом і тематичним наповненням нова Угода є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором із третьою країною, коли-небудь укладеним ЄС. В основу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС закладено принципи політичної асоціації й економічної інтеграції [198].

Отже, у 1990-х – на початку XXI ст. розпочато нову сторінку в історії українсько-німецьких стосунків. Ці відносини розвивалися на різних рівнях та напрямках. Загалом поступ політичних, економічних та культурних взаємин України й Німеччини відбувався в тісному взаємозв'язку з міжнародними подіями, внутрішньополітичною та економічною ситуацією кожної з держав, ротацією політичної еліти, а також основними питаннями, вирішення яких потребувало обопільної клопіткої роботи. Тому відзначається певна їх нестабільність, а іноді – регрес. Відповідно доцільно відзначити кілька етапів українсько-німецьких взаємин, які характеризуються різним ступенем активності: 1) 1990-ті рр. – середина 1993 р.; 2) середина 1993 р. – середина

2000-х рр.; 3) середина 2000-х рр. – середина 2010-х рр. Слід зазначити, що нині ФРН є одним із небагатьох надійних партнерів України на шляху євроінтеграції, що зумовлює продовження діалогу між країнами в якісно інших параметрах і з залученням інших суб'єктів міжнародних відносин.

2.3. Організаційно-правові та інституційні засади двосторонньої культурної співпраці

Важливою складовою частиною двостороннього співробітництва між Україною та Німеччиною, що здійснюється на різних рівнях, є гуманітарно-культурна сфера. Українсько-німецька культурна співпраця особливо активізувалася в 1990-х – на початку XXI ст. Її інституційне забезпечення здійснюють органи державної влади, на які покладено функції реалізації зовнішньої політики держави, зокрема міжнародної культурної діяльності. Цими органами є насамперед: парламент (як вищий законодавчий орган), президент, уряд та МЗС. Самостійну зовнішню політику Україна почала проводити після прийняття Верховною Радою України 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України [117, с. 429] та схвалення 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України [151, с. 502]. Зasadничі аспекти зовнішньополітичної діяльності України відображені в Конституції України 1996 р. [140]. У ФРН функції та повноваження вищих органів державної влади у сфері міжнародних культурних відносин визначено в Основному законі ФРН від 23 травня 1949 р. [141].

Від початку 90-х років XX ст. активно розвивається співпраця між Україною й Німеччиною на міжпарламентському рівні. У законодавчих органах обох країн існують депутатські групи, які відповідають за зовнішньополітичний напрям роботи. Обидві парламентські групи тісно взаємодіють у сфері законодавчого забезпечення культурної співпраці [410, с. 37; 632].

Серед інших форм взаємин на цьому рівні були численні поїздки офіційних та неофіційних делегацій, окремих депутатів Бундестагу в

Україну, українських парламентарів у ФРН, обмін по лінії окремих комітетів і комісій [418, с. 36]. Поглибленню співробітництва сприяли зустрічі українських парламентарів із земельними парламентами (ландтагами), а також налагодження контактів із Бундесратом ФРН [67, арк. 1].

Вищі законодавчі й виконавчі органи влади обох країн відіграють важливу роль у міжінституційному співробітництві. Адже, окрім міждержавних договорів, вони розробляють і затверджують національне законодавство у сфері гуманітарної політики. Від початку 1990-х рр. в Україні стратегію й основні напрями цієї політики розробляють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України [454, с. 107]. Одним із перших був прийнятий 14 лютого 1992 р. Закон України «Основи законодавства України про культуру» [124, с. 294]. 2 липня 1993 р. Верховна Рада України затвердила «Основні напрями зовнішньої політики України» [599, с. 126]. Згодом в Україні прийнято низку інших законів, які стосувалися окремих галузей культури в державі. У них важливе місце відводилося міжнародному культурному співробітництву. Законодавча база цієї сфери оновлена у 2010 р. Законами України «Про культуру» [125, с. 168] й «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [123, с. 527]. Українсько-німецький культурний діалог регулюють укази Президента України [210; 211] та постанови Кабінету Міністрів України [152; 153].

У Німеччині, відповідно до чинного конституційного розподілу повноважень між федеральними та земельними органами державної влади в країні, сфера зовнішніх відносин належить до компетенції Федерального уряду ФРН. Усі інші галузі належать до компетенції окремих земель [28, арк. 300].

Починаючи з 1990-х рр., політичне керівництво України й ФРН активно працювало над створенням договірно-правової бази. Так, візит до Києва 15–16 лютого 1993 р. міністра закордонних справ ФРН К. Кінкеля ознаменувався підписанням низки важливих документів, зокрема Угоди про культурне співробітництво від 15 лютого 1993 р. [191]. Згідно з Угодою,

створено спеціальний механізм координування цих відносин через Змішану комісію з питань культурного співробітництва. Комісія почергово збиралася в Україні і ФРН для підбиття підсумків співпраці та розробки рекомендацій для подальшого культурного співробітництва [28, арк. 308]. Перше засідання українсько-німецької комісії відбулося 24–26 жовтня 1994 р. в Бонні. До її складу увійшли представники зацікавлених міністерств та відомств обох країн, культурно-освітніх закладів та посольств. На засіданнях обговорювалося широке коло питань, що стосувалися освіти, обміну фахівцями, популяризації культури, мови та літератури обох країн, молодіжних обмінів, співробітництва в галузі спорту [70, арк. 60].

Цією Угодою регулювалася взаємодія країн у галузі мистецтва, літератури, музики, образотворчого й сценічного мистецтва, народної творчості тощо. Передбачалося проведення таких форм роботи, як гастролі солістів та художніх колективів; концерти; обмін виставками; взаємні візити діячів культури для участі в конференціях та інших подібних заходах; обмін відповідними спеціалістами та навчальними й науковими аудіовізуальними матеріалами; перекладацька діяльність. Планувалася також активізація співпраці в галузі збереження, реставрації й охорони культурних цінностей та історичних пам'яток. Власне, ці форми культурного співробітництва певною мірою були реалізовані за участі державних і недержавних інституцій (політичні фонди, культурні організації, релігійні громади та церкви, громадські об'єднання). Розширенню контактів сприяла співпраця між науковими та освітніми закладами, видавництвами, бібліотеками, архівами й музеями.

Згаданою Угодою забезпечувалися національно-культурні права громадян німецького походження в Україні та німецьких громадян українського походження у ФРН щодо вільного вживання мови, збереження культури і традицій, сповідування релігії. Обидві держави зобов'язалися сприяти заснуванню та діяльності на своїх територіях установ іншої країни: інститутів культури, наукових і науково-дослідних установ, загальноосвітніх

та професійних шкіл, закладів професійної підготовки й підвищення кваліфікації, бібліотек та читалень [191].

Одним з основоположних документів двосторонньої гуманітарної співпраці став Договір між Україною та ФРН про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки і техніки від 10 червня 1993 р. Цим документом передбачалася активізація співробітництва в різних сферах, зокрема культурній [118]. Тоді ж підписано низку інших важливих угод, зокрема міжвідомчих, які передбачали спільне вирішення деяких питань двосторонніх гуманітарних відносин [118; 174; 190; 193; 194; 196; 197]. Угода між Міністерством України у справах сім'ї та молоді та Федеральним міністерством у справах сім'ї, жінок та дітей Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у сфері молодіжної політики від 26 серпня 1993 р. доповнила договірно-правову базу гуманітарного співробітництва [185].

Співпраця України й Німеччини відбувається і між окремими урядовими інституціями обох країн. Чи не найважливішу роль у цьому напрямі відіграють МЗС обох держав. Українське МЗС забезпечує проведення зовнішньої політики й координацію діяльності різних відомств у сфері міжнародних відносин. Важливою складовою частиною функцій МЗС України є забезпечення діяльності українських закордонних представництв. Критерієм діяльності українських консульств за кордоном, зазвичай, є наявність серед місцевого населення значної частки громадян українського походження, а також пріоритетність цього регіону у двосторонніх контактах України з країною перебування консульської установи [599, с. 118]. Прикладом цього може бути Генеральне консульство України у м. Мюнхені, яке було відкрите одним із перших у ФРН (1992 р.). Посольство України у ФРН працює в Берліні (2001), функціонувало Відділення Посольства України також у Бонні (з 1992 р. [664, с. 92], реформоване у 2015 р.). Генеральні консульства України у ФРН, окрім Мюнхена, діють у Франкфурті-на-Майні (2002), Гамбурзі (2003) та Дюссельдорфі (2015) [27, арк. 29; 364, с. 388].

У розбудові дипломатичної служби незалежної України велику допомогу надала саме Німеччина. Після прийняття урядом рішення про заснування Дипломатичної академії України в 1996 р. важливим завданням стало вивчення зарубіжного, насамперед німецького, досвіду. З цією метою німецькі фахівці регулярно відвідували Україну, контактували з українськими дипломатами [641, с. 36].

МЗС України та закордонні служби налагоджували й підтримували контакти з українськими установами й організаціями та відповідними міністерствами, відомствами й організаціями Німеччини, фондами, приватними закладами, концернами тощо. При цьому значна увага приділялася індивідуальній роботі з представниками урядових і неурядових структур для цілеспрямованого лобювання інтересів України [67, арк. 2].

У складі закордонних дипустанов України діють культурні представництва у форматі культурно-інформаційних центрів. Їх основним завданням є сприяння розвитку співробітництва України з державою перебування у сфері культури, освіти, науки й техніки, туризму, фізичної культури та спорту. Зазвичай діяльність центрів обмежується протокольними заходами або інформаційно-роз'яснювальною роботою, вшануванням пам'яті видатних українців. Станом на грудень 2013 р. такі центри існували в європейських країнах, а при Посольстві України у ФРН діяла інформаційно-культурна агенція України [139, с. 2].

У Німеччині основні напрями зовнішньої культурної політики визначає МЗС ФРН. Водночас цю політику реалізують здебільшого неурядові організації, діяльність яких часто фінансує держава. МЗС ФРН та закордонні представництва утворюють разом єдину федеральну установу під керівництвом федерального міністра закордонних справ [28, арк. 301].

В Україні ФРН офіційно представлена ще з 1989 р. Генеральним консульством у Києві, яке в 1992 р. реорганізоване в Посольство. Воно взаємодіє з українськими органами влади, координує діяльність німецьких культурно-гуманітарних структур в Україні (насамперед – ДААД та Гете-

Інституту), координує надання стипендій Центрального управління у справах освіти за кордоном, ПАД тощо. В Україні існують й інші представництва ФРН: Інститут почесних консулів ФРН у містах Львові (з березня 2000 р.), Одесі (з липня 2008 р.), Харкові (з вересня 2012 р.). У 2009 р. відкрито Генеральне консульство ФРН у м. Донецьку. Окрім того, представники Посольств ФРН та України зазвичай відвідують більшість заходів, які проводять німецькі та українсько-німецькі гуманітарні спілки та організації [67, арк. 3; 607, с. 129].

Серед головних напрямів реалізації зовнішньої культурної політики обох країн – популяризація національного мистецтва і культури. Потужним інструментом зовнішньої культурної політики й міжнародного спілкування є мова. Знання національної мови сприяє глибокому засвоєнню іншої культури. За кордоном основними центрами української мови є диппредставництва України. На противагу, мережа центрів вивчення німецької мови в Україні досить розгалужена [710, с. 80].

Важливим доповненням міжнародних контактів на урядовому рівні стало створення інтернет-сторінок державних структур в Україні та Німеччині. Віртуальна дипломатія є потужним додатком до традиційної і передбачає використання сучасних технологій для розв'язання зовнішньополітичних завдань [27, арк. 77; 352, с. 700].

Роботу численних міждержавних комісій, комітетів та робочих груп різного рівня забезпечує Міністерство культури України [454, с. 108]. У ФРН взагалі не існує такого центрального органу управління цією сферою, як міністерство культури. Німецька децентралізована організаційна модель міжкультурного співробітництва ґрунтується, з одного боку, на відносному контролі з боку держави та певною мірою на централізації міжнародної культурної діяльності, а з іншого – на принципі дистанціювання від влади, характерного для федеративного державного устрою Німеччини. Федеральні органи управління культурою займалися розробкою напрямів державної культурної політики, надавали фінансову допомогу культурно-мистецьким

проектам національного значення та запроваджували контроль за виконанням своїх рішень. МЗС ФРН на офіційному рівні формулює засади політики міжкультурного співробітництва, реалізує їх у двосторонніх угодах. Усі інші питання культурної політики вирішують відповідні відділи, які створені на місцевому управлінському рівні [446, с. 72; 693].

Практична реалізація зовнішньої культурної політики ФРН здійснюється посередницькими організаціями, які діють самостійно в рамках зовнішньополітичних проектів федерального уряду. Найважливішими серед них є Інститут імені Гете, ДААД, Фонд ім. О. Гумбольдта, Інститут міжнародних культурних зв'язків та ін. [436, с. 73].

Українсько-німецькі відносини охоплюють і науково-освітнє співробітництво. На державному рівні міжінституційну співпрацю здійснюють науково-організаційні структури країн та неурядові організації. В Україні управління системою освіти здійснює МОН України, в Німеччині – Конференція ректорів вузів, Конференція міністрів культури федеральних земель та ФМОН [571, с. 31].

Низка укладених документів передбачає взаємодію в науковій галузі між українськими й німецькими науково-дослідними установами, ВНЗ, інноваційними підприємствами. Для спільного результативного наукового опрацювання архівних фондів здійснюється співпраця між архівними, музейними установами та об'єднаннями тощо [120; 159; 167; 204]. З окремих питань до співробітництва долучаються відповідні профільні міністерства як на федеральному, так і земельному рівнях, а також провідні німецькі фірми [31, арк. 9].

Успішною є спільна діяльність країн у сфері охорони довкілля. Відповідно до положень Угоди про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 10 червня 1993 р. [193] створено спільний українсько-німецький Керівний комітет. За результатами його засідань визначено позиції сторін щодо сучасних глобальних та регіональних екологічних процесів, а також основні пріоритети та напрями двосторонньої

співпраці. У 2005 р. в Берліні засідання українсько-німецького Керівного комітету відбулось уп'яте [171, с. 76].

У полі зору відповідних профільних міністерств України та ФРН перебували питання, пов'язані із проблемою закриття ЧАЕС. Цим зумовлена активність українсько-німецьких переговорів на вищому рівні та підписання низки важливих документів із питань ядерної безпеки, дослідження та мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС [171, с. 137; 194; 196]. У результаті Україна та ФРН створили унікальну програму науково-технічного співробітництва для підвищення безпеки ядерних установок українських атомних станцій [408, с. 188–189].

Одним з останніх досягнень у двосторонній взаємодії стало укладення Рамкової угоди між Державним космічним агентством України та Німецьким аерокосмічним центром (DLR) щодо співробітництва у сфері космічної діяльності від 9 червня 2015 р. Відповідно до цього відбулося перше засідання Українсько-німецького спільного координаційного комітету з питань співробітництва в космічній сфері [584].

Двостороння співпраця налагоджена між іншими міністерствами й інституціями нижчого рівня та різного профілю. Для ефективного міжнародного співробітництва також потрібна злагоджена міжміністерська й міжвідомча кооперація. Вона включає взаємодію з міністерствами фінансів, освіти і науки, закордонних справ, соціальної політики, юстиції, охорони здоров'я тощо [710, с. 87]. Унаслідок багаторічної практики співпраці традиційними стали робочі візити представників галузевих міністерств з питань обговорення та реалізації спільних проектів, у рамках засідань робочих змішаних груп із певних питань співробітництва [31, арк. 66].

Культурні контакти між Україною й Німеччиною підтримуються також на регіональному рівні. Зазначимо, що в цьому контексті, з одного боку, співпраця має міцні і давні традиції, започатковані задовго до 1990-х рр., з іншого, – набирає обертів процес пошуку нових партнерських зв'язків із відповідним подальшим тісним і взаємовигідним співробітництвом.

Особливу роль у регіональній співпраці відіграє партнерство України з окремими федеральними землями. Пріоритетними є відносини з Баварією, про що свідчить низка підписаних документів [119; 160; 173; 179]. Основні його напрями визначає Постійна українсько-баварська робоча комісія [321, с. 33].

Співпрацюють між собою і окремі міста України й Німеччини. Цей процес, започаткований ще наприкінці ХХ ст., триває донині. Так, однією з останніх 7 вересня 2015 р. підписано Угоду про партнерство між Луцьком і районом Ліппе (Пн. Рейн-Вестфалія) [477]. Важливим у розвитку міжміських контактів стало започаткування українсько-німецьких конференцій міст-побратимів. Такі заходи відбулися 9–12 жовтня 2008 р. у м. Одеса та 6–9 жовтня 2011 р. у м. Лейпцизі. У них брали участь представники українських і німецьких громад, об'єднань та міст [122; 483].

Відомо, що станом на вересень 2015 р. в Україні та Німеччині існувало близько 60 партнерських пар міст [730] (для пор.: у 2005 р. – 43 пари) [171, с. 77]. Їх взаємодія здійснюється у формі обміну делегаціями, спортивними, художніми колективами, виставками, соціально-політичною та художньою літературою, кінофільмами, фотоматеріалами про життя міст [741, с. 15].

Упродовж 1990-х рр. – початку ХХІ ст. дедалі активнішою та важливішою стає роль неурядових організацій у становленні та підтримці культурних зв'язків між країнами. Вагомим фактором для започаткування цих контактів стала діяльність української національної меншини у ФРН та німецької – в Україні. Це зумовило виникнення та функціонування національних об'єднань, зміцнення міжособистісних дружніх стосунків.

Провідними громадськими організаціями українства у ФРН є Центральна спілка українців у Німеччині (Берлін) та Об'єднання українських організацій у ФРН (з 2012 р.), яке координує діяльність українських громадських інституцій. Потреба створення такого об'єднання постала у зв'язку з припиненням функціонування у 2001 р. Центрального представництва українців у Німеччині [550].

Популяризують українську культуру у ФРН Український кіноклуб у Берліні, Музей українського народного мистецтва у м. Ханенбаху (Рейнланд-Пфальц), Товариство сприяння, піднесення та поширення української культури в Німеччині (Мюнхен), Товариство «Рідна школа», Товариство «Pro Ukraine», Спілка українських письменників у ФРН (Мюнхен), Історичне товариство «Волинь» (м. Візенгайд, Баварія) тощо. Українці у ФРН об'єднані у 23 релігійні громади [18, арк. 17]. Закордонне українство підтримувала одна з провідних вітчизняних організацій – Товариство зв'язків з українцями за межами України (згодом – Товариство «Україна–Світ», м. Київ) [727, с. 437].

У ФРН функціонує низка спільних українсько-німецьких інституцій, серед яких Німецько-український інформаційно-культурний центр (Дюссельдорф), Німецько-Український форум (співпрацює з Українсько-Німецьким форумом), Соціально-культурне об'єднання «Меридіан» (Магдебург) та ін. Ці організації сприяють поширенню інформації про українську культуру, збереженню самобутності українців у Німеччині [37, арк. 80].

Культурний обмін та співробітництво здійснюють через посередництво німецьких національно-культурних товариств у нашій державі. В Україні культурні організації національних меншин почали з'являтися наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., зокрема Товариство німців «Відродження». Утворилися регіональні німецькі культурні осередки в Україні, серед них – «Баварський дім» (Одеса), «Нюрнберзький дім» (Харків), Німецький культурний центр «Дойчклуб» (Сімферополь), «Геданкендах» (Чернівці) [263, с. 130; 589, с. 136].

Після підписання 3 вересня 1996 р. низки угод між Україною та Німеччиною відбувся процес формалізації громадської активності громадян. Під гаслом етносоціального відродження та розвитку німецької національної меншини 22–24 листопада 1996 р. у Києві відбувся перший з'їзд (фолькстаг) [458, с. 15]. З'їзди проводяться один раз на чотири роки, на них

затверджують програму розвитку на п'ять років й обирають Раду німців України – головний представницький орган німецької меншини в Україні [711].

Найбільш знаною в нашій державі є Асоціація німців України. У 2000 р. її засновниками виступили 65 німецьких національних організацій в Україні. Основна ідея Асоціації полягала у відродженні культури, мови, історії німців України [676, с. 75]. Окрім того, існує досить розгалужена система установ, товариств і фондів ФРН, які мають представництва в Україні та її регіонах. Виділяють кілька основних функціональних типів німецьких центрів: мовні та культурні, юридичні, медичні та екологічні, психологічні, спеціалізовані культурні центри й організації [607, с. 145]. Найвідоміший з них – Гете-Інститут, представлений в Україні 15 центрами вивчення німецької мови та чотирма читальними залами [303].

В Україні діють представництва низки німецьких фондів, які провадять культурно-гуманітарну діяльність. Це, насамперед, бюро фондів Ф. Еберта, К. Аденауера, Г. Зайделя, Ф. Науманна. Вони підтримують діючі німецькі культурно-гуманітарні установи, організовують конференції та семінари тощо [703, с. 167]. Серед інших неурядових структур до співпраці залучено низку промислових об'єднань, фірм та концернів ФРН [13, арк. 89]. Тому співробітництво неурядових організацій займає важливе місце в українсько-німецьких культурних та гуманітарних відносинах.

Міжінституційна співпраця потребує відповідного правового забезпечення. Базовими документами, які регулюють двосторонню гуманітарну співпрацю, є договори на найвищому рівні, а також міжурядові та міжвідомчі угоди. Підписання низки договорів між Україною й Німеччиною суттєво удосконалило договірно-правові механізми, розширило рамки партнерської взаємодії між обома країнами.

Найбільш продуктивним за кількістю укладених договорів та угод став період 1991–1994 рр. У 1994–2004 рр. укладено важливі угоди в освітній, соціогуманітарній та науковій сферах [515, с. 40]. Дослідники відзначають, що з початку XXI ст. договірно-правова база двосторонніх відносин не

зазнала значних якісних змін у культурно-гуманітарній сфері, на відміну від політичної та економічної [515, с. 40; 607, с. 57]. На наш погляд, певне оновлення договірної бази в окремих напрямках українсько-німецької співпраці відбулося на початку 2010-х рр. Зазначимо також, що на індивідуальному рівні спостерігається тенденція якісного поглиблення українсько-німецького партнерства та кількісного зростання укладених угод. Загалом, станом на 2005 р. договірно-правову базу відносин між Україною і ФРН склали 53 документи міжнародно-правового характеру [171, с. 80]. У 2014 р. налічувалося вже понад 80 таких документів, близько 50 з них були укладені на міждержавному та міжурядовому рівнях [340].

Особливістю організаційно-правових засад українсько-німецьких взаємин є формування домовленостей у форматі Україна–ЄС. ФРН – головний і найвпливовіший член ЄС. Тому договори між Україною та ЄС певною мірою регулюють відносини України і ФРН [605, с. 52]. Договірнорправову базу цих відносин склала Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. Основними координуючими інституціями в цьому форматі співробітництва були: саміти Україна–ЄС; Рада з питань співробітництва між Україною та ЄС; Комітет із питань співробітництва між Україною та ЄС як допоміжний орган Ради; постійні консультації Україна – трійка ЄС, постійні експертні консультації [202].

Задля створення правової основи співробітництва в різних галузях науки 4 липня 2002 р. підписано Угоду між Україною та Європейським Співтовариством про наукове та технологічне співробітництво (чинність документа продовжено Угодою про відновлення Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво у 2003–му, 2010–му та 2014 рр.) [199; 208; 209].

З метою координації та сприяння спільній діяльності було створено Спільний комітет Україна–ЄС зі співробітництва в галузі науки та технологій. Передбачалося, що його засідання проходять щороку

почергово в Україні та Співтоваристві. Перше його засідання відбулося в листопаді 2011 р. в Брюсселі, друге – у травні 2013 р. в Києві. Комітет подає свої пропозиції у відповідні структури ЄС і в комітет програми «Горизонт–2020» з тих наукових напрямів, які найбільш розвинені в Україні і можуть підтримати вітчизняну науку [187, с. 1–2; 348, с. 17].

У цьому форматі існує низка інших галузевих угод. Так, між Європейським Співтовариством, його державами-членами та Україною укладено 1 грудня 2005 р. Угоду про співробітництво щодо цивільної глобальної навігаційної супутникової системи (ГНСС) [206]. Співпрацю у використанні космічного простору в мирних цілях регулює Угода між урядом України та Європейським космічним агентством від 25 січня 2008 р. [189].

У сфері наукових досліджень відбувається співпраця в рамках окремих європейських і міжнародних програм спеціалізованих дослідницьких центрів. Зокрема, це ІНКО, ІНТАС, ЕУРЕКА/КОСТ, «IRSES», «Erasmus Mundus», «TEMPUS», «AURORA», «GALILEO» та ін. [77, арк. 56]. Багатостороннє гуманітарне співробітництво передбачає тісну взаємодію держав і в рамках програм Ради Європи [446, с. 70]. Розбудові загальноєвропейських наукових зв'язків сприяло набуття Україною статусу асоційованого члена Європейської ради з ядерних досліджень (CERN) 3 жовтня 2013 р. [735, с. 145].

Вчені спільно брали участь у проектах Рамкових дослідницьких програм ЄС. Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Горизонт 2020» – Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014–2020) від 20 березня 2015 р. передбачала створення спільного Комітету з досліджень та інновацій [186]. Підтримуються контакти на рівні експертів України, керівництва МОН України та Єврокомісії. Підписання Угоди про асоціацію у 2014 р. відкрило нові можливості співпраці України і ЄС. Однак, як зазначають фахівці, долучення України до європейського гуманітарного простору відбувається надзвичайно повільно. Більшість запланованих заходів обмежуються

формальним підписанням різного роду договорів та створенням міжвідомчих комісій [318, с. 23].

Отже, упродовж 1990-х рр. та на початку XXI ст. українсько-німецькі взаємини отримали ґрунтовну законодавчо-правову базу та інституційне оформлення. У цей період особливо активним було співробітництво на державному рівні. Доволі ефективним є недержавний рівень взаємин між країнами, що включає взаємодію різноманітних громадських товариств та культурних об'єднань.

Висновки до розділу 2

Епохальні політичні зміни, що відбулися в Європі на межі 1980-х – 1990-х рр. (возз'єднання Німеччини, закінчення холодної війни, розвал СРСР, проголошення незалежності України) створили нову геополітичну ситуацію у світі. Протягом короткого часу старий ялтинський устрій був переборений, почалося становлення нового світового устрою. У нових реаліях Україна та Німеччина змушені були активно включитись у пошуки свого місця в системі міжнародних відносин.

Тривала історія німецько-українських відносин розпочалася задовго до падіння Залізної завіси, ґрунтуючись на тисячолітніх контактах. Історичне минуле обох держав було сповнене суперечностей: війни та мирне співіснування, дружба й неприязнь (інколи навіть ворожнеча) у міждержавних стосунках, різкі повороти в двосторонніх політичних контактах в новітні часи – такими є реалії взаємин наших країн в минулому. Однак, в переломний момент досягнення незалежності України одним із її найбажаніших партнерів стала саме Німеччина, яка, зі свого боку, також сприяла розширенню зв'язків з нашою державою.

З початку 1990-х рр. перед Україною і ФРН постали нові завдання: розбудова міждержавних відносин, формування їх організаційно-правових засад, захист прав своїх громадян в іншій державі, долучення на рівні з іншими державами до розв'язання глобальних та регіональних гуманітарних

проблем, продовження культурних традицій у двосторонніх стосунках тощо. Відповідно, українсько-німецькі взаємини наповнилися конкретним політичним, економічним та культурним змістом.

Аналіз наявних джерел та наукового доробку з українсько-німецьких політичних контактів засвідчує, що серед фахівців не існує єдиного підходу до періодизації історії сучасних відносин обох країн. На наш погляд, варто виокремити кілька стадій в еволюції українсько-німецьких стосунків. Перший етап (1990 р. – середина 1993 р.) характеризується започаткуванням перших міждержавних контактів, встановленням дипломатичних відносин між Україною й Німеччиною. У період від середини 1993 р. до середини 2000-х рр. українсько-німецькі відносини розвивалися найбільш продуктивно та динамічно. У цей час відбулося розширення договірно-правової бази, створення низки спільних інституцій, які стали доволі дієвими в українсько-німецькому співробітництві. На третьому етапі (від 2004–2005 рр. до 2015 р.) українсько-німецькі відносини розвивалися досить суперечливо. Кризові процеси у двосторонніх взаєминах супроводжувалися загостренням внутрішньодержавних проблем насамперед в Українській державі. Особливістю сучасних політичних відносин України і ФРН є не лише їх двосторонній характер, а й наявність інших форматів міжнародного спілкування обох сторін, найефективнішим з яких є Україна–ЄС.

Упродовж 1990-х рр. – початку XXI ст. створено доволі потужну міжнародно-правову базу для культурно-гуманітарної співпраці. Інституційними суб'єктами співробітництва України та ФРН виступали насамперед органи державної влади, які проводили міжнародну політичну, культурну та гуманітарну політику, а також неурядові організації й об'єднання. Співпраця у форматі Україна–ЄС ускладнила інституційний механізм співпраці, водночас розширила сфери співробітництва, зокрема гуманітарного. Основою цього співробітництва є договірно-правова база, закладена в 1990-х рр. Вона доповнилася міжурядовими, міжвідомчими угодами про культурну, освітню, наукову співпрацю між двома країнами,

укладеними в наступні роки. Тісна взаємодія державних та недержавних інституцій обох держав сприяла налагодженню різноманітних форм культурної співпраці.

РОЗДІЛ 3

ОСВІТНЄ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО НІМЕЧЧИНИ Й УКРАЇНИ

3.1. Німецько-українська освітня співпраця

Важливою складовою українсько-німецького гуманітарного співробітництва є освіта. На сучасному етапі цей напрям динамічно розвивається, набуває якісно нових форм. Освітнє співробітництво України і ФРН здійснюється на державному (співпраця національних органів державної влади та федерального уряду, місцевих органів самоврядування обох держав) та регіональному рівнях. Встановленню та забезпеченню партнерських відносин із боку ФРН сприяють органи управління освіти країни, зокрема ФМОН, Постійна конференція міністрів освіти й культури федеральних земель (Kultusministerkonferenz), Конференція ректорів і президентів ВНЗ (Hochschulrektorenkonferenz) та ін. [293, с. 40], в Україні – Міністерство освіти і науки. Позитивним є досвід налагодження співпраці між окремими освітніми закладами України й ФРН.

Уперше 27 квітня 1998 р. укладено Угоду про академічне співробітництво між Спілкою ректорів ВНЗ України та Конференцією ректорів і президентів ВНЗ Німеччини. Вона передбачала визнання українських дипломів у ФРН, спрощувала академічний обмін. До Угоди долучилися 40 німецьких ВНЗ (із близько 200) і 150 українських – членів Спілки ректорів вищих навчальних закладів. Загалом угода включає в себе 77 окремих двосторонніх домовленостей [259, с. 176].

Корисною формою двостороннього співробітництва у сфері освіти стало проведення регулярних зустрічей Спілки ректорів українських ВНЗ та Конференції ректорів німецьких вишів. Перші засідання пройшли 5–8 лютого 2001 р. в м. Бонні, 11–15 жовтня 2003 р. – у містах Алушті та Сімферополі [28, арк. 307]. Згодом переговори відбувалися в рамках багатосторонніх зустрічей.

13 червня 2014 р. за ініціативою німецької сторони відбулися чергові переговори представників ректорських спільнот країн. Було зауважено, що угода 1998 р. втратила свою актуальність, оскільки за цей період система вищої освіти обох країн зазнала істотних змін [369]. Тому 15 грудня 2014 р. у Варшаві в рамках зустрічі представників ректорських спільнот України, Польщі та Німеччини підписано нову Угоду про міжвузівську співпрацю між Конференцією ректорів та президентів вишів HRK і Спілкою ректорів ВНЗ України. Ця угода передбачає стимулювання й координацію співпраці між вишами, створення ефективної системи народної освіти, розвиток вищої освіти, науки й культури в країні та за кордоном, отримання спільних грантів у рамках програми ЄС «Горизонт–2020» тощо [203; 554].

Налагодження співпраці та підписання відповідних угод між окремими університетами розпочалося ще в 1990-х рр. У 1993 р. партнерські зв'язки існували вже між 28 університетами [434, с. 35]. Станом на 2005 р. між українськими й німецькими вищими школами підписано близько 130 угод/домовленостей про співпрацю, до якої залучено 60 німецьких вищих шкіл і 44 українських ВНЗ та 15 дослідницьких установ [171, с. 77]. Станом на вересень 2013 р. між німецькими й українськими ВНЗ підписано 180 угод про співпрацю [496, с. 13]. За даними Т. Праля (керівника ДААД у РФ та Білорусі), партнерські відносини з ФРН у 2014 р. підтримували понад 350 вишів України [431].

Ці та інші факти свідчать про те, що освітня співпраця між країнами найактивніше відбувається в секторі вищої школи. Основними формами співробітництва України й Німеччини у цій галузі стали підготовка багатосторонніх науково-педагогічних проектів, обмін науковцями й студентами, перепідготовка українських фахівців. Серед програм, пов'язаних зі студентським та викладацьким обміном, можна виділити програми вивчення мови та культури країни, що приймає на стажування, і професійно-орієнтовані програми [28, арк. 306; 429, с. 8].

Зазначимо, що на сучасному етапі новітньою формою співпраці стала діяльність літніх шкіл. У серпні–вересні 2002 р. за підтримки ДААД в Україні (м. Київ та Крим) функціонувала перша українсько-німецька «Літня школа фізики». У ній взяли участь 20 українських та 10 німецьких студентів. Лекційні, практичні й факультативні заняття з фізики проводили українські та німецькі викладачі [682]. У 2003 р. діяла друга спільна школа фізики в м. Сімферополі [28, арк. 307].

Позитивним прикладом співробітництва стала заснована у 2007 р. у Києві щорічна літня школа «Право у Німеччині». Її організаторами були: факультет правничих наук університету «Києво-Могилянська академія» та Школа німецького права, заснована Гейдельберзьким університетом, університетом м. Майнца та Ягеллонським університетом [378, с. 3].

Концептуальні засади українсько-німецької літньої школи «Міжнародні інвестиції» були розроблені в грудні 2012 р. Її співорганізаторами виступили освітні й наукові установи міст Севастополя, Харкова, Донецька та Магдебурга. 14–22 вересня 2013 р. у Севастополі відбувся очний етап студентської літньої школи. У результаті слухачі успішно презентували бізнес-плани десяти інвестиційних проєктів у різних сферах економіки. Їх оцінювало міжнародне журі, до якого увійшли науковці України та Німеччини [681].

У 2014 р. започатковано спільну Німецько-українську школу управління у Берліні. Її головними завданнями стали розробка в Україні сучасних навчальних курсів з управління, облаштування тренінгових центрів для держслужбовців у Берліні та Києві тощо [380, с. 4]. Літні школи за участю українських та німецьких представників проводилися і в інших галузях освіти, науки та культури.

Різновидом українсько-німецької взаємодії у вищій освіті є розробка та впровадження спільних навчальних курсів. У 2007 р. Університет ім. Ф. Шиллера в м. Єні спільно з університетом «Києво-Могилянська академія» заснували німецькомовну магістерську програму «Німецькі та

європейські студії» [378, с. 4]. Сертифікаційні курси започатковано і в галузі природничих наук, зокрема з нанотехнологій, фізичних і математичних дисциплін [462].

Новою формою співпраці між країнами стало створення спільних освітніх центрів, факультетів та інститутів. Одним із перших на підставі Угоди з Університетом ім. Отто фон Геріке (Магдебург) в 1992 р. відкрито Німецький технічний факультет у Донецькому національному технічному університеті. За підтримки «Siemens» створено сучасну лабораторію в галузі автоматизації [27, арк. 200].

На початку XXI ст. цей процес значно активізувався. Зокрема, у 2000 р. засновано Українсько-німецький навчально-науковий інститут в Одесі, що здійснює підготовку спеціалістів з урахуванням досвіду Німеччини [523]. У 2002 р. активізується співробітництво між Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ») й Університетом ім. Отто фон Геріке (м. Магдебург). Саме тоді було створено Українсько-німецький факультет машинобудування при НТУУ «КПІ» [54, арк. 37].

Від 2003 р. в результаті успішної співпраці із факультетом економічних наук Дрезденського технічного університету та ДААД на базі Тернопільського національного економічного університету реалізовувалася німецькомовна програма з міжнародної економіки. У 2008 р. тут створюється Українсько-німецький економічний факультет [379, с. 3]. Такі форми співробітництва дали можливість інтегрувати навчальні програми й методики, наукові школи, залучити сучасне науково-дослідне обладнання для виконання спільних програм та проектів. Науковці впроваджують комплексні українсько-німецькі програми, до навчального процесу залучаються фахівці з ФРН.

Позитивним прикладом співпраці країн стало заснування й діяльність спільних культурних центрів при українських ВНЗ, які підтримували освітні та наукові проекти. У 1997 р. відкрито Українсько-німецький культурний

центр Національного гірничого університету в м. Дніпропетровську [713, с. 196] та Українсько-німецький центр сприяння розвитку економічної освіти, підприємництва та інвестицій в Україні на базі Дніпропетровської академії управління, бізнесу і права [170, с. 1].

У 2009 р. при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича засновано Українсько-німецький науково-культурний центр «Gedankendach» [291]. У 2011 р. Українсько-німецький академічний центр відкрито в Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна [375; 700]. У 2015 р. Українсько-німецький центр з'явився й у Львівському інституті менеджменту [149; 572]. Діяльність цих інституцій сприяла активізації академічного обміну, розвитку взаємин між українськими й німецькими компаніями, сприяння у вирішенні питань супроводу й підтримки делегацій з закордону, проведення науково-освітніх заходів тощо.

З ініціативи Німецької служби академічних обмінів активно реалізується програма лекторів ДААД в Україні. Упродовж досліджуваного періоду їх кількість змінювалася. Станом на 2013 р. в українських вишах до роботи на мовних і професійних курсах залучено 15 лекторів [496, с. 12].

Традиційно активними є контакти між Україною та Вільною державою Баварія в галузі науки й освіти. Станом на 2004 р. до співпраці залучено дев'ять вишів України та вісім університетів Баварії [518, с. 244]. Одним із найдавніших культурних та науково-освітніх центрів української діаспори не лише у ФРН, а й у Європі був Український вільний університет у Мюнхені. За понад 90 років свого існування УВУ зумів здобути визнання в усьому світі. Після відновлення української державності в 1991 р. УВУ отримав потужний імпульс для свого розвитку. Водночас, на думку О. Гараніна, після появи в українських наукових установах нових історіознавчих програм, університет утратив свою наукову автентичність [300, с. 146].

Зауважимо, що 12 листопада 1992 р. підписано Угоду між МОН України й Українським вільним університетом, якою визнано правочинність дипломів УВУ в Україні [63, арк. 34]. Навчання в університеті здійснюється

українською мовою. Деякі курси викладаються німецькою та англійською мовами. До складу УВУ входять: Інститут ринкової економіки, Інститут дослідження українсько-німецьких відносин (створено у 1991 р.) та Педагогічний інститут. Останній реалізує окрему програму підвищення кваліфікації вчителів українознавчих предметів. Поряд із факультетами філософії, державних та економічних наук, в 1999 р. з'явився факультет україністики [450, с. 229].

Понад 90 % студентів УВУ становлять українці [130, с. 3]. Тут проводять науково-освітню діяльність учені з України, США, Канади та інших країн [466]. У 1990-х – 2000-х рр. в УВУ побувала значна кількість українських науковців, політиків та діячів культури. Університет налагодив співпрацю з низкою ВНЗ України, проводив активну громадську діяльність. Упродовж усього періоду існування УВУ стикався зі значними фінансовими труднощами. Проте сьогодні УВУ має відносно самостійне й стабільне фінансове забезпечення, завдяки чому продовжує свою діяльність [578, с. 2] (див. додаток К).

У системі двосторонньої співпраці важливу роль відіграють інститути та кафедри німецьких університетів, у яких українознавчі дисципліни викладалися як основні або додаткові. На початку XXI ст. предмети вказаного циклу додатково викладалися у семи університетах [55, арк. 102]. У 2011–2012 н. р. українська мова та література як спеціальність вивчалася у дев'яти ВНЗ ФРН. Українська мова фігурує не лише в навчальних планах німецьких університетів, які спеціалізуються на славистиці. Її викладають на декількох курсах іноземних мов, що діють при великих університетах. Один з найбільших таких центрів працює при Університеті ім. Фрідріха-Александра в містах Ерлангені та Нюрнберзі [295, с. 16].

Слід відзначити також університет м. Грайфсвальда. Ще в 1992 р. до навчального плану запроваджено курси з української мови, літератури та країнознавства [39, арк. 25]. У 1996 р. в Інституті славистики університету м. Грайфсвальда створено першу і єдину кафедру українознавства в

Німеччині. Від середини 1990-х рр. при університеті Грайфсвальда діє щорічний семінар «Ukrainicum». Його мета – виробити загальну концепцію вивчення україністики у вишах України та ФРН. Семінар передбачає лекції й семінари з мови та літератури, історії української церкви, політології, фольклористики. У його рамках проводяться мистецькі акції [51, арк. 36; 295, с. 17].

Знаковим в існуванні «Українікуму» став 2005 р. Організаторам удалося отримати фінансову підтримку фонду А. Круппа. Завдяки цьому «Українікуму» набув статусу міжнародного форуму, на який запрошують лекторів із різних країн Європи. Відбулося розширення формату та програми заходу, змінилася концепція «Українікуму». Якщо раніше це були інтенсивні курси української мови, то нині вже йдеться про літню наукову академію [631].

У 1996 р. «Українікуму» запрацював при Лейпцизькому університеті [696, с. 8], а в Інституті славістики Мюнхенського університету ім. Людвіга-Максиміліана слухачам вперше запропоновано курс «Вступ в україністику» [306, с. 29]. У 2011 р. Гуманітарний центр історії й культури Центральної та Східної Європи Лейпцизького університету започаткував лекторій на тему «Україна в Європі». До його участі запрошували німецьких та українських політиків, відомих діячів культури [620].

Проте загальноєвропейська тенденція скорочення викладання україністики торкнулися УВУ і славістичних кафедр та інститутів. Так, з 2003 р. під загрозою закриття опинилася кафедра україністики в Грайфсвальді внаслідок скорочення фінансування. Проблема привернула увагу високопосадовців ФРН (зокрема Федерального президента Й. Рау), які виступили на захист кафедри. Тому керівництво університету ухвалило рішення про збереження кафедри україністики в Грайфсвальді [55, арк. 57].

Проблема збереження славістичних студій неодноразово порушувалася на численних зустрічах представників обох країн. Німецька сторона зазначала, що основною причиною скорочення курсів славістики є недостатня кількість зацікавлених студентів [56, арк. 29], а також реформа

освіти, загальна криза гуманітарних дисциплін, нестабільність ринку праці для фахівців-славістів тощо [491, с. 102].

Зрештою проблему україністичних студій вдалося частково розв'язати на урядовому рівні. У 2015 р. в ситуацію особисто втрутився міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр. Вирішальною стала ініціатива МЗС Німеччини, яке виділило кошти для відновлення кафедри україністики м. Грайфсвальда на наступні роки [629].

У галузі вищої освіти Україна й Німеччина брали також участь у багатосторонніх міжнародних програмах. Серед них був проект «TEMPUS», до якого Україна приєдналася в 1993 р. Програма передбачала транс'європейське співробітництво в галузі вищої освіти, призначення грантів на розвиток та реструктуризацію університетів у партнерських країнах. З 2009 р. розпочав свою діяльність Національний TEMPUS-офіс в Україні. Загалом, у 1993–2012 рр. профінансовано близько 300 проектів «TEMPUS» за участю майже 130 українських ВНЗ. Бюджет 20 років реалізації програми в Україні становив приблизно 85 млн. євро [478].

Україна й Німеччина співпрацюють також у рамках освітніх програм ЄС «Erasmus Mundus», «Comenius», «Lingua», «Socrates», «Leonardo da Vinci», «Молодь» та ін. [77, арк. 55]. Проект «eTwinning» спрямований на розвиток співпраці європейських шкіл за допомогою інформаційних технологій. Учителі та школярі, зареєстровані в мережі «eTwinning», отримують можливість реалізації спільних проектів із європейськими школами. Усього в цьому проекті беруть участь 77 шкіл України [657].

Статистичного обліку даних щодо кількості громадян України, які навчаються в університетах за кордоном, не веде жодне з українських державних відомств. У зв'язку з цим було проведено експертизу Центром дослідження суспільства (ЦДС). Фахівці ЦДС опрацювали й уперше презентували матеріали закордонних міністерств, служб статистики та асоціацій університетів. Так, у 2012/2013 н. р. у ФРН на денній формі навчалася 9044 українських студентів. У ЦДС відзначили, що у 2013 р.

українці «піднялися» на п'яте місце серед іноземних студентів у ФРН (для пор.: у 2007 р. – шосте місце) [586; 686] (див. додаток Б). За даними Федерального статистичного відомства Німеччини у 2010/2011 н. р. кількість українців серед німецьких студентів складала шість осіб на 1 тис. і займала сьоме місце [220, S. 89]; у 2014 р. частка українських студентів серед іноземних у Німеччині становила 3,1 % (6 264 осіб) і вони посідали восьме місце серед іноземних студентів [754, S. 4] (див. додаток А).

У цьому плані цікавими є дані ДААД. У 1991–2002 рр. ДААД виділила понад 30 млн німецьких марок на навчання та стажування близько 5 тис. студентів і науковців. Лише у 2001 р. загальне фінансування обміну з Україною становило 2,5 млн євро (не враховуючи фінансування за програмою «TEMPUS»), надано підтримку 1100 особам [171, с. 128; 505, с. 38]. Популярними освітніми напрямками серед українських студентів були міжнародні відносини, економіка, право та германістика [732, с. 10].

Варто зазначити, що Україна також здійснювала підготовку фахівців із Німеччини. Так, упродовж 1992–2004 рр. у ВНЗ України навчалися понад чотири тис. осіб з ФРН. У 2004/2005 н. р. в Україні здобували освіту 32 громадяни ФРН (пор.: у 2003/2004 р. – 17) [171, с. 128]. Слід наголосити на взаємності освітнього співробітництва. Проте згідно зі статистичними даними, академічний обмін нерівноцінний. Значно більшою є частка українських студентів та фахівців, які виїжджали до Німеччини, ніж німецьких громадян, які приїжджали до України на навчання або стажування.

Для детального ознайомлення з особливостями навчання та проживання в Німеччині й Україні, організують т. зв. освітні виставки. 4–6 лютого 2001 р. в м. Бонні відбулася спільна українсько-німецька конференція-виставка «Стан і перспективи розвитку співпраці ВНЗ України та Німеччини», у якій взяли участь 190 учасників з обох сторін [53, арк. 17].

У 2007 р. уперше проведено Освітній ярмарок німецьких ВНЗ в Україні (у Києві та Харкові), на якому представлено близько 25 німецьких інституцій

[586; 744]. Другий освітній ярмарок відбувся в листопаді 2008 р. у Києві та Харкові [687], третій – у 2009 р. в Києві [745], четвертий проходив у 2011 р. [377, с. 7]. Українські й німецькі НЗ та наукові програми експонувались на щорічних виставках «Сучасні навчальні заклади», «Освіта та кар'єра», «Освіта за кордоном» [380, с. 2; 655]. Загалом на таких заходах охочі мали можливість ознайомитися з міжнародними програмами, прослухати доповіді тощо.

Співпраця України та Німеччини здійснюється і в напрямі професійно-технічної освіти. Спільні проекти в професійно-технічній галузі почали реалізовуватися з початку 1990-х рр. Так, у рамках проекту «Саксонія–Україна» при Академії підвищення кваліфікації та передачі знань Дрезденського технічного університету в Києві проходили перепідготовку українські фахівці різних спеціальностей. Упродовж 1992–2000 рр. проведено близько 50 семінарів [40, арк. 3]. У лютому 1993 р. на базі Кременчуцького вищого професійного училища № 7 створено зразковий центр. Результативність співробітництва зумовила створення в 1995 р. ще двох модельних центрів підготовки спеціалістів у Києві та Черкасах [749, с. 84].

Пожвавленню українсько-німецьких професійно-технічних зв'язків сприяв підписаний 16 лютого 1993 р. міжурядовий «Протокол про співробітництво у підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців та керівних кадрів у галузі економіки та державних органів управління економікою» [161]. Поглибленню освітньої співпраці сприяла міжурядова «Рамкова угода про консультування і технічне співробітництво» (29 травня 1996 р.). Вона передбачала консультування щодо підготовки фахівців у соціальній, економічній, правовій та науково-технічній сферах [168].

У 1990-х рр. налагоджено співпрацю у сфері військової освіти. Німеччина активно долучилася до програми перекваліфікації радянських військовослужбовців, які проходили службу на території колишньої НДР. Метою цієї програми стала підтримка звільнених у резерв військових та їх

родин, які прибували до України із Західної групи військ. Для цього відкрито три навчальні центри їх перекваліфікації в Києві (1993) на 550 місць, у Хоролі (1994) на 100 місць і Кривому Розі – 160 місць [153, с. 1; 434, с. 26]. Фінансування центрів у повному обсязі здійснив уряд ФРН (22,98 млн німецьких марок). За попередніми планами федерального уряду ця програма мала завершитись у 1994 р., але у зв'язку із розпадом СРСР здійснити ці наміри не вдалося. Після відповідних узгоджень програму навчання в зазначених центрах продовжено до 1996 р. курси відвідували й приватні особи, проте вже за власні кошти [345, с. 31–32].

У галузі профтехосвіти Міністерство освіти і науки України активно співпрацює з ВІВВ та ТДК [436, с. 71]. У рамках програм «Ініціативи федерального канцлера» (1996) на підтримку освіти в Україні ТДК надавало стипендії українським студентам економічних ВНЗ, працівникам банків, молодим українським дипломатам [641, с. 36]. Для працівників Міністерства економіки України ТДК щороку проводило у Києві спеціалізовані семінари. Близько 20 українських спеціалістів щорічно навчалися протягом 6,5 місяців у ФРН [309, с. 34].

За активного сприяння ВІВВ і ТДК у 1995 р. в Україні почала діяти консультативна програма «Трансформ». У її рамках створено 17 модельних навчальних центрів з навчально-тренувальними фірмами (НТФ) для практичного навчання фахівців в різних сферах [171, с. 128; 521, с. 28].

У заснуванні НТФ активну участь брали соціальні партнери та провідні підприємства ФРН. Так, за підтримки фірми «Кнауф» у 2006 р. в Україні започатковано та апробовано нову професію – монтажник гіпсокартонних конструкцій. Регіональні навчально-практичні центри (РНПЦ) «Кнауф» проводять професійну підготовку фахівців. Станом на 20 листопада 2013 р. РНПЦ «Кнауф» створено на базі 17 професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ). Станом на квітень 2013 р. за підтримки компанії видано 14 найменувань навчальної літератури на суму понад 3 млн грн. [224, с. 5; 294, с. 28; 521, с. 27].

Успішними є українсько-німецькі проекти в галузі економіки, туризму та ін. [592]. За підтримки GIZ в рамках проекту «Консультавання та створення управлінських потужностей для Євро-2012» було створено навчальні центри підвищення кваліфікації (Донецьк, Львів, Харків, Київ) для працівників сфери громадського харчування, готельного-ресторанного бізнесу [569, с. 7].

У ПТО важливою стала ініціатива Президента України Л. Кучми у 2000 р. щодо організації програми перепідготовки фахівців за кордоном (т. зв. програма «Українська ініціатива»). На її виконання при Міністерстві економіки України створили спеціальну установу – Міжвідомчий центр із перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва (МЦПК) [157, с. 37]. Надалі ця співпраця тривала на базі підписаних урядами обох країн Спільних заяв «Про продовження співробітництва щодо перепідготовки управлінських кадрів» у 2004–му, 2007–му, 2010–му, 2013 рр. Визначальним для них був зміст положень Спільної заяви від 6 грудня 2001 р., за якою Україна отримувала безоплатну технічну допомогу від ФРН [177, с. 496].

Програма «Українська ініціатива» розрахована на два етапи. Перший з них – це перепідготовка спеціалістів в Україні та їх підготовка до спеціалізованого стажування за кордоном. На другому етапі програми приблизно третина загальної кількості слухачів проходила стажування у ФРН. У рамках програми «Українська ініціатива» здійснювалися такі проекти: «Підвищення кваліфікації кадрів з управлінь економіки обласних державних адміністрацій українських регіонів» [157, с. 45], «Програма Федерального міністерства економіки та технологій з підготовки управлінських кадрів Німеччина–Україна» [569], «Навчально-тренувальна програма для молодих управлінців Українського уряду» [471, с. 138].

Сторони зазначають, що лише за 2001–2003 рр. Федеральне міністерство економіки та праці Німеччини виділило понад 1,5 млн євро в рамках програми «Трансформ», близько 1 млн євро надійшло від німецького

бізнесу [177, с. 496]. Варто відзначити, що упродовж 2001–2013 рр. на функціонування програми «Українська ініціатива» використано 20 млн грн із державного бюджету України. Зарубіжні партнери протягом 2001–2012 рр. надали технічної допомоги на суму понад 15 млн євро. За ці кошти здійснено перепідготовку 5552 спеціалістів, із них 1485 спеціалістів пройшли стажування на провідних європейських підприємствах.

За час реалізації програма «Українська ініціатива» набула характеру національної. Вона забезпечує українську економіку висококваліфікованими управлінськими кадрами у сфері малого та середнього підприємництва. Лише за період 2012 р. – I півріччя 2013 р. на підприємствах–учасниках Програми створено 405 нових робочих місць, залучено 66,485 млн грн інвестицій. Збільшення обсягів надходжень до бюджетів всіх рівнів складає 151,497 млн грн. при витратах Державного бюджету за цей період для фінансування програми 5,2 млн грн. [157, с. 40].

У період від серпня 2003 р. до грудня 2009 р. діяв українсько-німецький проект «Підтримка реформи ПТО в Україні». Ця програма сприяла розробці стандартів ПТО з інтегрованих професій. Їх створювали робочі групи (8–12 осіб), які вивчали зміст роботи працівників певної галузі чи підприємства безпосередньо на їхньому робочому місці. У рамках проекту колективи ПТНЗ працювали за такими напрямками: вивчення ринку праці, внесення до Державного класифікатора професій нових укрупнених (інтегрованих) професій, розробка нових кваліфікаційних стандартів, апробація інтегрованих професій у 15 пілотних НЗ, підвищення кваліфікації педагогічних працівників [684, с. 10].

У рамках проекту розв'язувалася проблема енергоефективності в ПТО і на виробництві. Тому від липня 2008 р. до грудня 2009 р. діяв українсько-німецький проект «Реформа професійної освіти з урахуванням енергоефективності» для адаптації української професійної освіти до вимог ринку праці та економного споживання енергії. В Інституті ПТО Академії педагогічних наук України в лютому 2009 р. за підтримки Товариства GTZ

відкрито Центр енергоефективності, який координував розробку та впровадження навчального курсу в ПТО [150; 668, с. 11].

Завдяки участі в цих проектах українські ПНТЗ отримали консультації міжнародних експертів та унікальне обладнання для навчання фахівців з використанням енергозощадних технологій. У результаті спільних зусиль учених, підприємців і педагогів-практиків розроблено навчальну програму курсу «Основи енергоефективності» для ПТНЗ машинобудівного, будівельного та комунального профілів. Методика розробки стандартів професійної освіти, підготовлена для цих галузей, систематично застосовується по всій країні [684, с.12].

Програма освітньої співпраці включає також систему шкільної освіти. Формами налагодження взаємин у цій сфері є участь загальноосвітніх навчальних закладів у міжнародних програмах і проектах: стажування, літні та мовні школи, тренінги й семінари [396, с. 21]. Україна і ФРН здійснюють обмін науковцями, викладацьким та адміністративним персоналом, учнями шкіл із метою стажування, навчання, науково-дослідної роботи, участі в конференціях та симпозіумах.

Поглибленню співпраці сприяло підписання 10 червня 1993 р. міжурядової Угоди про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України. Згідно з Угодою, німецькі фахівці спрямовувалися для підготовки українських учителів німецької мови та для викладання німецької мови в школах України [192, с. 464]. Щорічно організовуються дні викладачів німецької мови з 1993 р. [304, с. 36].

Участь учнів у міжнародному освітньому обміні (навчання, стажування та науково-дослідна робота) здійснюється відповідно до програм обміну. Передумовами для цього є відповідний рівень знання німецької мови учасників та статус школи, з якою здійснюється програма обміну [501].

Важливо відзначити деякі спільні українсько-німецькі проекти, які проводилися серед шкільної молоді. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 21 червня 2010 р. № 616 «Про затвердження Плану

міжнародних і всеукраїнських очно-заочних масових заходів з дітьми та учнівською молоддю на 2010 рік» Український державний центр «Мала академія наук України» (МАН України) започатковував освітній проект «Українсько-німецький дитячий університет» [146, с. 4]. Мета цього проекту полягає в залученні до наукового міжнародного співробітництва обдарованих дітей за участю провідних учених України й Німеччини [455].

14 березня 2013 р. в Києві на засіданні представників академічних установ України й Німеччини прийнято рішення про відкриття Аерокосмічного центру МАН України. Це здійснювалося для максимального залучення дітей із МАН до практичної діяльності в аерокосмічній галузі. Також передбачалося створення мережі гуртків в Україні, проведення конкурсів і олімпіад, видання наукових посібників та методичних матеріалів із цієї тематики. Міжнародний аерокосмічний центр створювався за підтримки близько 20 організацій, а також науковців з України, Німеччини та Франції [443, с. 10–11].

Українські школярі не лише учасники, а й призери різноманітних загальноєвропейських конкурсів. Так, у 1997 р. до ФРН на запрошення ПАД ФРН та міністрів у справах культур федеральних земель прибула група українських дітей – переможців республіканської олімпіади з німецької мови [5, арк. 104]. Молоді українські дослідники Б. Токовенко та А. Товченко стали переможцями ІХ міжнародного конкурсу «Європейська молодь за екологію» (1998 р., м. Берлін) за винахід способу очищення промислових газів за допомогою каталізатора, що працює на целітах із додаванням міді та паладію [544, с. 31]. У 2013 р. учні Німецької школи м. Києва отримали відзнаки у конкурсі «Юні дослідники» в Південному адміністративному окрузі м. Берліна. За роботи учнів на тему «Якість води у Дніпрі: між Києвом і Київським морем» та «Поведінка циклопів уздовж берегів Дніпра» відзначені відповідно першою та спеціальною преміями у галузі охорони довкілля. Вчителі-куратори проекту отримали премію за надання

дослідникам особливої підтримки від Фонду Хайнца та Гізеля Фрідріхс [690, с. 1–2].

Учнівські конкурси за кордоном підтримує Фонд ім. К. Кьорбера. За його ініціативи у вересні 2001 р. створена «EUSTORY», що є мережею з організації історичних досліджень для європейської молоді. Вона пов'язує громадські організації 22 країн Європи. Її завдання – залучити якнайбільшу кількість молоді до історичних студій. В Україні постійні контакти з мережею «EUSTORY» теж підтримує асоціація викладачів історії «Нова доба». Діяльність Фондації у межах «EUSTORY» спрямована на створення низки європейських наукових конкурсів з історії для учнів [286, с. 30; 363, с. 61; 500, с. 35].

Серед партнерських програм Німеччини зі Східною Європою варто виділити ініціативу «Школи – партнери майбутнього» (2008). Спеціально для цього була створена база даних www.partnerschulnetz.de, що дає змогу отримати актуальну інформацію про шкільне співробітництво, відкриває широкі можливості для налагодження міжнародних контактів [218, S. 12; 376]. Зазначена ініціатива мала на меті заснування мережі шкіл-партнерів Німеччини за кордоном, де б вивчалася німецька мова. Ця мережа охоплює: німецькі школи за кордоном; школи в національних системах освіти, які пропонують отримати німецький мовний диплом (Deutsche Sprachdiplom – DSD) (обом керує Центральне агентство шкіл за кордоном); школи, де проводяться уроки німецької мови (за підтримки Гете-Інституту). Станом на 2014 р. в Україні функціонує одна німецько-українська міжкультурна школа в Києві. Шкіл другого типу (т. зв. DSD-школи) в Україні налічується 25, третього – 15 [737, с. 2] (див. додаток В).

Німецько-українська міжкультурна школа в Києві, заснована 2008 р., відіграє важливу роль у двосторонній співпраці. Насамперед, завдяки перспективі отримати визнаний Конференцією міністрів у справах культури та освіти земель ФРН німецький атестат про середню освіту «Mittlerer Schulabschluss». Учням школи видається німецький мовний диплом (DSD),

що засвідчує необхідний рівень володіння німецькою мовою для навчання у вишах ФРН [501].

Слід зазначити, що у ФРН діють україномовні школи. Однією з них є «Рідна школа» (м. Мюнхен) [53, арк. 18]. Спершу школа надавала освітні послуги дітям українських емігрантів. Нині заклад перетворився на один із найбільших центрів української культури в Німеччині [52, арк. 55]. У ФРН функціонують україномовні суботні та недільні школи. Централізована інформація про ці установи на території Німеччини (станом на 2015 р. їх налічувалося 13) міститься в електронному каталозі www.ukrainische-schulen.de (див. додатки Г, Д). Інтернет-сторінку створено згідно з домовленостями Першої зустрічі вчителів українських шкіл Німеччини. Вдруге конференція вчителів українських суботніх та недільних шкіл ФРН відбулася 2015 р. [679].

Однією з форм українсько-німецького співробітництва в галузі освіти є обмін науковою, педагогічною та дидактично-методичною літературою, іншими інформаційними матеріалами. Чимало навчальних та методичних матеріалів розроблено спільно у вищій, середній та профтехосвіті. Так, у 1995 р. досягнуто попередньої домовленості про можливість підготовки та видання підручників у галузі економіки, менеджменту та права для студентів економічних і юридичних факультетів (проект «Підручник»). Наприкінці 1998 р. уперше в Києві зустрілися німецькі й українські експерти, щоб обговорити проблеми підготовки українських підручників з історії та суспільствознавства [333, с. 31].

Результатом ефективної співпраці українських та німецьких науковців у 2001 р. стала розробка двох навчальних курсів (Українсько-Баварський центр менеджмент-тренінгу спільно з Одеським регіональним інститутом державного управління Національної академії державного управління при Президентові України) [523]. З нагоди виходу книги «Історична освіта: європейський та український досвід...» (2010) [382] у Гете-Інституті

відбулася дискусія, у ході якої обговорювалася концепція майбутнього підручника з історії [332].

Важливим напрямом освітнього співробітництва України і ФРН є бібліотечна справа. Зв'язки в цій сфері підтримують і на державному, і на регіональному рівнях. Знаковою подією українсько-німецького співробітництва стало створення бібліотеки та архіву української діаспори при ЛНУ ім. І. Франка. З такою ініціативою виступив П. Гой (ректор УВУ, 1992–1993) у 1992 р. Завдяки діяльності керівників УВУ та Фондації зібрано й передано до бібліотеки унікальні видання, чимало архівних матеріалів. З нагоди 10-ї річниці заснування діаспорної бібліотеки ЛНУ її перейменовано в Кабінет літератури української діаспори та надано ім'я її засновника П. Гоя. Подібні проекти реалізовували також університетські бібліотеки Києва, Чернівців, Івано-Франківська та ін. [393, с. 1].

У Німеччині функціонують бібліотеки україністики (зокрема, при Інституті славістики Грайфсвальдського університету ім. Ернста-Морітца-Арндта) [259, с. 175]. Окрім того, у Німеччині й Україні створюються спеціалізовані читальні зали та відділи українсько- чи німецькомовної літератури. Такі програми пропонує DFG у напрямі фінансування фахової літератури для університетів Східної Європи. Зокрема, Товариство прийняло заявку Українсько-німецького економічного факультету ТНЕУ. На факультеті засновано унікальний в Україні читальний зал фахової німецькомовної літератури, якому надано 85 підручників, монографій, довідників німецькою та англійською мовами загальною вартістю понад 3 тис. євро для використання в навчальному процесі в університеті [379, с. 3; 506]. Поширеною формою співпраці в цій галузі є регулярний обмін літературою. Завдяки співпраці посольств та дипломатичних представництв України й Німеччини фонди бібліотек України поповнювалися спеціалізованою літературою та навчальними матеріалами [191, с. 75].

Отже, протягом 90-х років ХХ ст. та на початку ХХІ ст. українсько-німецькі відносини в галузі освіти активно розвивалися в різних напрямках (зокрема у вищій, вищій професійній та середній освіті) і рівнях (державному, регіональному, індивідуальному). Важливими елементами цього співробітництва є освітні й наукові обміни, стажування й навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних працівників та науковців, створення нових професій і профілів, розробка навчальних планів, модернізація навчально-методичних засобів. Міжнародне співробітництво сприяє не тільки налагодженню стратегічних партнерських зв'язків з вищими навчальними закладами за кордоном, а й створює можливість отримання позабюджетного фінансування від міжнародних фондів, програм та ініціатив, що діють у галузі освіти.

3.2. Співробітництво в науковій та науково-технічній сферах

Результативним і перспективним і напрямом в українсько-німецьких відносинах є науково-технічне співробітництво. Це обумовлено наявністю в обох країнах потужних наукових можливостей та ресурсів. Водночас, у Німеччині значну матеріальну підтримку наукових досліджень надає держава та недержавні інституції.

На виконання Спільної заяви Державного комітету України у справах науки і техніки та ФМОНДТ ФРН про науково-технічне співробітництво від 10 червня 1993 р. [174] створено українсько-німецьку Робочу групу з науково-технічного співробітництва [163]. На її засіданнях, що відбуваються почергово в Україні та Німеччині, обговорюються важливі питання двосторонньої наукової співпраці. Упродовж 1997–2014 рр. відбулося десять засідань Робочої групи [282; 338, с. 34].

Безпосередні контакти налагоджено між Національною академією наук України й Науково-дослідним об'єднанням Німеччини. Угоду про наукове співробітництво у визначених галузях фундаментальних досліджень (зокрема гуманітарних, соціальних та економічних) між представниками зазначених

інституцій укладено 4 липня 1995 р. [201, с. 25–26]. Активізації двосторонніх наукових зв'язків сприяло ФМОН ФРН. До 1998 р. діяла спеціалізована грантова програма ФМОН сприяння науково-дослідній кооперації підприємств ФРН з Україною [31, арк. 11]. Від 2003 р. Міжнародне бюро ФМОН ФРН презентує інформацію щодо України та актуальних програм у галузі досліджень через інтернет-платформу www.kooperation-international.de [35, арк. 5].

У 2009 р. між МОН України та Федеральним міністерством освіти і наукових досліджень ФРН підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо сприяння співробітництву в науковій галузі. Співпраця здійснюється на основі відкритого щорічного конкурсу спільних проектів між науково-дослідними установами країн, ВНЗ та інноваційними підприємствами. У документі визначено пріоритетні напрями співпраці: біо- та нанотехнології, охорона здоров'я й медична техніка, інформаційні технології та ін. [142, с. 2] (див. додаток 3). Для підтримки ФМОН ФРН в Україні з 2009 р. в Києві відкрито офіс консультанта з питань кооперації в науково-дослідній галузі. Він допомагав налагоджувати німецько-українську співпрацю через проведення інформаційних та інших заходів, консультування тощо [338, с. 38].

З українського боку наукові проекти організовує та підтримує також НАН України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України та МОН України [162, с. 3]. З українськими науковими установами співпрацюють численні дослідницькі заклади в Німеччині [379, с. 4]. Значне місце в науковій кооперації країн посідають ВНЗ України та ФРН.

Одним з інструментів надання Німеччиною підтримки українським науковим закладам стала програма «Трансформ», яка передбачала підготовку й виконання спільних науково-дослідних проектів, включення їх до міжнародних наукових мереж, надання можливості науковцям обох країн брати безпосередню участь у діяльності європейських науково-дослідницьких центрів, здійснення трансферу технологій [31, арк. 10].

Українсько-німецька взаємодія охоплює різноманітні наукові сфери (математика, фізика, хімія, історія, геологія, екологія, державне управління, право і т. д.). Багаторічний досвід зумовив появу розмаїття форм співпраці: стажування фахівців, обмін досвідом у різних галузях наукових знань, проведення конференцій, симпозіумів, реалізація спільних проектів, створення науково-аналітичних розробок, публікація монографій тощо.

Наведемо приклади ефективної наукової взаємодії між Україною й Німеччиною. Традиційно сферою наукових зацікавлень українських та німецьких вчених є україністика й германістика. Значну роль в активізації українознавчих досліджень у ФРН відіграв Український вільний університет у Мюнхені. УВУ має право надавати вчений ступінь магістра, доктора та габілітованого доктора [578, с. 2]. За сприяння Фондації УВУ надавав стипендії науковцям з України. Упродовж лише 1999–2002 рр. на стипендіальних програмах в УВУ навчалися 113 осіб [691, с. 2].

Фундаментальні та прикладні наукові дослідження, що проводяться на базі університету, спрямовані на розв'язання актуальних суспільних та соціально-економічних проблем. Пріоритетним напрямом досліджень в УВУ стали українсько-німецькі відносини [475; 793, с. 112]. Український вектор наукових досліджень в УВУ достатньо потужний. Проте теми наукових робіт обмежені німецько-українською чи європейсько-українською проблематикою, або є такими, що можуть бути опрацьовані з використанням можливостей університету [465; 564]. Результатом досліджень науковців УВУ стала поява значної кількості публікацій, насамперед з українознавчої тематики [469, с. 226]. Бібліографія академічних видань УВУ різними мовами налічує понад 600 видань [793, с. 86].

У цьому напрямі працюють також інститути славістики при німецьких університетах та наукові установи зі спеціалізацією вивчення історії, політики, культури, мови й літератури народів Центрально- та Східноєвропейського регіонів. Плідною є діяльність Німецького товариства досліджень Східної Європи, Інституту Буковини (м. Аусбург), Університету

м. Грайфсвальда та ін. У співпраці з українськими ці та багато інших інституцій виконували низку науково-дослідницьких проектів. Центрами досліджень українсько-німецьких відносин в Україні є Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Одеса, Миколаїв [387, с. 55]. Вирізняється потужністю у вивченні взаємин двох країн Інститут українсько-німецьких історичних досліджень (1997) при Дніпропетровському національному університеті ім. О. Гончара. На базі цього ж університету створено Міжнародну асоціацію дослідників історії та культури німців в Україні, завдання якої полягає в координації таких досліджень [516, с. 200].

Окреме місце серед німецьких університетів займає Університет Людвіга-Максиміліана в Мюнхені. Зазначена установа організовує щорічно Міжнародну україністичну Інтернет-конференцію «Діалог мов – діалог культур. Україна: глобальний погляд» (з 2010 р.) [295, с. 18]. Форум відкрив перспективи співпраці передусім для наукової молоді [392, с. 135].

В українсько-німецькій науковій співпраці важливою є роль Асоціації українських германістів, що діє при ЛНУ ім. І. Франка. У 2000 р. налагоджено діалог, який традиційно проводиться за підтримки та участі ЛНУ ім. І. Франка, Фонду Г. Зайделя, німецької Федеральної служби у справах освіти за кордоном та Інституту ім. Гете. Почергово у Львові та Мюнхені проводяться регулярні конференції, присвячені актуальним теоретичним та практичним питанням германістики [470, с. 178].

Останніми роками українсько-німецька наукова співпраця охоплює нові сфери досліджень. Україна та ФРН налагодили зв'язки між провідними архівними установами обох країн. У 2002 р. підписано Протокол про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Федеральним архівом ФРН, що передбачав обмін спеціалістами, інформацією та літературою, організацію спільних виставок, документальних видань (насамперед з історії українсько-німецьких зв'язків), навчальні курси, розробку спільних наукових проектів [167, с. 1]. Це стосувалося насамперед співпраці в рамках проектів «Архіви Айнзацштабу Райхсляйтера Розенберга

(ERR)» та «Зведений путівник по фондах окупаційного періоду (1941–1944)», що зберігаються в архівах України» [713, с. 197]. Здійснюється спільне опрацювання архівних фондів та документів щодо долі радянських і німецьких військовополонених у роки Другої світової війни та в повоєнний період [204, с. 1]. У 2010 р. Посольство ФРН представило в Українському домі матеріали архіву Штазі (Державної служби безпеки колишньої НДР). Вони мали назву «Ворог той, хто думає інакше» [422, с. 64].

До недавнього часу науковим осередком у Мюнхені залишався Український технічно-господарський інститут (УТГІ). Відповідно до Угоди з Національним університетом «Києво-Могилянська академія» від 2007 р., УТГІ передав у дар до академії власний архів. Комунікат про припинення діяльності УТГІ опубліковано в липні 2009 р. [746, с. 25].

15 травня 2012 р. підписано Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеральною дирекцією державних архівів Баварії. Документ передбачає уніфікацію підходів щодо взаємного виявлення матеріалів в архівах обох країн [143, с. 1]. З нагоди підписання меморандуму представлено оригінали архівних документів із фондів ЦДАВО України, що висвітлюють історію українсько-баварських відносин [561, с. 157].

Регулярно відбуваються спільні наукові заходи. Українські та німецькі науковці традиційно беруть активну участь в економічних [579, с. 41–42], історичних [598, с. 552], політологічних [307, с. 33] та інших дво- й багатосторонніх форумах. Однією з останніх у жовтні 2015 р. відбулася конференція «Німці в історії Волині», присвячена 100-літтю депортації волинських німців, 75-літтю завершення німецької колонізації на Західній Волині та 40-літтю історичного товариства «Волинь» [711].

Серед різноманітних наукових заходів варто відзначити українсько-німецькі археологічні проекти. Зокрема, у вересні 2009 р. відзначено 10-й ювілей Германсько-слов'янської експедиції. З цієї нагоди в Харківському національному університеті ім. В. Каразіна відкрито виставку

знахідок, екскурсію до місця розкопок, симпозіум та польовий семінар із німецькими й українськими учасниками експедиції, відвідувачами та студентами [338, с. 58].

Низку археологічних виставок організовано й у Німеччині. Так, 9 травня – 8 серпня 1999 р. в м. Гейдельберг експонувалась археологічна виставка «Незнаний Крим». На ній було представлено понад 600 експонатів з кримської історії від періоду грецької колонізації в VII–VI ст. до н. е. до X ст. н. е. [106, арк. 1; 574, с. 34]. Під егідою президентів ФРН, України, РФ, Казахстану та Монголії організовано виставку із близько 6 тис. творів скіфського мистецтва. Експозицію представлено в Берліні (6 липня – 1 жовтня 2007 р.), Мюнхені (26 жовтня 2007 р. – 27 січня 2008 р.) та Гамбурзі (15 лютого – 25 травня 2008 р.) [747].

На етапі спільних українсько-німецьких археологічних досліджень виникла ідея виставки «Крим. Золотий півострів у Чорному морі». Експозицію було представлено в Бонні від 4 липня 2013 р. до 19 січня 2014 р. Її основу склали понад 2 тис. унікальних експонатів з шести українських музеїв, зокрема зразки грецької архітектури, китайські скриньки, сарматське золото, римські монети, єгипетські скарабеї, прикраси гунів та готів [688]. У червні 2014 р. в Берліні відкрилася виставка артефактів «Майдан. Україна. Шлях до свободи», які залишилися в постійній експозиції Музею Берлінської стіни. Також проведено показ страйк-плакатів «Я крапля в океані», «Арт-Майдан», фотовиставку «MAIDAN SAGA» [658].

Українські та німецькі фахівці у 2014 р. презентували спільний проект «Пам'ять Майдану» про події Революції Гідності в Україні 2013–2014 рр. Зафіксовані спогади учасників протестних подій на Євромайдані взимку 2013–2014 рр. складуть основу архіву усної історії Майдану, який зберігатиметься в Українському інституті національної пам'яті, а копії матеріалів – у Бремені (ФРН). Організаторами музею виступили представники чотирьох ВНЗ з України, Німеччини, Литви та Грузії [280; 406]. У 2014 р. посольства ФРН, РП, Великобританії та Росії

підтримали ідею організації міжнародної археологічної експедиції в басейні Чорного моря [226, с. 50].

Слабка поінформованість німців про історичне минуле та сьогодення України зумовили створення Німецько-української історичної комісії. Ідея створення подібної інституції виникла лише в липні 2014 р. під час візиту делегації німецьких істориків до м. Києва, а засновано її 27 лютого 2015 р. в Мюнхені. До її складу увійшли голова Німецького союзу істориків М. Шульце Вессель, а також Г. Гаусманн, Т. Пентер, Я. Грицак, Ю. Шаповал, І. Щупак та ін. [630; 760]. Ця комісія покликана об'єднати зусилля фахівців для вироблення спільних засад в осмисленні подій минулого і сучасності [750].

Активним є наукове співробітництво двох держав у сфері реформування державної служби, розбудови громадянського суспільства в Україні. Спільна робота здійснювалася за напрямками: консультації німецьких фахівців із визначених питань, удосконалення методики навчання, проведення семінарів, розробка навчально-методичної літератури, стажування у ФРН, допомога навчальним обладнанням [404]. Українські, німецькі та англійські вчені здійснювали проект «Україна на шляху до демократії», який профінансував автоконцерн «Фольксваген». Учені узагальнили історичний досвід державотворення в Україні. На завершення проекту вийшла друком німецькою мовою книга «Нова Україна: суспільство–економіка–політика (1991–2001)» [546, с. 150].

Обмін теоретичним і практичним досвідом відбувається й у галузі права. Вагомий внесок у розвиток українсько-німецького науково-правового співробітництва зробили представництва німецького Фонду міжнародного правового співробітництва [154, с. 390], Фонду Г. Зайделя, Фонду К. Аденауера. За майже 20-річний період взаємин напрацьовано чимало ефективних форм та методів спільної роботи, серед яких інформаційно-методична й організаційна допомога з німецького боку в підготовці проектів законів України, кодифікації українського законодавства, зокрема процесуального [518, с. 250].

Плідною й довготривалою в цьому напрямі стала співпраця між Інститутом законодавства Верховної Ради України та Мюнхенським інститутом східноєвропейського права. Серед спільних заходів – українсько-німецькі конференції «Вирішення спорів у сфері іноземних інвестицій: німецька та українська перспектива» (2009) [680]; «Правові аспекти боротьби з корупцією: досвід України, Німеччини та Польщі» (2011) [695, с. 10], «Європейський шлях до належного управління» (2012) [709, с. 3].

Науково-технічне співробітництво відбувається також на рівні військових відомств, міністерств із надзвичайних ситуацій, інших силових структур [121; 160; 175; 178; 179; 183; 184]. Показовою була співпраця Донецького юридичного інституту з Нюрнберзькою школою поліції та Інститутом підвищення кваліфікації поліції Баварії в м. Айнрінгу. Налагоджено стосунки між поліцайпрезидентурою м. Аусбурга (округ Швабія) та м. Чернівців. Для інформування про сучасне забезпечення закордонних правоохоронних органів установлено контакти із Німецьким центром випробувань спецзасобів, провідними фірмами ФРН з виробництва зброї [653]. Результатом вивчення українськими фахівцями сучасного зарубіжного досвіду стало створення у 2002 р. Науково-дослідного центру психотренінгових технологій як позаштатної лабораторії. Навчання в ньому пройшли понад 2,5 тис. осіб [479]. У результаті співпраці з поліцією Баварії в Донецьку створено навчальний відділ внутрішніх справ за стандартом Нюрнберзької школи поліції (єдиний серед навчальних закладів МВС України) [366, с. 21; 650].

Позитивним є досвід співробітництва України й Німеччини в медичній сфері. На початку 1990-х рр. Міністерство охорони здоров'я України та Міністерство праці, соціального правопорядку, сім'ї, жінок та охорони здоров'я Баварії дійшли згоди щодо пріоритетних напрямів відносин в цій галузі. Серед намірів німецької сторони було надання допомоги у створенні Українського медичного центру та навчанні його фахівців у Мюнхені [672, с. 4].

У вересні 1996 р. завдяки зусиллям українських і німецьких медиків та фінансової підтримки концерну «Фольксваген» створено Український медичний центр реабілітації дітей з органічними ураженнями нервової системи Міністерства охорони здоров'я України. Сьогодні центр об'єднує мережу закладів (44 центри в регіонах України). Він є клінічною базою кафедри дитячої неврології та медико-соціальної реабілітації Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика. Такі кафедри функціонують лише в Лондоні (Великобританія) та Мюнхені [485, с. 11].

20 вересня 2007 р. підписано Спільну угоду про співробітництво в системі охорони здоров'я між профільними німецькими й українськими установами. Після цього перші консультації відбулися між представниками спеціалізованих підрозділів клініки травматології в м. Мурнау і Київською міською лікарнею медичної швидкої допомоги, Клінікою м. Аусбурга та онкологічним відділенням лікарні у Дніпропетровську. Окрім того, продовжено співробітництво між лікарнею Вівантес Августа-Вікторія в Берліні та Центром лікування СНІДу в Донецьку, яке триває з 2006 р. [503].

Від 2008 р. реалізується українсько-німецьке партнерство у сфері боротьби з ВІЛ/СНІДом за підтримки GTZ. Починаючи з 2009 р., спільно реалізовано вісім проектів. У центрі уваги – профілактика, діагностика та лікування ВІЛ-інфекції, надання соціальної підтримки інфікованим. Проектні заходи реалізувалися на державному та регіональному рівнях (здебільшого в Донецьку, Вінниці, Тернополі, Чернівцях та Хмельницькому). Також було створено Робочу групу першої національної кампанії з профілактики ВІЛ-інфекції; організовано систему моніторингу в Україні; створено партнерську клініку з ВІЛ/СНІДу Донецьк–Берлін; налагоджено первинну профілактику й медичний контроль ВІЛ у школах тощо [683, с. 8].

У наступні роки співпраця між державними і недержавними інституціями поглиблювалася. Постійно діє міжнародний Українсько-баварський симпозиум, присвячений проблемам медико-соціальної реабілітації дітей з органічними ураженнями нервової системи. Традиційно

його організаторами є Міжнародне об'єднання дитячих лікарів, соціальних педіатрів, педагогів, психологів, логопедів з України й Німеччини [647]. Ювілейний 10-й симпозіум відбувся 2–5 жовтня 2014 р. в Мюнхені з нагоди 20-річчя співпраці між профільними баварським та українськими міністерствами [797]. Окрім того, організуються інші наукові заходи, учасниками яких є українські та німецькі фахівці.

Згідно з міждержавною програмою партнерства України й Баварії протягом 1993–2010 рр. німецька сторона впровадила такі медико-соціальні проекти: проведено підготовку фахівців та безкоштовно передано медичне устаткування для відділень лікарень; створено мобільну службу допомоги інвалідам м. Києва; відкрито центр тимчасового перебування хворих на церебральний параліч. У Києві, Львові та Харкові запрацювали ортопедичні майстерні, Центр хронічного гемодіалізу та ін. [374].

Тісною є співпраця між обома країнами у сфері нанофізики та нанотехнологій. Від 2000 р. почергово в Україні та ФРН відбувалися українсько-німецькі семінари з нанотехнологій. Співробітництво в цій галузі інтенсифіковано облаштуванням спільного стенду на конгресі «NanoBio-EUROPE–2007» у червні 2007 р. в Мюнстері [338, с. 36–37]. Результатом плідної співпраці стало заснування у 2009 р. науково-дослідного Німецько-українського центру нанобіотехнологій. Заклад створено на базі Київського національного університету ім. Т. Шевченка спільно з Інститутом експериментальної патології, онкології і радіології НАН України та Технічного університету м. Ільменау [562, с. 81; 207, с. 1] (див. додаток И). За п'ять років існування Центру розроблено технології, одержано 5 патентів на винахід, опубліковано близько сотні наукових статей та започатковано регулярний Українсько-німецький симпозіум із фізики і хімії наноструктур та нанобіотехнологій [338, с. 65]. Співпраця в цьому напрямі взаємовигідна для обох сторін і має величезні перспективи [297].

Розширюється двостороннє співробітництво в напрямі інноваційної діяльності. Конкретними його результатами стали: виготовлення деталей зі

спеціальними властивостями, розробка резонансної технології для характеристики біологічних рідин, біотензиди з мікроорганізмів та їх використання для захисту навколишнього середовища, вуглецеві нанотрубки для сучасної нанобіотехнології та медицини та ін. Одним з останніх за участі німецьких та українських представників відбувся фаховий семінар із питання співробітництва за проектом FAIR «Facility for Antiproton and Ion Research in Europe» у Києві. FAIR – це новий унікальний міжнародний прискорювач для дослідження антипротонів та іонів (м. Дармштадт (ФРН)), за допомогою якого досліджують еволюцію всесвіту та структуру матерії [496, с. 13].

Досить активною є двостороння співпраця у сфері вивчення й охорони навколишнього середовища. Слід виділити кілька масштабних природоохоронних проектів за участю українських і німецьких представників:

– спільне українсько-німецьке підприємство «БіоКом», що працює від квітня 1997 р. біля Харкова в напрямі очищення зливних вод [583, с. 36];

– проект «Інтегрований екологічний аналіз басейну Дністра як модель розвитку річкового ландшафту у Східній Європі» (Львів, від 1995 р.). Спільними зусиллями вивчалися особливості землекористування, ведення лісового господарства, значення меліорації тощо [476];

– українсько-німецький дослідницький проект під патронатом ЮНЕСКО «Трансформаційні процеси в регіоні Дністра» (1997–2004 рр.). Виконання науково-дослідних робіт передбачало проведення масштабного картографування, бонітування й моніторингу ґрунтів, розроблення методики визначення втрат сільськогосподарського виробництва внаслідок діяльності підприємств, агрохімічного та агрофізичного обстеження ґрунтів (зокрема в господарствах Вінницької, Хмельницької та Львівської областей) [171, с. 130; 616, с. 18–19]. Екологічні дослідження екосистеми та верхів'їв Дністра і в дельті Дунаю створили базу для розробки концепції ефективного використання ресурсів [577, с. 32];

– німецька сторона профінансувала будівництво міжнародного центру збереження букових пралісів Карпатського біосферного заповідника в с. Квасах. При цьому німецька сторона відзначила високий рівень двосторонньої співпраці у збереженні Світової природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» [502];

– міжнародний проект «Підвищення безпеки промислових хвостосховищ на прикладі українських підприємств», упроваджений Федеральним агентством навколишнього середовища Німеччини в рамках міжнародної комісії з охорони Дунаю та Європейської економічної комісії ООН [560];

– від 1998 р. з українським партнером «Інтеррадіоекологія» (Київ), екологічними аудиторами та організаціями співпрацює Спілка для сприяння інтернаціональному трансферу екологічних технологій ITUT (Лейпциг). ITUT регулярно організовує заходи для підвищення кваліфікації фахівців з України, надає інформацію про особливості транспортування небезпечних вантажів, охорону довкілля у ФРН тощо [343, с. 34];

– у 1999 р. започатковано програму модернізації Зміївської ТЕЦ в Україні, у якій брали участь німецькі концерни «Сіменс» та «Дойче Бабкок» [8, арк. 138];

– у 2000 р. завершені українсько-німецькі програма «Еко-увертюра» (енергоощадність та запобігання змінам клімату) та проект для запобігання аваріям на підприємствах (на прикладі «Рівнеазот») [354, с. 116];

– від 2002 р. між НАК «Нафтогаз України», ДК «Укртрансгаз» та «E.ON Ruhrgas AG» здійснювався проект «Оптимізація транспортування природного газу в газотранспортній системі ДК «Укртрансгаз» для економії паливного газу та скорочення викидів двоокису вуглецю [171, с. 97];

– від початку 2000-х рр. здійснювався проект ГАММА–1 (спостереження за радіаційним станом об'єктів ядерної енергетики);

– програма захисту водоймищ від впливу промислових підприємств (у 2002 р. – в Одеській області, у 2003 р. – у Закарпатській області);

– взаємодія органів виконавчої влади та громадських організацій у виробленні та реалізації екологічної освіти й політики, зокрема адаптації природоохоронного законодавства до стандартів ЄС [171, с. 137].

Українські та німецькі фахівці спільно вивчали технології використання енергії відновлювальних джерел енергії, моделювання й оцінки стану навколишнього середовища (земельних, водних, лісових ресурсів, екологічного стану басейнових систем) [568], водопостачання й очищення повітря [509], збереження та відновлення екосистем і т. п. [254; 313].

Важливою й корисною для України була співпраця з установами та організаціями ФРН з питань ядерної і радіаційної безпеки. У 1990-х рр. укладено низку міжурядових угод між профільними відомствами. Зокрема, підписано Угоду про співробітництво з питань, що становлять взаємний інтерес у зв'язку з ядерно-технічною безпекою і радіаційним захистом від 10 червня 1993 р. Співпраця здійснювалася через спеціально призначених координаторів для оцінки безпеки та нагляду за будівництвом і експлуатацією ядерно-технічних установок, вивчення радіологічних наслідків Чорнобильської катастрофи тощо [194, с. 406]. Взаємодія органів виконавчої та законодавчої влади у сфері екологічної політики відбувалася на базі низки інших домовленостей.

ФРН виділила Україні понад 150 млн євро на подолання наслідків аварії [354, с. 116]. Складовою частиною співробітництва стала програма обстеження заражених районів українського Полісся. Тому в Україні тривалий час співпрацювали вітчизняні й німецькі радіологи. Завдяки сучасній німецькій техніці брали проби ґрунту, води, продуктів та визначали дози опромінення людей із 150 населених пунктів дев'яти районів Київської та Житомирської областей. Проводилася ця акція на кошти ФРН, а кожний обстежений отримував сертифікат про наявність цезію в організмі [749, с. 82]. Учені інституту медичної статистики та документації Університету Й. Гутенберга м. Майнца спільно з Київським НДІ гематології та переливання крові вивчали стан здоров'я населення, яке постраждало унаслідок катастрофи на ЧАЕС [32, арк. 3].

У 1990-х рр. ТЗОВ дистанційної розвідки «Uwe» (Потсдам) співпрацювало з Центром аерокосмічних досліджень НАН України в Києві. У результаті спільного вивчення екологічної ситуації в районі Чорнобиля вчені розробили нові методи, за допомогою яких вдалося вдосконалити спостереження за довкіллям і прискорити його санацію [583, с. 36].

Позитивним прикладом німецько-української співпраці слугує діяльність Дармштадського підприємства «Аркадіс Трішлер енд партнер». Влітку 1998 р. установа уклала договір з Україною про коротко- та довготривалі гарантії безпеки четвертого реактора на ЧАЕС. Керівник проекту від «Аркадіс Трішлер енд партнер» Н. Молітор брав участь у розробці плану безпеки реактора. Фінансування програми здійснювали міжнародні фонди (усього бл. 750 млн дол.) [582, с. 37].

Фонд Р. Боша виділив 200 тис. євро для екологічної санації українських підприємств. Організація «Давид проти Голіафа» (1989, Мюнхен) у рамках гуманітарних акцій надає допомогу тим українцям, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи. Спеціально підготовлена українською мовою брошура «Паблік рілейшенз для довкілля» презентувала основні завдання роботи преси для довкілля на німецьких підприємствах та можливість їх пристосування до української моделі. Унікальну можливість ознайомитися з німецькими екологічними програмами українцям пропонує заочний університет м. Гагена, який відкрив свій навчальний центр у Києві [236, с. 35]. Спілка інженерів-консультантів «Геттлер&Партнер» (Берлін) спільно з урядом федеральної землі Бранденбург розробила нову модель фінансування німецько-українських екологічних проектів під назвою Бранденбурзько-український екологічний фонд. Міжнародний інститут екології, спільний українсько-німецький проект за участю партнерів із Хемніца та Харкова підтримує цілу низку українсько-німецьких ініціатив [582, с. 37].

Активно співпрацюють з Україною й інші природоохоронні організації Німеччини, зокрема Інститут дослідження шкідливих речовин і їх впливу на

води при Берлінському технічному університеті; Земельне відомство з водного господарства та відходів землі Північної Рейн-Вестфалія, м. Дюссельдорф; Центр дослідження аграрних ландшафтів і використання земельних ресурсів, факультет гідрології м. Мюнцерберга, Міжнародний інститут екології. Різні аспекти атомної енергетики загалом активно обговорюють на міжнародних наукових симпозіумах [354, с. 114].

Українські та німецькі інституції, окремі вчені співпрацювали в поточних програмах міжнародного дослідницького співробітництва, зокрема у проектах європейських дослідницьких рамкових програм «EUREKA» і «COST», програми НАТО [338, с. 40]. На базі Українського науково-технологічного центру (УНТЦ) упродовж 2000–2003 рр. щорічно надавали підтримку майже 110 проектам, чверть яких становили проекти з німецькою участю [731, с. 497].

У рамках програми НАТО «Наука заради миру» виконувалися чотири українсько-німецькі проекти [171, с. 131]. Пріоритетні напрями наукової співпраці України з НАТО включають такі сфери, як інформаційні технології, кіберзахист, безпека довкілля, безпека харчових продуктів, біологічні науки та біотехнології [350, с. 101–102].

З нагоди 20-річчя німецько-українського науково-технічного співробітництва 15–17 жовтня 2013 р. у рамках Міжнародного науково-технологічного форуму «Наука. Інновації. Технології – 2013» презентовані результати двостороннього науково-технічного співробітництва. На ньому вчені обох країн представили успішні приклади спільних проектів у різних галузях. Учасники могли ознайомитися з науковими та грантовими програмами німецьких інституцій.

Загалом за 20 років співробітництва (1993–2013 рр.) реалізовано понад 300 українсько-німецьких проектів за такими напрямками (у % від загальної кількості): нові матеріали та нанобіотехнології (25 %), фізико-хімічні технології та виробничі технології (20 %), 13 % – технології та дослідження навколишнього середовища й морські дослідження, 13 % – біологічні науки

та технології (див. додатки Е, Ж). Успішність цих проектів задокументовано у великій кількості публікацій, патентів, винаходів [496, с. 5].

У 1999–2003 рр. програма Федерального міністерства економіки і праці передбачала фінансування загалом 418 науково-технічних проектів німецьких малих та середніх підприємств з іноземними партнерами (з них – 53 німецько-українські проекти) [518, с. 249]. За 2011–2012 рр. реалізовано 23 проекти за такими напрямками, як матеріалознавство, хімія, біотехнології, інформаційні технології, нанофізика й нанотехнології [496, с. 5]. В останні роки щорічно реалізовувалося понад 30 двосторонніх дослідницьких проектів [723, с. 592].

Отже, 90-і роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. позначилися значною інтенсифікацією наукового співробітництва між Україною і ФРН. Багаторічна взаємодія в різних галузях науки зумовила розмаїття форм наукової співпраці. Найбільш результативним було співробітництво у фізичній, медичній, військовій, правовій та правоохоронній галузях, у сфері державного управління, охорони довкілля, історії та археології, архівній справі, україністиці та германістиці. До співпраці залучено науково-дослідні інститути, освітні установи, державні й недержавні організації України та Німеччини. Унаслідок взаємодії між науково-дослідними інституціями відбувається узагальнення результатів теоретичних досліджень, збагачення практичного досвіду науковців обох країн.

3.3. Наукові товариства та інститути

Співпраця в освітній та науковій галузях здійснюється за підтримки низки державних і недержавних інституцій України та ФРН. Саме від їхньої діяльності значною мірою залежать зміст та інтенсивність українсько-німецьких відносин.

Важливою є підтримка освітньо-наукового сектору та міжнародного співробітництва з боку німецьких організацій. ФРН має доволі розгалужену систему установ, відомств, наукових центрів, товариств і фондів, що

займаються науково-дослідною і дослідно-конструкторською роботою, збором та обробкою інформації про стан і тенденції розвитку науково-технологічного потенціалу окремих країн, включаючи й Україну. Загалом кількість дослідницьких організацій, центрів та конструкторських бюро, що діють під егідою промислових концернів, у Німеччині становить 750 [379, с. 4].

Науково-дослідні установи у ФРН достатньо автономні у своїй діяльності. Федеральні органи ФРН забезпечують фінансування провідних галузей науки. Утім зберігається потреба координації такої діяльності між 11 федеральними та 16 земельними суб'єктами. Складним є механізм розподілу коштів, що його визначають федеральні, земельні та відомчі структури [69, арк. 94].

Визначальну роль у науковій політиці, організації та координації всіх видів наукових досліджень у ФРН та міжнародного співробітництва відіграє ФМОН. Водночас організацію співробітництва програм покладено на Бюро зв'язків зі Східною Європою та Робоче товариство промислових науково-дослідних об'єднань «Отто фон Геріке». Останнє під егідою Федерального союзу німецької промисловості створило базу даних українських науково-дослідних та конструкторських закладів, що пропонуються зацікавленим німецьким підприємницьким та науковим структурам як вірогідні й досвідчені партнери в Україні. У зазначеному списку близько сотні українських академічних інститутів, наукових центрів та різногалузевих підприємств із зазначенням адреси закладу, сфери його наукових інтересів та пропозиціями щодо встановлення співробітництва з іноземними партнерами [31, арк. 11].

Накопичення й обробку науково-технологічної інформації в окремих питаннях двосторонньої співпраці здійснюють також відповідні профільні міністерства на федеральному та земельному рівнях, провідні німецькі фірми, наукові об'єднання. Особливо успішними були дослідження на базі ВНЗ та інститутів ФРН з поглибленим вивченням регіональної історії та

культури, політики й економіки, які проводилися спільно з навчальними закладами в Україні. З українського боку партнерами виступали інститути НАН України, ВНЗ з інтенсивною дослідницькою діяльністю, наукові установи та центри. Координацію діяльності міжнародних програм здійснювали також відділи освіти посольств обох країн [31, арк. 12].

У галузі наукових досліджень та освітнього міжнародного співробітництва важливе значення має діяльність таких німецьких установ, як DFG, ТДК, ДААД та ін. Незважаючи на повну автономність, особливу роль в організації наукових досліджень українців у ФРН відіграє німецьке Науково-дослідницьке об'єднання (Deutsche Forschungsgemeinschaft – DFG). Цю інституцію було створено з ініціативи ВНЗ та інших науково-дослідницьких установ для координації досліджень та розподілу фінансування, що здійснюється з федеральних та земельних резервів [69, арк. 97].

Для уможливлення наукової кооперації товариство підтримує інституційну співпрацю з українськими партнерськими організаціями, зокрема з Державним фондом фундаментальних досліджень України, НАН України тощо. 4 липня 1995 р. укладено Угоду про наукове співробітництво між Німецьким дослідницьким товариством та Національною академією наук [26, арк. 100; 201, с. 25–26]. DFG реалізовує велику кількість наукових проектів за участю українських науковців [496, с. 13].

Плідною є міжнародна діяльність Німецької академічної служби обміну. ДААД займається організацією міжнародного наукового та освітнього співробітництва. Основна функція організації полягає в наданні стипендій іноземним громадянам для навчання або наукової роботи у ФРН, а також німецьким громадянам, які виїжджають на навчання або наукову роботу в інші країни. Інституція в рамках різноманітних програм сприяє розвитку міжвишівських зарубіжних контактів [31, арк. 12]. З початку DFG 1990-х рр. співпраця України з цією організацією постійно розширювалася. У 1998 р. співробітництво України і ДААД інтенсифікувалося у зв'язку з

підписанням Меморандуму про співпрацю з Міністерством освіти України та відкриттям у Києві офісу ДААД. Останній проводить потужну інформаційну роботу в Україні (надає консультативні послуги щодо освіти і науки у ФРН, поточних стипендіальних та грантових програм) [79, арк. 92].

Міжнародний обмін в освітній сфері підтримує Служба педагогічних обмінів, яка є структурним підрозділом Секретаріату Постійної конференції міністрів культури й освіти земель ФРН. ПАД підтримує європейські та міжнародні заходи в галузі шкільної освіти [216, S. 8]. Служба інформує про поточні програми обміну та можливості фінансової підтримки, а також сприяє міжнародним зустрічам і контактам. ПАД сприяє налагодженню партнерських відносин між навчальними закладами України й Німеччини для підтримки викладання німецької мови в Україні [536; 755, S. 2].

Розвиткові українсько-німецьких культурно-освітніх контактів сприяє Інститут ім. Гете – всесвітня мережа культурних центрів Федеративної Республіки Німеччина, що популяризує вивчення німецької мови за кордоном і підтримує міжнародну співпрацю в культурній сфері [229, с. 150]. Представництво Гете-Інституту в Києві розпочало роботу від 1993 р. [287]. Мовний відділ закладу організовував курси за власними сучасними методиками, тісно співпрацював зі школами, університетами, спілками вчителів німецької мови. Програмний відділ організовував і спрямовував проведення різноманітних культурних заходів (конференції, літні курси німецької мови, демонстрація кінофільмів, музичні концерти тощо) [355, с. 246]. Спеціалізовані читальні зали німецької книги створено при наукових бібліотеках міст Львова, Харкова, Донецька та Одеси [287].

Одним з основних напрямів роботи Гете-Інституту є викладання німецької мови як іноземної, проведення мовних курсів і екзаменів, розробка навчальних матеріалів, тестів та підвищення кваліфікації викладачів німецької мови. Окрім того, Гете-Інститут є основним партнером в ініціативі «Школи: партнери майбутнього» [229, с. 151].

28 жовтня 2013 р. відбулася презентація спільної програми МОН України та Гете-Інституту із фахової підготовки вчителів німецької мови. За результатами зустрічі інституції підписали Меморандум про співпрацю для підтримки процесів реформування української освіти, удосконалення системи післядипломної підготовки вчителів та поліпшення якості викладання німецької мови через довготривалі проекти [486]. Водночас, інституція виступає посередником у культурній співпраці України та Німеччини. Останнім часом Гете-Інститут розширює рамки культурного співробітництва з Україною, організовуючи щораз нові проекти для обміну досвідом (круглі столи, кінофестивалі, театральні перфоменси та ін.) [303].

Вагомий внесок в активізацію співробітництва України та ФРН зробило Товариство ім. Карла Дуйсберга (1949), яке розпочало співпрацю з Україною в 1991 р. [436, с. 71]. Тематика пропонованих ТДК програм дуже різноманітна. Діяльність цієї організації відіграла важливу роль в налагодженні українсько-німецьких зв'язків насамперед у професійно-технічній освіті. Товариство надавало фінансову підтримку іноземним науковцям та студентам, активно сприяло впровадженню в Україні програми «Трансформ», інших спеціальних проектів [31, арк. 16].

Спільні проекти в освітній та науковій галузях здійснюються за підтримки Товариства міжнародного підвищення кваліфікації та розвитку (Internationale Weiterbildung und Entwicklung – InWEnt). Товариство створене шляхом злиття у 2002 р. ТДК з німецьким Фондом міжнародного розвитку DSE [508, с. 13]. У 2011 р. Товариство InWEnt об'єдналося з Німецьким товариством технічного співробітництва GTZ і Німецькою службою розвитку DED, і нині має нову назву Німецьке товариство з міжнародної співпраці (GIZ). За підтримки зазначених товариств успішно реалізовані українсько-німецькі проекти в галузях економіки, туризму, сільського господарства, готельно-ресторанного обслуговування та ін. [592].

Співпрацю України та Німеччини підтримують також Товариство сприяння німецькій науці ім. Макса Планка (Max-Planck-Gesellschaft zur

Förderung der Wissenschaften e.V. – MPG), Товариство Фраунгофера (Fraunhofer-Gesellschaft – FhG), Наукове співтовариство ім. Лейбніца (WGL); Товариство німецьких науково-дослідницьких центрів ім. Гельмгольца (Hermann von Helmholtz-Gemeinschaft Deutscher Forschungszentren), Баварсько-українське товариство, Мюнхенський Німецько-східний форум (Deutsches Ost Forum München – DOM), Німецьке товариство досліджень Східної Європи, Фонд ім. О. Гумбольдта, Фонд Г. Бьоля, Фундація ім. К. Кьорбера; Фонд Фольксвагена та ін. Ці та інші громадські організації активно працюють у напрямку розбудови двосторонніх зв'язків [31, арк. 13; 525, с. 30].

Результативною є діяльність німецьких партійних політичних фондів в Україні, зокрема фондів К. Аденауера, Ф. Еберта, Г. Зайделя, Ф. Науманна [766, с. 167]. Так, представництво Фонду імені Г. Зайделя розпочало роботу в Києві від жовтня 1992 р. 7 лютого 1995 р. в Мюнхені підписано угоду про співробітництво між Фондом Г. Зайделя і Україною. У спільному документі передбачено реалізацію проектів, що покликані модернізувати та зробити ефективнішою діяльність українських органів виконавчої влади. Згодом було підписано низку інших угод між Представництвом Фонду й українськими ВНЗ та інституціями. Загалом цей фонд здійснює низку спільних проектів за різними напрямками: у сфері місцевого самоврядування, з питань безпеки держави, діяльності правоохоронних органів, освіти тощо [525, с. 30; 694, с. 34].

Щорічно Представництво Фонду в рамках своєї діяльності організовує близько сотні заходів за участю різноманітних партнерських організацій в Україні. Загалом за період 1992–2012 рр. за сприяння Представництва ФГЗ у Києві відбулося понад три тисячі заходів в Україні та за її межами, у яких взяло участь близько 90 тис. співробітників правоохоронних органів і органів державного управління. За цей час створено понад 50 профільних навчальних посібників, методичних розробок тощо [334].

Важливими партнерами Представництва ФГЗ в Україні є МВС України і підпорядковані йому Національна академія внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ і Одеський державний університет внутрішніх справ, Державна прикордонна служба України, Національна академія державного управління при Президентові України і регіональні Інститути державного управління в Одесі, Харкові, Дніпропетровську та Львові, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи й організації багатьох міст України [523].

Освітні та науково-дослідні проекти в Україні підтримує Фонд Ф. Науманна, надаючи стипендії українським студентам та докторантам. Цей т. зв. фонд ліберальної політики розпочав свою роботу в Україні з 2005 р., а з 2007 р. відкрито його Київське представництво. Серед напрямів роботи фонду – інформування про країни ЄС та НАТО, підтримка вітчизняних ЗМІ, освітні та інформаційно-консультаційні заходи з основ держави та права, у соціальній та економічній сферах тощо. Відповідно, представники цього фонду активно налагоджують контакти з українськими політичними партіями, неурядовими та державними організаціями, експертами, аналітиками та ін. Зазначені вище науково-дослідні установи здобули авторитет у всьому світі. Останнім часом вони значно активізували співпрацю з низкою українських закладів [557].

Науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки прикладного характеру в окремих галузях народного господарства ФРН здійснює низка відомих концернів країни. Зауважимо, що останні уважно стежать за станом науково-технологічного потенціалу України та тенденціями його розвитку. Специфіка співробітництва в науковій сфері не дає змоги ФМОН відстежувати всі контакти німецьких підприємств, а тому впорядкованих даних про науково-технічну співпрацю провідних фірм ФРН з Україною немає. За наявною інформацією, у науково-технологічній сфері з Україною активно співпрацюють такі фірми та концерни: «СКЕТ» – у галузі виробництва сталевих канатів для вугільних шахт; «Айкгофф» – у сфері

технічної модернізації шахт; «Гоктіф» – співпраця у сфері будівництва; «Лінде» – з питань технологічної модернізації фармацевтичної промисловості; «Лінде КСА» – технології виробництва поліетилену, поліпропілену, реконструкції етиленового виробництва; «Філіпс Медіцин Системс» – виробництво рентгенотехніки; «Манесман АГ» – у сфері реконструкції підприємств металургійного комплексу; «Даймлер-Бенц» – виробництво далеко- та середньомагістральних літаків, літаків транспортної авіації, двигунів для тепловозів, автобусів, автомобілів; «Ульріх Хеге», «КЛААС» – у сфері виробництва зернозбиральних комбайнів; «АВВ», «Крафтверк АГ» – в енергетичній галузі, зокрема з питань спільних науково-технологічних досліджень щодо виведення з експлуатації ЧАЕС [31, арк. 13].

Співробітництво наукових установ із зарубіжними фірмами та підприємствами здійснювалося через виконання контрактів та угод про реалізацію науково-технічної продукції, продаж ліцензій на наукові розробки, створення спільних підприємств тощо [669, с. 459].

Окрім згаданих фірм, зацікавленість в отриманні інформації про науково-технологічні досягнення України виявляє Національний центр інформаційних технологій (GMD), який є однією з найбільших у Європі установ у галузі інформації та технологій комунікації. У його складі діє вісім наукових інститутів, що провадять дослідження у сфері телекомунікацій та комп'ютерних систем. На початку 1996 р. під егідою цього Центру та за допомогою фінансових коштів ФМОН започатковано програму технологічного співробітництва з Україною [31, арк. 14]. Двосторонні освітні проекти підтримує та фінансує компанія «Байер» (Bayer AG) [357].

Українсько-німецькі контакти здійснюють громадські організації обох країн. Культурні об'єднання інформують громадськість про актуальні освітні й наукові конкурси та події. Серед них – німецькі культурні центри та низка представництв громадських організацій в Україні. У Німеччині діють українські та німецько-українські товариства гуманітарного, культурного, економічного профілю [3, арк. 43–44].

Слід виокремити деякі з цих інституцій. Так, офіційним посередником між вітчизняними та зарубіжними інститутами, які займаються популяризацією і викладанням німецької мови, є Асоціація українських германістів (1993). АУГ регулярно проводить тематичні конференції, здійснює розробки нових навчальних програм, видає професійний журнал для вчителів німецької мови. Репрезентантом україністики в Німеччині є Німецька асоціація україністів (1993) [305, с. 38]. Від 1997 р. партнерські стосунки підтримує Робочий форум Україна в Мюнхені. Ця інституція орієнтується на німецьких і українських науковців, фахівців економіки, політиків та приватних осіб [581, с. 32]. Слід відзначити діяльність Німецько-українського форуму. Це одна з найбільших недержавних організацій у ФРН, яка займається розбудовою німецько-українських взаємин. Організація активно співпрацює з Українсько-німецьким форумом [171, с. 31].

У двосторонньому співробітництві України і ФРН спостерігається певна «асиметричність», насамперед в інституційній сфері [764, S. 17]. Так, німецькі освітні та наукові товариства (а часто – і українські) отримують велику фінансову та організаційну підтримку з боку уряду ФРН. В Україні ця підтримка мізерна, а подекуди взагалі відсутня.

Науково-освітній простір ФРН в Україні презентують на освітніх виставках, культурних та освітніх заходах з нагоди українсько-німецького співробітництва тощо. Такі акції відбуваються з ініціативи Посольства ФРН в Києві для ознайомлення науковців, студентів та фахівців зі здобутками й перспективами німецько-української співпраці. Зокрема, у рамках однієї з наймасштабніших подій в сучасній історії двосторонніх взаємин – Днів німецької науки в Україні у 2009 р. – представлено низку німецьких науково-дослідних організацій, університетів та підприємств. Загалом відбулося 28 презентаційних та освітньо-наукових заходів [338, с. 45].

Для стимулювання наукової діяльності серед учнів та студентів проводяться різноманітні тематичні виставки. Так, у різних містах України упродовж 2014–2015 рр. експонувалася виставка німецького наукового

Товариства ім. Макса Планка під назвою «Картини зі світу науки». Експозицію склали 50 широкоформатних зображень, створених за допомогою мікроскопів та комп'ютерного моделювання. На цьому заході була представлена фотовиставка, що її підготували члени Товариства з понад 80 його інститутів [460].

Загалом участь міжнародних фондаций у науково-освітньому співробітництві країн має позитивні наслідки, насамперед завдяки залученню додаткових джерел фінансування наукових та освітніх програм і створенню багатосторонніх форматів співробітництва країн, отриманню високотехнологічного обладнання з боку ФРН для досліджень [61, арк. 33] та ознайомленню з передовими технологіями й науковими здобутками. Про динамічність українсько-німецьких наукових взаємин яскраво свідчить збільшення кількості окремих представництв в Україні, які є інформаційними посередниками у двосторонньому співробітництві країн.

Отже, у 1990-х рр. та на початку ХХІ ст. українсько-німецьке співробітництво реалізовувалося завдяки низці українських і німецьких організацій, фондів та об'єднань. Зацікавленість у науковій взаємодії виявляли не лише профільні наукові інституції, а й промислові підприємства, на базі яких здійснювалися освітні, наукові та науково-технічні заходи. Це стало наслідком виникнення «комбінованих» форм досить успішного й взаємовигідного співробітництва.

Висновки до розділу 3

У 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. найдинамічніше співробітництво розвивалося в освітній та науково-технічній сферах. Співпраця країн у вищій, професійно-технічній та шкільній освіті охоплює широкий спектр заходів. Вона передбачає освітні й наукові обміни, стажування, створення і впровадження нових профілів, навчальних планів тощо. На сучасному етапі наповнення змісту двосторонніх відносин відбувається не лише традиційними, а й новітніми формами співробітництва.

Це дає підстави виділити новий етап взаємин України й Німеччини у сфері освіти з початку 1990-х рр. (спільні літні школи, спільні навчальні курси, часткова трансформація останніх в освітні центри, факультети та інститути). Допоміжним у цій сфері було відкриття при українських ВНЗ німецьких культурних центрів, першочерговими завданнями яких стали започаткування та підтримка освітніх і наукових програм, вивчення німецької мови, консультації щодо навчання в Німеччині тощо. На взаємовигідність співробітництва для обох сторін указує велика кількість укладених партнерських домовленостей між вишами, зростання виставкових та інформаційних освітніх заходів (переважно серед української молоді), а також уходження українських студентів до першої десятки серед іноземців, які здобувають вищу освіту в Німеччині.

Продуктивним вважаємо співробітництво і в професійно-технічній та шкільній освіті. Специфіка цих галузей зумовлює появу особливих форм співпраці. Відзначимо ефективну міжурядову та міжвідомчу співпрацю у ПТО, відкриття спеціальних освітніх та координаційних центрів, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, створення спільними зусиллями програм перекваліфікації, розробок професій, літератури.

У галузі середньої освіти взаємодія відбувалася через проведення стажувань, семінарів, мовних та літніх шкіл, упровадження освітніх та наукових проектів для учнівської молоді й учителів із залученням провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, проведення міжнародних конкурсів та олімпіад. У контексті цього важливим є функціонування україномовних шкіл у Німеччині. ФРН у цьому напрямі випереджає Україну: німецька ініціатива «Школи – партнери майбутнього» охопила й нашу державу. Завдяки їй було започатковано першу німецько-українську школу в Києві, ініційовано проведення уроків німецької мови в низці українських шкіл та з'явилася можливість отримати німецькомовний диплом DSD. Такі заходи сприяли взаємопізнанню культур крізь призму вивчення іноземної мови.

Взаємодія в освітній сфері здійснювалася шляхом обміну інформаційними, методичними та навчальними матеріалами, їх спільній підготовці та публікації. У цьому контексті помітним явищем стало заснування спеціалізованих бібліотек, читальних залів та відділів літератури, які мають у своїх фондах українську чи німецькомовну літературу та цінні інформаційні матеріали.

Упродовж досліджуваного періоду активно розвивалося співробітництво обох держав у науково-технічній сфері. Успішна й інтенсивна співпраця країн у багатьох наукових галузях зумовила появу різних її форм. Найбільш потужними напрямками співпраці залишаються медична, військово-технічна та правоохоронна галузі, сфера охорони навколишнього середовища та ін. Результативна багаторічна взаємодія науковців України та ФРН збагатила їх теоретичний і практичний досвід, сприяла появі сучасного обладнання та новітніх технологій насамперед на українському ринку.

Значну роль у налагодженні та розвитку українсько-німецьких освітніх і наукових відносин відіграли науково-дослідні та освітні установи, державні й недержавні організації обох країн. Найвідомішими з них є німецькі установи ДААД, Гете-Інститут, ПАД, ТДК, різноманітні фонди. До двостороннього співробітництва України та ФРН долучилися й промислові підприємства, фірми та концерни, що започатковували й реалізовували різні науково-освітні проекти. Усе це є свідченням того, що український інтелектуальний продукт користується значним попитом на науковому ринку Німеччини, а зважаючи на її міжнародну вагу, й у світі. Завдяки плідній взаємодії України й Німеччини на різних рівнях (державному, регіональному, індивідуальному) та напрямах відбувається залучення додаткового фінансового капіталу, долучення вітчизняних фахівців та адаптація освітніх і наукових закладів до загальноєвропейського освітнього простору.

РОЗДІЛ 4

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА СПІВПРАЦЯ

4.1. Німецько-українська літературна, музично-театральна та кінематографічна взаємодія

Упродовж багатьох століть український і німецький народи єдило прагнення до прекрасного, до взаємного пізнання культури. Мистецтво залишалося спільною платформою для порозуміння між двома народами без огляду на історичне минуле. На сучасному етапі мистецькі контакти України та Німеччини продовжують розвиватися, охоплюючи щораз нові його сфери.

Давніми є українсько-німецькі взаємозв'язки в літературній галузі, які набули особливої динаміки на сучасному етапі. Від початку 1990-х рр. в обох країнах активізувалася насамперед перекладацька діяльність. Завершення об'єднавчих процесів у Німеччині та поява незалежної України поклали край домінуванню російської як мови спілкування між державами пострадянського та постсоціалістичного простору, спричинили появу нових ЗМІ, сприяли налагодженню прямих контактів між фахівцями цієї сфери [215, S. 23; 370, с. 458].

На жаль, в Україні перекладацькою діяльністю займалася незначна кількість фахівців, проте це компенсувалося творчими здобутками окремих перекладачів. Серед найвідоміших постатей кінця ХХ ст. відзначимо Є. Поповича (1930–2007) та О. Логвиненка (1946–2016). З 1990-х рр. нішу німецько-українських літературних контактів заповнили П. Таращук, Т. Гаврилів, Ю. Прохасько, П. Рихло, Н. Сняданко, О. Сидор, І. Андрущенко, В. Кам'янець, І. Мегела, Н. Іваничук, Л. Цибенко, Н. Ваховська, Ю. Андрухович, І. Качанюк-Спех [228, с. 14; 272; 358; 761]. Популяризації німецькомовної літератури Буковини присвятив свою діяльність П. Рихло [275] (див. додаток Т).

Вагомий внесок у популяризацію українських літературних творів у Німеччині зробила А.-Г. Горбач (1924–2011) – відомий літературознавець та

перекладач. У 1995 р. вона заснувала видавництво української літератури «Бродина» у м. Райхельсгаймі (ФРН). Воно мало спеціальну україномовну програму в німецькомовному просторі, видавало власні переклади й праці про українську культуру та літературу. Двомовна серія «Німецько-українські видання» публікувала праці авторів 60-х–80-х років ХХ ст. та сучасних майстрів [279, с. 41]. Загалом творчий доробок А.-Г. Горбач налічує близько 50 перекладних видань. Вона також публікувала статті про українсько-німецькі літературні контакти [605, с. 130].

Водночас проблемним став переклад наукової літератури. У 1990-х рр. з'ясувалося, що в Україні не існує такої школи наукового перекладу (на відміну від художнього). Тому робота в цьому напрямі розпочалася з «нуля». У рамках програми підтримки перекладів німецькою мовою не лише видавали книги, а й влаштовували літературні школи й семінари для перекладачів та видавців [275].

У 2010 р. в Берліні засновано першу міжнародну громадську організацію літературних перекладачів. Її учасники об'єднали зусилля для популяризації України в німецькомовних країнах. Цьому об'єднанню передував проект «Перекладацька майстерня» [289].

Для ширшого представлення української літератури в німецькомовних країнах у 2013 р. під гаслом «Різні культури – спільна історія: на шляху до нової Європи» ініційовано новий європейський проект «TransStar Europa» за участю десяти інституцій країн Європи, зокрема України та ФРН. Протягом трьох років у ВНЗ, культурно-освітніх і мистецьких центрах країн-учасників планувалося провести низку заходів, спрямованих на підготовку спеціалістів та створення партнерської мережі [273].

У популяризації перекладної літератури важлива роль належить видавництвам. Упродовж 90-х років ХХ ст. налагоджувалися контакти з видавництвом «Філін Реклам», «Бродина». Видавництво «Інтер Націонес» у рамках програми сприяння перекладанню німецької літератури виділило в 1999 р. кошти на фінансування перекладу українською мовою «Вибраних

творів» Б. Вальтера [40, арк. 112]. Значна частка виданих у Німеччині українських книг належить видавництву «Suhrkamp», яке розпочало співпрацю з українськими авторами близько 10 років тому. Утім Україною цікавиться загалом невелика кількість видавництв. Це пояснюється незначною кількістю перекладачів літератури з української на німецьку та низькою оплачуваністю праці літературного перекладача у ФРН [419].

Слід зауважити, що статистики щодо кількості виданих у ФРН книг українських авторів немає. Обсяги їх продажу значною мірою залежать від популярності автора серед німецьких читачів. Зростання інтересу до України спостерігалось на початку XXI ст. у зв'язку з революційними подіями в нашій державі, що збільшило продаж української літератури у ФРН. З іншого боку, протягом 1990-х – початку 2010-х рр. помітною стає тенденція до зростання публікацій різногалузевих наукових творів німецьких авторів, перекладених українською мовою [275; 731, с. 495].

Німецького читача приваблює як українська класична література, так і творчість сучасних українських письменників. Популярність Ю. Андруховича, О. Забужко, С. Жадана, А. Куркова, Л. Дереша та інших визначається не лише великим накладом проданих книг, а й неодноразовим відзначенням їх на міжнародних конкурсах [419; 499]. Так, у 1998 р. премію А. фон Шаміссо отримала письменниця Н. Водін за вагомий внесок у розвиток німецької літератури [495, с. 31]. У 2013 р. цю премію отримала письменниця українського походження М. Гапоненко за роман «Хто така Марта?» [526; 759] (див. додаток Ф).

Відомого українського перекладача, літературознавця, популяризатора німецькомовної літератури, есеїста та викладача П. Рихла було вшановано орденом «За заслуги перед ФРН» (2012). У 2015 р. його удостоєно німецької премії в царині культури імені Георга [674].

У 2013 р. К. Петровській було присуджено премію ім. І. Бахманн фестивалю «Дні німецькомовної літератури» за роман «Vielleicht Esther» («Можливо Естер») [312] (див. додаток С). У 2014 р. авторка отримала за цей

твір літературну нагороду за «протистояння незнанню і забуттю», засновником якої є німецький телеканал «ZDF» [552, с. 10]. Німецьку літературну та перекладацьку премію «Brücke Berlin» у 2014 р. отримав український письменник С. Жадан та перекладачі його твору «Die Erfindung des Jazz im Donbass» («Винахід джазу в Донбасі») на німецьку мову С. Штер та Ю. Дуркот [359].

Чи не найбільше відзнак у Німеччині отримав Ю. Андрухович. Серед його нагород – премія ім. Гердера (Гамбург, 2000), Спеціальна премія миру ім. Е.-М. Ремарка (Оснабрюк, 2005), Лейпцизька книжкова премія європейського порозуміння (2006), Літературна премія Центральної Європи «Ангелус» (Вроцлав, Польща, 2006) [324], премія ім. Г. Арендт (2014) «за протистояння тоталітаризму» [243], німецька медаль Гете «за особливі заслуги у справі популяризації німецької мови та міжнародного культурного обміну» (2016) [739] (див. додаток Н).

Важливою формою популяризації німецької та української літератури є міжнародні культурні форуми. Після здобуття Україною незалежності національні стенди на міжнародних книжкових виставках стали одним із засобів інформування світу про нашу країну. Традиційними стали форуми такого рівня і в Україні.

Один із провідних і найпрестижніших у світі – Франкфуртський книжковий ярмарок [591, с. 36]. Тривалий час Україна на ньому офіційно представлена не була. Лише окремі видавці з України наприкінці 1990-х рр. із власної ініціативи організовували невеликі експозиції. Організатори «Франкфуртер Бухmesse» підтримували ті починання, які сприяли поширенню німецької мови та літератури у світі, зокрема й в Україні. Так, восени 1998 р. Франкфуртський книжковий ярмарок презентував в Україні велику колекцію німецьких видань – «2000 німецьких книг» (Київ, Львів, Харків). Представники ярмарку неодноразово відвідували міжнародні літературні події в Україні, зокрема Форум видавців у Львові [573, с. 33].

Уперше на Франкфуртській книжковій виставці українська національна експозиція представлена лише у 2004 р. Тоді експонувалася друкована продукція 30 безпосередніх та 20 заочних учасників з України (понад 500 видань). Окрім національного павільйону, українські видавництва «Кальварія», «Фоліо» та «Мистецтво» організували власні стенди.

У рамках виставки неодноразово проводився День української книги. Захід включав презентацію нових книжкових видань, переговори з представниками книготорговельних агенцій тощо. Про українську літературу відвідувачі Франкфуртського ярмарку могли довідатися не лише зі стендів (див. додаток Р), а й під час літературних читань та дискусій. Традиційно Україну презентують відомі у ФРН Ю. Андрухович, А. Курков, Л. Дереш та С. Жадан [46, арк. 68; 774].

Участь у цьому європейському виставковому заході сприяла популяризації української книги серед міжнародної спільноти, налагодженню книгообміну, поглибленню міжнародної співпраці в книговидавничій галузі. Інтерес до України серед учасників Франкфуртського ярмарку помітно зріс останніми роками у зв'язку з внутрішньополітичними подіями та українсько-російським конфліктом. Про це йшлося в спеціальних додатках більшості ЗМІ, які висвітлювали цей захід, і в окремих книгах [46, арк. 68; 734].

Другий за своїм статусом після Франкфуртського книжкового ярмарку – Лейпцизький. Україна не завжди репрезентувала тут свої здобутки [27, арк. 124]. Уперше український стенд представлено в Лейпцизі у 2006 р. Ініціатором експозиції стала німецька сторона: організатори надали безкоштовно виставкову площу й запросили українських авторів. Фактично на стенді виставлялися лише книги. Самі ж українські видавці безпосередньо не брали участі в ярмарку. Справа в тому, що більшість із них були фінансово неспроможні оплатити навіть дорогу до ФРН [298].

У 2012–2014 рр. у рамках цього форуму діяла програма «Транзит: Польща, Україна, Білорусь», спрямована на спільну промоцію в Німеччині польської, української та білоруської літератури. Участь України в

«Транзиті...» була успішною. За три роки учасниками програми стали: 21 український письменник, 12 видавців, вісім культурних менеджерів, вісім журналістів, шість перекладачів, 20 музикантів та 31 українська подія на ярмарку в Лейпцигу, 19 нових книжок, перекладених німецькою мовою, а також – тисячі іноземних відвідувачів, які відкрили для себе унікальну українську літературу.

У межах проекту «Book Platform» в українській програмі відбулася дискусія «Перекладати Україну: німецький досвід». Під час цього заходу презентовано результати дослідження ринку перекладів української літератури світовими мовами за останні 20 років. За даними досліджень, німецька мова займає третє місце серед інших мов, на які перекладають українську літературу. Від 2012 р. стабільно зростає кількість перекладених німецькою мовою дитячих книг. Процес культурної взаємодії між Україною і Німеччиною дає позитивний зворотний результат: на книжкових ярмарках в Україні зросла кількість німецьких учасників, а згідно з дослідженням «Переклади на українську 1992–2012» (проект «Book Platform», 2013) німецька література за кількістю перекладів зрівнялася з польською і французькою літературами. Загалом за 20 років у ФРН переклали 80 найменувань українських книжок 16-ти авторів [532, с. 51–52; 543, с. 14].

Українські фахівці та митці беруть також участь у щорічному Міжнародному літературному фестивалі в Берліні [288], Загальноєвропейському конвенті любителів фантастики «Єврокон» [489], Міжнародному літературному фестивалі «Дунай» («Donaufest») [662].

Літературні фестивалі проходять і в Україні, деякі з них набули статусу міжнародних. Найвідомішим є Форум видавців у Львові, який включений до Франкфуртського календаря найважливіших книжкових подій світу [299, с. 48]. Заходом європейського рівня в Україні є щорічний «MERIDIAN CZERNOWITZ» у Чернівцях. Протягом 2010–2014 рр. у рамках форуму презентувалися якісні художні тексти сучасних авторів. Зазвичай упродовж року публікується п'ять–сім найменувань, серед них книжки українською,

російською та білінгвальні німецько-українські. Фестиваль активно співпрацює з німецькомовним світом. У 2015 р. Міжнародна літературна корпорація «MERIDIAN CZERNOWITZ» учетверте взяла участь у Лейпцизькому книжковому ярмарку [729; 772, S. 25].

Нові таланти в царині літератури щороку відкривають «Київські лаври», «Книжковий Арсенал» [530]. У 2015 р. уперше відбувся Міжнародний літературний фестиваль в Одесі, організаторами якого виступили берлінський культурний менеджер У. Шрайбер та швейцарський діяч Г. Рупрехт. На I Міжнародному літературному фестивалі виступили автори з України та ФРН [481; 796].

Результатом участі України в міжнародних спеціалізованих форумах стало розширення присутності українців на німецькомовному літературному ринку. Проявом цього є поява книг нових авторів, і співпраця між інституціями, краща обізнаність німців в українській культурі загалом. Популярним засобом поширення інформації про виставкові заходи є мережа Інтернет, а також власні інтернет-сторінки організаторів.

Урізноманітнюють літературну взаємодію між країнами окремі події. Оригінальним виявився проект «Літературний експрес “Європа–2000”». Ініціатори проекту розглядали поїзд як творчу лабораторію, де проводився експеримент на загальноєвропейське культурне взаєморозуміння в новому тисячолітті. Робота над європейським проектом розпочалася ще в грудні 1996 р. Загалом участь у проекті підтвердили 95 авторів із 41 країни, серед них – українці Ю. Андрухович, М. Рябчук та А. Бондар [40, арк. 27]. У 2015 р. організовано подібний проект під назвою «Поетичний тур “MERIDIAN CZERNOWITZ”» за маршрутом Харків – Чернівці – Львів – Мец – Париж – Брюссель – Люксембург – Базель – Штанс – Ленцбург – Цюрих – Франкфурт-на-Майні [729] (див. додаток У).

Помітним явищем стало проведення літературних вечорів та зустрічей українських і німецьких письменників. Літературні імпрези відбуваються в межах різноманітних культурно-мистецьких подій у формі читань творів

письменників рідною мовою та перекладів, студійних записів авторського читання сучасної української літератури для німецьких слухачів тощо [46, арк. 68].

Українсько-німецькі літературні взаємини поступово урізноманітнювалися. Новітньою формою співпраці стали Дні української літератури в Берліні 27–28 травня 2002 р. (за сприяння МЗС ФРН та радіо «Мульті–культі»). Участь у заході брали українські письменники Ю. Андрухович, А. Бондар, Л. Дереш та С. Жадан [43, арк. 63].

Задля розповсюдження сучасної німецькомовної літератури у світі створюються культурні інститути за кордоном, культурні фонди, котрі опікуються програмами перекладу та підтримкою перекладачів. Особливу роль у цьому напрямі відіграє Гете-Інститут у Києві, який активно поширює інформацію про німецьку літературу в Україні. З 2004 р. ця інституція спільно з Міжнародним фондом «Відродження» надала фінансову підтримку для перекладу 100 німецькомовних наукових праць, відомих творів художньої літератури та книг для дітей українською мовою [370, с. 463].

Зацікавлення німецько-українськими зв'язками виявляють літературні товариства Німеччини, зокрема *Neue Gesellschaft für Literatur* (Берлін) та *Neue literaturische Gesellschaft* (Марбург). Обидві інституції підтримували німецько-українську співпрацю у формі літературних читань, запрошували українських авторів на літературні вечори [310, с. 160]. Літературні контакти підтримують міста-побратими, науково-освітні установи та ВНЗ.

Спільне вивчення літературної спадщини українського та німецького народів має важливе значення в культурній співпраці держав. Протягом десятиліть у літературознавстві детально вивчається взаємовплив творчості українських та німецьких митців. Яскравим виявом стало також проведення тематичних конференцій, присвячених проблемам германістики та україністики, творчості видатних митців. З метою популяризації знань про культуру українського та німецького народів в Україні влаштовуються конкурси наукових робіт для студентської молоді [227; 733; с. 36].

У міжнародній культурній взаємодії найлегше долає кордони музика. Міжкультурний обмін у цій сфері розвивається на різних рівнях і постійно вдосконалюється. У новітню епоху майданчиками для ознайомлення з музичним надбанням країн залишаються міжнародні фестивалі та конкурси – класичної, церковної, хорової, академічної, фольклорної, прогресивної, джазової музики, дитячих та молодіжних колективів [474, с. 264].

Україна й Німеччина спільно виступають організаторами низки музичних форумів. Так, одним із засновників фестивалю духовної музики «Сурми» було німецьке музичне видання «Рундель» [394, с. 2]. Музичний форум прогресивної музики «NextSound» у 2013 р. заснував українець А. Кириченко. Молодий фестиваль привернув увагу європейських виконавців саме з німецькомовного світу [482]. Такі події дають змогу ознайомитися з найновішими музичними тенденціями, закордонними виконавцями, зокрема й Німеччини, багато з яких приїздить до України вперше.

Твори німецьких та українських композиторів різних жанрів звучать у рамках Днів національної культури в Україні та ФРН, з нагоди державних свят тощо. Традиційно активною є гастрольна діяльність українських виконавців у Німеччині. Великий успіх у німецьких шанувальників мають виступи українських співаків – Руслани та О. Винника, майстрів оперної сцени – В. Лук'янець та В. Кузьменко, камерного хору «Хрещатик», капели «Піккардійська терція», хору та симфонічного оркестру Національної опери України, Харківського та Київського камерних хорів, симфонічного оркестру Київської національної філармонії, симфонічного оркестру Київської національної музичної академії ім. П. Чайковського, Державного ансамблю солістів «Київська камерата», Полтавського хору «Калина» та ін. [91, арк. 12; 620]. Зазначимо, що в обміні музичними здобутками беруть участь не лише відомі колективи та солісти, а й аматорські та професійні музичні групи, що діють при об'єднаннях німців в Україні та українців – у Німеччині.

В Україну часто приїздять німецькі музичні виконавці. Так, масштабною культурною акцією для України стали гастролі всесвітньо відомого Людвігсбурзького симфонічного оркестру, що тривали упродовж 20–25 квітня 2000 р. в Україні (у Києві, Одесі, Харкові, Львові) [40, арк. 45].

Взаємна зацікавленість музичною національною культурою зумовила реалізацію кількох спільних задумів. Результатом домовленостей Першого українського Бахівського товариства (Донецьк) та Лейпцизького Бахівського товариства стали спільні музичні академії. Перша в Україні Бахівська академія у квітні 2004 р. започаткувала важливу культурну традицію їх подальшого проведення на базі Донецької державної музичної академії імені С. С. Прокоф'єва (2006 р., 2010 р., 2011 р. та 2013 р.). Програми академії включали класичне виконання та сучасну інтерпретацію творів Й. С. Баха, майстер-класи відомих фахівців ФРН [651]. Успіх Бахівських академії стали запорукою подальшого співробітництва музикантів обох країн. Шедеври українських та німецьких композиторів стали вже традиційними у програмі виступів виконавців обох країн.

Знаменними для України стали 2004–й та 2005 рр., що пов'язано з проведенням конкурсу «Євробачення». Яскрава перемога представника України на цьому конкурсі привернула увагу світової спільноти до України, її музичної культури. Фрагменти кліпу співачки Руслани та сюжети про її творчу кар'єру показали телеканали «Sat 1», «RTL 2», «ARD», її виступи транслювали німецькі радіоканали «Мульті–культі» та «Русский Берлін» [45, арк. 190].

Важливого значення в популяризації німецьких музичних композицій набувають Тижні німецької культури, програми яких від початку 2010-х рр. стали особливо насиченими. Так, 2010 р. Тиждень німецької культури у Львові включав виконання творів Р. Вагнера, К. Орфа, Й. С. Баха, Л. ван Бетховена, Г. Ф. Генделя, Ж. Л. Годара [636]. Тижні Німеччини в Україні у 2014 р. в українських містах відкривав концерт берлінського квартету «KussQuartet» творами Й. Гайдна, Г. Бьортуїстла та

Л. ван Бетховена [314]. У рамках цих Тижнів 2014 р. музичний супровід забезпечував берлінський гурт «Rot Front». Уперше в Україні він презентував свій новий альбом «17 Deutsche Tänze» («17 німецьких танців») [351].

У рамках Тижнів Німеччини в Україні 2015 р. вперше проведено Фестиваль музики німецького модерніста ХХ ст. П. Гіндеміта. В Україні відбулося сім камерних концертів, п'ять лекцій, присвячених творчості композитора та епосі німецького модернізму [327]. Напередодні відзначення 25-ї річниці падіння Берлінського муру вперше в Києві звучала синагогальна музика Європи і США ХІХ–ХХ ст. у виконанні камерного хору Вищої музичної школи ім. Ф. Ліста з м. Веймара [222, с. 4].

Важливість фестивалів та інших спеціальних заходів полягає в тому, що кількість учасників із ФРН традиційно є чи не найбільшою. Хоча, як свідчить досвід проведення таких акцій в Україні, не завжди статистичній обробці підлягають дані навіть у межах окремого фестивалю. Однак, гучні імпрези за участю відомих німецьких композиторів чи виконавців виділяються в палітрі музичних заходів України. Завдяки фестивалям поступово скорочується традиційне «відставання» української музичної культури від світової [720, с. 10].

В українсько-німецьких відносинах у музичній сфері вирізняються події, які відбуваються суто на двосторонній взаємодії. Таким є перший в Україні Міжнародний фестиваль німецької музики під назвою «Два століття з німецьким мистецтвом» (2003 р.) [250, с. 104]. Удруге захід відбувся в Одесі у 2005 р. Фестиваль охоплює усю гамму німецької музичної культури у виконанні аматорських та професійних солістів і колективів [256].

В рамках міжнародного фестивалю «Музика без меж» відбуваються спеціальні заходи, присвячені творчості німецьких митців. Зокрема, 30 березня – 2 квітня 2015 р. тривав марафон музичного мистецтва – Дні Франції, Німеччини та Швейцарії, який став одним із найбільших серед такого роду заходів за кількістю учасників, розмаїттям музичних стилів [567]. У рамках зазначеного фестивалю у жовтні 2015 р. тривали Дні

німецької музики. Тоді відбулися виступи представників Штутгартської державної опери, Вищої школи мистецтв в Берні, Вищої школи музики в Люцерні та ін. [566].

У різний час українські виконавці брали участь у конкурсі піаністів ARD, конкурсі у м. Еттлінген (ФРН), Мюнхенському оперному фестивалі, Європейському фестивалі класичної музики «Рур» та ін. [48, арк. 24; 612].

Інтерес німецької громадськості та музикознавців до України не зменшується. Ще двадцять років тому німецькій публіці імена більшості українських композиторів та виконавців були невідомі. Проте завдяки ЗМІ та сучасним інформаційним технологіям німецька публіка мала можливість переконатись у високому рівні українських виконавців. Зацікавлення німців викликають як українські виконавці та композитори, так і національний колоритний репертуар. Щоправда, питома вага української музики в європейському просторі порівняно незначна.

Окрім виконавського, важливим напрямом українсько-німецьких музичних відносин є освітня взаємодія. Німеччина традиційно надає можливість українцям здобувати вищу музичну освіту у своїх спеціалізованих навчальних закладах. Активно співпрацюють академічні музичні установи України й Німеччини [222, с. 4; 389, с. 90].

На сучасному етапі велика увага приділяється вивченню музичних зв'язків між ФРН та її східними сусідами. Так, за підтримки Союзу композиторів України та Інституту німецької музики на Сході (м. Бергіш-Гладбах) у 1997 р. проведено міжнародний музикознавчий симпозіум у Києві. Учасники з України, Росії та ФРН обговорили значення німецької музики в розвитку вітчизняної національної музики [718, с. 8–9]. Дослідження цих відносин триває і донині. Їх результатом є підготовка наукових розвідок, дисертацій, проведення міжнародних науково-практичних конференцій [389; 425; 718; 720].

Сферою взаємного зацікавлення України й Німеччини є танцювальне мистецтво. Вперше традиції українського та німецького танцювального

мистецтва були представлені під час Днів національної культури в Україні та Німеччині. У різний час німецьку танцювальну школу представляли балет Берлінського оперного театру «Коміше опер», Баварського Гертнерплацтеатру та ін. [749, с. 99]. В Україні традиції німецького народного танцювального мистецтва успішно популяризують аматорські виконавські колективи німців України, зокрема ансамблі «Розеншток» (Мелітополь), «Відергебурт» (Запоріжжя), «Едельвейс» (Донецьк) та ін. [467, с. 10].

Танцювальна майстерність українських груп та хореографів здобула світове визнання й неодноразово презентувалась у ФРН: це ансамблі танцю України «Юність» та «Барвінок», Харківський театр народного танцю «Заповіт», Національний заслужений академічний ансамбль танцю України ім. П. Вірського та ін. [104, арк. 70].

Чи не щороку в Україні проходять міжнародні танцювальні форуми. Серед них слід відзначити Міжнародний фестиваль «Зірки світового балету» (1994 р.). Його організаторами виступали Донецький театр опери та балету, місцева телекомпанія «Україна» і театр «Німецька опера на Рейні» (Дюссельдорф) [749, с. 100]. В рамках фестивалю український глядач мав унікальну можливість знайомитися з кращими зразками класичної і сучасної хореографії у виконанні танцюристів провідних театрів світу [652]. За 20 років існування на фестивальній сцені виступили понад 400 майстрів балету з 35 країн світу [257].

У 1994 р. у Києві засновано Міжнародний конкурс балету ім. С. Лифаря та фестиваль «Серж Лифар де ля данс», що не мають аналогів у світі. Цю подію світового масштабу неодноразово висвітлювали ЗМІ України, ФРН та ін. [45, арк. 44]. За сприяння низки міжнародних організацій, зокрема німецьких, 1998 р. в Києві започатковано ще один мистецький захід – Перший міжнародний фестиваль «Танець XXI ст.». У рамках першого фестивалю представлено «Сучасний балет Німеччини» [644, с. 3–4].

Виступи й обмін досвідом українських та німецьких виконавців відбуваються в рамках міжнародних фестивалів-конкурсів «Кірхентаг», «DanceSongFest», «Зимові зірки Дрездена» та низки танцювальних марафонів [44, арк. 137]. Українські виконавці виборюють престижні місця на найбільших міжнародних турнірах, зокрема у Відкритому чемпіонаті Німеччини («German Open Championships») [597, с. 169].

Виступи колективів німецьких національно-культурних товариств зі всіх куточків України та Румунії організовує фестиваль австрійсько-німецької культури в Чернівцях (2011). Його фундатором виступило Товариство австрійсько-німецької культури «Відродження» (Німецький дім у Чернівцях) задля популяризації німецької культури [660].

Українсько-німецький культурний обмін активно реалізується й у сфері театрального мистецтва. На початку 1990-х рр. театральні зв'язки України й Німеччини були найінтенсивнішими, порівняно з іншими європейськими країнами [262]. У 1990-х–2010-х рр. українсько-німецька взаємодія у сфері театрального мистецтва розвивалася насамперед у формі гастрольної діяльності виконавців.

Видатними подіями в історії українсько-німецьких театральних відносин стали виступи в Україні колективів «Theater an der Ruhr» (Мюльгайм), «Residenztheater» (Мюнхен), «Berliner Ensemble», «Thalia Theater» (Гамбург), «Folkwang Tanzstudio» (Ессен) та ін. [42, арк. 122; 337, с. 26]. У Німеччині позитивні відгуки отримали вистави Харківського драматичного театру ім. Т. Шевченка, Львівського державного академічного театру опери та балету ім. С. Крушельницької, Київського театру на Подолі та ін. [262].

Найкращі доробки у сценічному мистецтві покликані демонструвати й міжнародні театральні фестивалі. Майстерність українських митців сценічного мистецтва визнана світовою глядацькою аудиторією та авторитетними фестивалями в Німеччині. В Україну для презентації свого доробку широкій аудиторії традиційно приїздять митці з ФРН. Місцем їх

зустрічей стали міжнародні театральні фестивалі «Зустрічі в Одесі», «Слов'янські зустрічі», «Березіль» у Харкові, «Мистецьке Березілля», «Київ травневий», «Казка у гаю», «Драбина», «Документ», «Золотий Лев» [451, с. 25; 742, с. 124].

У Німеччині українські фахівці сценічної майстерності брали участь у фестивалях «Radikal Jung» (м. Мюнхен), «GLOBALIZE COLOGNE» (м. Кельн), «Berliner Theatertreffen» [262]. Зазначимо, що митці демонструють свою творчість на фестивалях дитячих, етнічних, аматорських та лялькових театрів. Фестивальні події мають на меті (відповідно до тематичної спрямованості) популяризувати сучасну і класичну українську та європейську драматургію. Окрім показу вистав, у програмах форумів передбачались експериментальні постановки, диспути, творчі вечори.

Українські сценічні постановки традиційно викликають великий інтерес із боку німецьких глядачів. У 1990-х рр. значний успіх мали Тижні українського театру в Німеччині. У січні 1998 р. незалежно один від одного два різні організатори запросили до Мюнхена чотири київські театри. На запрошення Баварського державного театру прибув Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки. А товариство культурного обміну «Ган Продукціон» запросило до Мюнхена відразу три акторські колективи: Молодий театр, Національний академічний драматичний театр ім. І. Франка та ансамбль «Мімікріхи» [628, с. 36].

У налагодженні контактів у театральній сфері потрібно відзначити Гете-Інститут в Києві. За його ініціативи в університетах України засновано театральні студії, де студенти та викладачі здійснюють постановки класичних і сучасних драматургів [517, с. 100]. За підтримки інституту щомісяця організовувався показ різноманітних невеликих сценічних вистав та їх обговорення [627, с. 36]. Завдяки активізації перекладацької діяльності в Україні здійснюються постановки за мотивами п'єс відомих драматургів Німеччини [337, с. 24]. У 2000 р. яскравою подією Днів України у ФРН стала вистава Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка за

п'есою Б. Брехта «Кар'єра Артуро Уї», головну роль у якій талановито виконав знаний у ФРН актор Б. Ступка [41, арк. 80].

У театральній сфері на сучасному етапі дедалі більшого значення проведення спільних освітніх і наукових заходів. Наприклад, у листопаді 2002 р. в Києві на першому культурологічному міжнародному симпозиумі «Українська театральна діаспора в контексті державної мовної та культурної політики» обговорювали проблеми розвитку зарубіжного українського театру, сучасний стан театральної справи як носія українського слова у середовищі закордонного українства, зокрема в Німеччині [43, арк. 73]. У театральній взаємодії влаштовуються як окремі заходи, так і заходи в рамках міжнародних театральних зустрічей, днів культури тощо [148, с. 50; 337, с. 25].

Зазначимо, що за підтримки Інституту ім. Гете у 2010 р. започатковано міжнародний освітній фестиваль драматургії «Тиждень актуальної п'єси». Захід щорічно проходить у формі публічних читань сучасної драматургії, лекцій, майстер-класів [235]. На п'ятому фестивалі діяв спеціальний проект «Наші з-за...», на якому були представлені п'єси закордонних українських драматургів [634].

Однією із форм взаємодії стали спільні театральні постановочні програми. У 1990-х рр. Е. Митницький поставив «Чайку» А. Чехова у Лейпцизі, В. Більченко – на сцені «Deutsches Theater» (Берлін) виставу за текстами О. Шипенка (Україна). На початку 2000-х рр. А. Жолдак реалізував власні постановки в Берліні та Оберхаузені [262].

Актори Національного театру російської драми ім. Лесі Українки і Мюнхенського інституту театрознавства університету Людвіга Максиміліана здійснили спільні постановки «Марат/Сад» П. Вайса та «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра [262]. 10–16 червня 2011 р. на базі Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки відбувся художньо-соціальний тристоронній проект «Чужий серед чужих...». Учасниками стали також Інститут театрознавства Університету Людвіга Максиміліана (Мюнхен, ФРН), Департамент драми Університету провінції Альберта (Едмонтон,

Канада) та ін. [685]. Спільний українсько-німецький театральний проект реалізовувався за участю колективу зазначеного українського театру в м. Мюнхені (Німеччина) від 30 липня по 19 серпня 2012 р. [145, с. 1].

Одним із яскравих прикладів спільної роботи став проект 2012 р., у якому майстри сцени вирішили творчо показати єднання української та німецької націй. Художнім центром дійства виступили річки Дніпро та Рейн, які, за творчим задумом режисерів, уособлюють українців і німців. Через метафору річок відбувається побудова «мосту» між різними націями, які в кінці «зливаються» у спільну ріку культури й мистецтва. Організатором дійства виступили Кременчуцький інформаційно-просвітницький центр «Європейський клуб» спільно з Кременчуцьким Троїцьким театром, театром «ВААІ novo» (Оффенбург, ФРН). Захоплюючому театральному дійству передувало відкриття виставки робіт сучасних кременчуцьких фотографів та старовинних фото з колекції В. Антіпова на тему р. Дніпро [432].

Серед освітніх заходів слід відзначити т. зв. Українсько-німецькі театральні зустрічі у Берліні. Уперше вони відбулися у 2012–му в 2013 р. з метою організації спільних театральних освітніх проектів [237; 626].

Театральні покази в рамках Тижнів ФРН в Україні у 2014 р. передбачали показ вистави «Корабель не прийде» за п'єсою німецького драматурга Н.-М. Штокманна. С. Жадану успішно вдалося здійснити постановку власного роману «Депеш Мод» спільно з художником-постановником Ф. Кіфером (ФРН) [656] (див. додаток П).

Останніми роками активізувалася співпраця України й Німеччини в галузі циркового мистецтва. Українські циркові артисти часто виступають у ФРН [770]. У 2012 р. в Національному цирку України уперше пройшли гастролі Великого цирку Німеччини. Зірками програми стали знамениті дресирувальники з Європи – брати Гарднер із неймовірним атракціоном зі слонами [463]. Зірок європейського цирку зібрав у 2014 р. Львівський державний цирк з програмою «Парад емоцій» [372]. Увагу українських та німецьких артистів циркового жанру привертають і міжнародні фестивалі

«Молодий цирк України» (1997), «Комедіада» (2011), «Золотий трюк Кобзова» [255; 399; 511].

Потужний імпульс на початку 1990-х рр. отримали українсько-німецькі кінематографічні відносини. Платформою для обміну досвідом стали міжнародні кінофестивалі (далі: МКФ). Завдяки таким заходам усьому світові стали відомі імена українських режисерів К. Муратової, І. Парфьонова, О. Сенцова, Ю. Ілленка, Д. Онищенко, С. Лозниці, О. Саніна та ін. [473, с. 131].

Серед відомих українських кінофорумів слід відзначити МКФ «Молодість» (1970). Традиційно в його позаконкурсних програмах відбуваються покази німецькомовного кіно. Задля розв'язання низки проблем східноєвропейського кіно та для «просування» українського кінематографу у світі наприкінці 1990-х рр. Європейський інститут кіномистецтва в Карлсруе (ЄІКК) організував «Трансфест» («трансфер фестивалів»). ЄІКК запрошує до Німеччини кращих українських кіномитців та організовує виїзні фестивалі [322, с. 34].

Одним із найстаріших в Україні є фестиваль «Нове німецьке кіно», що у 2014 р. святкував 20-літній ювілей. Його особливість полягає в тому, що програмні фільми демонструють мовою оригіналу з українськими субтитрами. Тому глядачі мають можливість не тільки зануритися у світ європейського кіно, а й удосконалити свою німецьку [277] (див. додаток М).

Популяризувати українське та німецьке кіномистецтво покликані й інші міжнародні фестивалі: «Покров», «Wiz-Art», «LINOLEUM», «Рожеві вітрила», «Харківський бузок», «Docudays UA» та ін. [138, с. 9, 12]. Зокрема, 2010 р. у рамках останнього відбувся спеціальний показ дитячих документальних фільмів із добірки «Юні герої», створений завдяки співпраці Гете-Інституту в Мюнхені та проекту «doxs!» під час Дуйсбурзького кінотижня [274].

Загалом на такі події запрошують кіновиробників із різних країн. Звичним став показ не лише українських, а й німецьких стрічок. Тематика

кінофільмів різноманітна: це документальні фільми, які розповідають про історію Німеччини, фільми про Україну, копродукційні фільми тощо [274]. Окрім того, представники обох країн виступають засновниками кінофестивалів. Прикладом цього є Міжнародний фестиваль «LINOLEUM» (2006), організаторами якого виступили «Michael Tsarev Art Projects» (ФРН), Муніципальна галерея мистецтв «ЛАВРА» та Група «FILM.UA» (Україна) [654].

Географія фестивалів, на яких презентована наша країна, досить широка. Українські кінокартини активно презентують і на престижних німецьких МКФ. Серед найвідоміших у світі Берлінський МКФ – «Берлінале». Українські фільми не завжди входять до основних конкурсних програм кінофестивалю. Проте вітчизняна продукція широко презентувалася на українських стендах у рамках престижного Міжнародного європейського кіноринку (від 2008 р.) [604].

Особливу роль у популяризації вітчизняного кінематографу відіграла режисер з Одеси Кіра Муратова. У 1990 р. її фільм «Астенічний синдром» отримав «Срібного ведмедя» за найкращу режисуру. З того часу К. Муратова – постійний учасник «Берлінале». У 1999 р. вона отримала Головну премію Берлінської академії мистецтв «за мужню й креативну боротьбу проти рутини в образах та мисленні». 2000 р. у рамках «Берлінале–50» К. Муратова стала першим лауреатом премії Анжея Вайди – Філіпа Моріса «за кінематографічну творчість та безпрецедентний внесок у боротьбу за свободу і демократію» [395, с. 31; 725, с. 42] (див. додаток Л).

Відзнаки на Берлінському МКФ, окрім К. Муратової, отримували С. Коваль [14, арк. 56], Т. Томенко [42, арк. 15], Ю. Ілленко [11, арк. 69]. У рамках цього МКФ представники України беруть участь у роботі студентського містечка кіноталантів «Кампус» [675]. Україна представлена на «Берлінале» не лише кінострічками українських режисерів, а й фільмами іноземних кінорежисерів про Україну, реконструйованими фільмами, копродукційними проектами. Помітна участь українських фахівців у різних конкурсах «Берлінале» як членів журі [604].

Українське кіно презентується в Німеччині й у рамках МКФ документального кіно та анімації «DOK Leipzig», Міжнародного фестивалю короткометражного кіно в Гамбурзі та Оберхаузені, Вісбаденського щорічного МКФ «GoEast» та ін. Зокрема, організатори «GoEast» (2000) велику увагу звертають на український кінематограф [40, арк. 35]. Подією особливої ваги в рамках першого МКФ у 2001 р. став ретроспективний показ фільмів українських режисерів О. Довженка, І. Кавалерідзе та А. Кордюма. Тоді ж першу премію отримала стрічка К. Муратової «Другорядні люди» [42, арк. 74]. Удруге на цьому фестивалі К. Муратову було вшановано 2009 р. [725, с. 42].

У 2014 р. на сайті фестивалю проходила акція міжнародної солідарності з українськими кінофестивалями. Її учасники закликали міжнародну кіноспільноту безкоштовно надавати українським фестивалям фільми для показу, сприяти поїздкам кінематографістів в Україну [360].

У 2015 р. 15-й МКФ «GoEast» включив до програмного показу низку українських стрічок, зокрема фільми О. Течинського, О. Солодунова і Д. Стойкова «Все у вогні», Ї. Стейскала «Яма», М. Москаленко «Стіна», О. Германа-молодшого «Під електричними хмарами». Прем'єра останнього відбулася на Берлінському МКФ, де кінооператори стрічки С. Михальчук і Є. Прівін отримали «Срібного ведмедя» за видатні досягнення в кіногалузі [671].

Фестивальна феєрія – лише одна з форм кінематографічної взаємодії України й Німеччини. Здобутки національного кіномистецтва популяризує низка організацій обох країн. У 2009 р. у Берліні засновано Український кіноклуб для популяризації сучасного українського кіно. Щомісяця відбуваються покази фільмів, які супроводжуються німецькими або англійськими субтитрами, тематичні дискусії про актуальні події в Україні [782; 789].

Уперше 20–24 березня 2009 р. у Кельні відбувся Фестиваль українського кіно, на якому презентували кращі класичні та сучасні

українські фільми. Перший український кінофестиваль започаткував Дні українського кіно в інших містах ФРН, зокрема у Вісбадені та Мюнхені [551].

29 червня – 2 липня 2015 р. Дні українського кіно вперше відбулися в Берліні (див. додаток X). Найрезонансними подіями заходу стали покази дебютної роботи О. Сенцова «ГАМЕРА» та робочої версії фільму «Звільніть О. Сенцова» А. Курова. Уперше український захід здобув таку потужну підтримку з боку МЗС ФРН, а також Посольства України у ФРН, Державного агентства України з питань кіно, Європейської кіноакадемії, Берлінського та Одеського МКФ та низки інших організацій [339; 784].

Популяризації українського та німецького кіно сприяють інші культурні заходи, що відбуваються в обох країнах. Документальні та ігрові фільми демонструються у рамках Днів національної культури, Фестивалю європейського кіно в Україні, святкування Днів незалежності України та Німецької єдності тощо [42, арк. 3].

Однією із форм співпраці країн у сфері кіноіндустрії є спільне кіновиробництво. Ідеться як про безпосередні домовленості між фахівцями в галузі кіно, так і про співпрацю між кінокомпаніями. Міжнародна співпраця у створенні фільму вже стала звичним явищем і відкриває великі перспективи [368, с. 225–226]. Експерти визнають, що увага до українського кіно за кордоном зазвичай вища, ніж у самій Україні. Фільми українських режисерів і кінооператорів нерідко здобувають нагороди на фестивалях.

Спостерігається зацікавленість українськими фільмами не лише з боку авторитетних МКФ, а також міжнародних телеканалів. Зокрема, франко-німецький канал «ARTE» виявляє інтерес до українських документальних фільмів про голодомор. Перспективною є співпраця з одним з провідних телеканалів ФРН «ZDF». Укладаються угоди про покази українських фільмів у кінотеатрах Німеччини, що зумовлено значним їх попитом [368, с. 131].

Слід назвати кілька спільних українсько-німецьких кінопроектів. Зокрема, кінострічки: «Гадина» (1990) [725, с. 34], «Новий шанс» (1992)

[724, с. 414], «Акваріум» (1996), «Пан Цвідлінг і пані Цукерман» (1999) [9, арк. 106], «Черевики з Америки» (2001), «Білявка помирає двічі» (2004), «Істальгія» (2012) [276; 494, с. 383], «Урсус» [271], «Кривава війна в Україні – Втеча з Іловайська» (2014; оператор стрічки українець І. Любиш-Кірдей отримав нагороду «Deutscher Kamerapreis» у номінації «кризовий репортаж» [673]). Прикладів такої співпраці багато. Спостерігається помітне збільшення кількості копродукційних українсько-німецьких кінопроектів упродовж досліджуваного періоду.

Зауважимо, що в межах дослідження історії українсько-німецьких кінематографічних контактів проводяться різні наукові заходи (міждисциплінарні симпозиуми, круглі столи, конференції з історії кіно, створення анотованих каталогів фільмів). Традиційно такі заходи підтримують німецькі та українські фахівці, культурні інституції, зокрема Гете-Інститут в Україні, Національна спілка кінематографістів та ін. [648].

Німецькі кінодокументалісти зацікавлені в розширенні зв'язків зі своїми українськими колегами. Так, 2000 р. творча група німецької телекомпанії «Girce – Film GmbH» на замовлення телеканалів «ARD» та «ARTE» працювала над створенням фільму «Війна і кохання». Для цього співробітники ЦДКФФА ім. Г. Пшеничного виготовили копії з кінодокументів 1941–1943 рр. Німецька телекомпанія «Tele.Factory» працювала з кінодокументами для створення документального фільму «Війна після війни» [349, с. 73].

Після успіху низки українських стрічок на МКФ про Україну заговорили у світі як про державу з багатою традиціями кіношколою й талановитою творчою молоддю. Водночас сучасний український кінематограф стикається із цілою низкою складних проблем. Фахівці вважають, що їх розв'язання можливе через використання потенціалу МКФ, налагодження співпраці з іноземними партнерами [712, с. 34].

Отож, у 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. відбулося становлення та подальший розвиток українсько-німецьких взаємин у сфері літературного,

музичного, театрального та кінематографічного мистецтва. Літературні зв'язки з ФРН позитивно сприяють активному долученню українського письменства до загальноєвропейського літературного процесу. Взаємодія обох держав у цій сфері набула різних форм: читання, поетичні вечори, мистецькі імпрези, міжнародні літературні та книжкові виставки, наукові конференції тощо. Останнім часом з'явилися нові форми співпраці. Поширенню інформації про українську та німецьку літературу сприяють міжнародні виставкові форуми. Німецькомовну літературу популяризує низка інституцій та програм підтримки. Українські ж культурні здобутки здебільшого репрезентують окремі діячі. Завдяки їх зусиллям у цей період відбулося обопільне зростання інтересу до творчості українських письменників у Німеччині й німецьких митців – в Україні. Найбільш усталеними формами взаємозв'язків у сфері музики, театру та кіно стали фестивальна й гастрольна діяльність, реалізація спільних творчих проєктів, освітній напрям у цих галузях, дослідження творчих здобутків та мистецьких українсько-німецьких відносин. Долучення спеціалізованих установ, які часто виступають ініціаторами та організаторами певних акцій, сприяє популяризації українського й німецького музичного, театрального, кінематографічного та інших видів мистецтва.

4.2. Художньо-виставкова діяльність. Проблеми реституції культурних цінностей

Образотворча мистецька взаємодія України й Німеччини доповнює загальну картину культурної співпраці обох країн. Попри глобальні та регіональні труднощі розвитку сучасного мистецтва, українські й німецькі митці гідно репрезентують національне мистецтво за кордоном. Традиційною є їхня участь у мистецьких подіях міжнародного рівня та галерейна діяльність, які відкривають світові культурні здобутки.

Палітра форм сучасних українсько-німецьких мистецьких відносин досить широка. Вони варіюють від епізодичних до традиційно тривалих.

Україну й Німеччину на сучасному етапі представляє ціла плеяда відомих майстрів образотворчого мистецтва. Необмежений простір для креативу, наявність різних мистецьких течій, їх неймовірне поєднання, низка інших факторів зумовлюють розмаїття творчих напрямів співпраці митців обох країн. Це певним чином ускладнює роботу дослідника. Відзначимо і той факт, що не всі мистецькі акції висвітлюються в ЗМІ або в аналітичних розвідках дослідників, що об'єктивно є єдиним джерелом інформації про такі заходи. Численні персональні виставки теж не завжди стають об'єктом зацікавлення масмедіа. І все ж таки, деякі з цих акцій в українсько-німецькому культурно-мистецькому співробітництві заслуговують на особливу увагу.

Так, у рамках «Тижнів культури ФРН в Україні» у жовтні 1991 р. відбулася виставка сучасної німецької графіки [749, арк. 99]. У червні 1992 р. в Мюнхені відкрито першу постійну картинну галерею, де виставляються роботи художників і скульпторів з України. Від 1992 р. розпочалася активна виставкова діяльність у Німеччині українського художника А. Марчука. Перша його персональна виставка демонструвалася в Нюрнберзькому центрі культури «Дюссельдорф». У 1993 р. митець був учасником групової виставки «Київські художники» в Нюрнбергу, а 1995 р. отримав диплом виставки «Україна–95» у Німецькому музеї в Мюнхені. У 1996 р. А. Марчук одержав стипендію та майстерню в Будинку творчості м. Куксгафена та влаштував дві персональні виставки в Гамбурзі та Куксгафені. Його роботи виставлялись і у наступні роки: «Модерне мистецтво України» в м. Грайфсвальді (1997), у галереях «Бернак» м. Ворпсведе і «Аргентум» в м. Оттендорфа (1998), у рамках групових виставок «Інтер АРТ» у галереї «Райх» в м. Кельна (1998), «Художники галереї» у приміщенні «Берна» м. Ворпсведе (2000) та ін. У 2002 р. відзначено 10-й ювілей творчої співпраці художника А. Марчука з німецькими партнерами. Традиційно його виставка 10–24 листопада у м. Куксгафені спричинила широкий резонанс у пресі. Стиль українського художника, який він сам називає «аванреалізмом» (авангардним реалізмом),

імпонує німецьким фалеристам, що й зумовлює його популярність у ФРН [26, арк. 130].

У 1990-х рр. українське мистецтво в Німеччині представлено роботами інших майстрів. Наприкінці 1995 р. в Гамбурзі відбулася виставка 53 творів двох українських художників – С. Вовка та В. Кривенка [512, с. 41]. З ініціативи Посольства України в Бонні організовано експозицію творів українських художників «86-Чорнобиль – 96», у якій взяли участь львівські митці М. Демцю, О. Скоп, В. Москалюк, П. Сипняк та В. Сипняк [373, с. 455].

У січні 1997 р. в м. Кельні презентувалася виставка картин Л. Рюгенберга. У тому ж році в старовинному замку Вассербург (нині музей) у Бохумі (Північний Рейн–Вестфалія) представлено експозицію робіт сучасних українських митців-абстракціоністів Х. Куриці-Ціммерман, М. Малишка та Ю. Соломка, які належать до т. зв. Групи-90 [3, арк. 67]. У липні 1997 р. у м. Бад-Гандерсгаймі (Нижня Саксонія) представлено сучасне українське мистецтво «Містерії Євразії», зокрема, роботами художника О. Клименка, А. Криволапа та скульптора О. Пінчука. У той же час у Гофгайсмарі (Гессен) організовано експозицію «Сучасне мистецтво з України». Її влаштували Євангелістська академія та Посольство України у ФРН у рамках семінару, присвяченого відносинам Німеччини з країнами Східної Європи. На виставці представлено роботи Х. Куриці-Ціммерманн, М. Малишка, Ю. Соломка, О. Мінька, В. Богуславського, Є. Лещенка, Л. Квик, В. Костирка та М. Красника [5, арк. 40]. У вересні 1997 р. відбувся показ картин українських митців, об'єднаних назвою «Поза часом і простором» у межах семінару «Українікум» в університеті м. Грайфсвальда. Ці заходи мали широкий резонанс серед німецької громадськості [38, арк. 116].

Знаковою подією 1998 р. стала виставка відомого українського художника І. Труша у ФРН. Його контакти з німецькомовним світом власне й викликали особливе зацікавлення роботами митця серед німецьких

шанувальників мистецтва [47, арк. 124]. У вересні того ж року «Deutsche Aktieninstitut» організував у Франкфурті-на-Майні виставку творів українського художника М. Гейка [52, арк. 27].

Мистецьке життя Німеччини активно презентувалося й в Україні. Зокрема, у жовтні 1998 р. під час проведення Днів культури Баварії в Національному художньому музеї України демонструвалася експозиція «Сучасне мистецтво Баварії» [517, с. 101]. У 2000 р. увагу німецької громадськості до вітчизняного художнього мистецтва привернули Дні України у ФРН. Зокрема, 5 листопада – 3 грудня в Берліні виставка «Мій світ» презентувала картини М. Примаченко та фотографії В. Марущенка [41, арк. 81].

Яскравою подією у двосторонніх мистецьких взаєминах став спільний українсько-німецький мистецький проект «Ukrai-Berlin» 7 лютого – 1 квітня 2002 р. у Берліні. Ця виставка сучасного образотворчого мистецтва представила доробок десяти молодих майстрів (К. Проценко, І. Чичикан, І. Цупка, О. Верещак, О. Гнилицький, М. Цінець, Д. Дюльфан, Г. Качук та О. Ройтбурд, В. Цаголова) [24, арк. 1].

Оригінальний творчий підхід зумовив проведення у 2002 р. в Берліні «Креативного тижня українських митців». Згідно із задумом, організовано приїзд студентів художніх вишів України для ознайомлення з містом екскурсійним автобусним та річковим транспортом. Студенти впродовж тижня обирали й зображували мальовничі куточки Берліна. Згодом влаштували виставку цих робіт, що були передані місту як дарунок [43, арк. 56].

У 2002 р. презентовано серію інших експозицій, зокрема персональні виставки художниці А. В. Іванової-Вебер у м. Кузелі та Г. Криволап у галереї «Друкзахе Айтал-Гротцинген» [43, арк. 71]. У серпні 2002 р. у виставковій залі Миколаївського фонду культури було розгорнуто виставку «Німці Півночі України – Волинь і Київ», яка показувала історію відносин українців і німців [724, с. 414].

Масштабною мистецькою акцією 2003 р. стали Дні німецької культури в Україні. У його рамках відбувся показ «Мистецького простору Німеччини» (Київ, Львів), що його підготував Інститут зв'язків з закордоном (IFA) в Берліні. У рамках цього заходу виставку «Театр танцю сьогодні – 30 років німецького танцю» (Київ) склали 62 чорно-білі знімки 25-ти всесвітньо відомих фотографів, що знайомили з найвидатнішими танцювально-театральними колективами в історії Німеччини. Цикл із 60 чорно-білих фотографій «Едвард Зеротта – Воскреслий світ: Життя євреїв у Центральній та Східній Європі 1985–2000» (Чернівці, Одеса, Київ) ілюстрував життя єврейських громад у різних країнах Східної Європи. Великий інтерес глядачів викликали виставки «Герберт Ліст: фотографії 1930–1970-х рр.» (Сімферополь, Харків, Одеса), «О. Архипенко і його спадкоємці» (Київ), «Райнер Вернер Фассбіндер – поет та кінорежисер» (Київ) [337, с. 4].

Здобутки сучасного українського малярства упродовж 2003 р. презентувала картинна галерея м. Регенсбурга [15, арк. 403]. 19 березня 2004 р. у галереї «Gala-Galerie» м. Магдебурга відкрилася виставка із 15 робіт відомого митця України М. Сядристого [45, арк. 78].

Досить продуктивним у мистецькій співпраці України та ФРН став 2005 р. В Україні презентовано живописні роботи Х. Юнга і кераміку Ю. Рунге (Німеччина). 29 квітня 2005 р. у санаторному комплексі «Пуща-Озерна» відкрився I Міжнародний мистецький пленер, присвячений Великодню. Серед репрезентованих робіт були й твори німецького автора У. Шеля. У Консульстві України в Гамбурзі експонувалася виставка восьми українських художників [171, с. 135].

На особливу увагу заслуговує євроінтеграційний культурний проект «Via Regia» (інша його назва – «Королівський шлях Європи»). Його мета – збереження й відновлення пам'яток історії та культури європейських народів. Започаткував проект міжнародний симпозіум у м. Ерфурті (ФРН). 2005 р. в м. Рівному як географічному центрі «Королівського шляху» вирішено створити інформаційно-координаційний центр реалізації проекту.

Фінансування здійснювала німецька сторона (80 %) та міська влада м. Рівного. До нього залучено 22 учасники, зокрема представники німецьких та польських міст. Учасниками від України стали міста Броди, Львів, Володимир-Волинський, Луцьк, Рівне [171, с. 134].

Упродовж квітня–травня 2006 р. в Берлінській галереї експонувалися роботи молоді української художниці М. Барановської [517, с. 104]. У 2008 р. III Міжнародна художня виставка-ярмарок «Арт–Київ 2008» презентувала сучасний живопис. Свої колекції тут представили 53 галереї з України, Німеччини, Чехії, Італії, Франції [645].

Низка яскравих подій в українсько-німецькій співпраці відбулася у 2009 р. 13 лютого – 1 березня працювала українсько-німецька виставка «Фотомистецтво» в галереї «Soviart». Її підготовку здійснено спільно з Інститутом зв'язків із закордоном IFA (Штуттгарт), Баварським домом в Одесі та Будинком Нюрнберга у Харкові, ЦСМ «Soviart» у Києві, Морською арт-галереєю в Одесі, Харківським художнім музеєм. До перегляду запропоновано твори митців, які поєднують фотографію з іншими формами образотворчого мистецтва, такими як живопис, графіка та перформанс. Показано вісім різних підходів у сучасному мистецтві Німеччини, які належать до різних поколінь та стилістичних напрямів. Твори були об'єднані у вісім тематичних блоків, кожен із яких репрезентував малу творчу ретроспективу [646].

Сучасне фото- та відеомистецтво з Росії, Білорусі, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, України та Німеччини презентувала виставка «1989–2009: Мінливий світ – Розказаний час» (2009). Дві останні країни презентували роботи відповідно А. Кахідзе, В. Марущенко та К. Борхерт і Т. Бара. Виставка, що презентувала 200 фотографій та п'ять відеоробіт, мала на меті показати художнє сприйняття теми родини, ідентичності, урбаністичних змін та політики в пострадянських країнах після падіння Берлінського муру [542].

У 2009 р. реалізовано один із найбільш оригінальних проєктів міжнародного обміну «Тризвуччя». Його учасниками була молодь України, Німеччини та Чехії, на території яких проводився цей захід, та молоді представники німецької меншини України. Метою проєкту став обмін досвідом між молодими кухарями, художниками й скульпторами трьох країн. Реалізація проєкту стала можливою завдяки благодійному фонду «Товариство розвитку» м. Одеси, що реалізує програму Міністерства внутрішніх справ Німеччини за підтримки німецької меншини в Україні. Організаторами проєкту виступили також Центр зустрічей німецької громади «Відродження» (Україна), Громадська організація «Культурні зустрічі» (м. Дрезден, ФРН), Центр культури «Рехловиц» (Чехія) [570].

У результаті спільних зусиль українських та німецьких митців у 2009 р. представлено твори німецьких художників, що проживають в Україні. Цей захід став підсумком мистецького пленеру «Зустріч поколінь», який від 2006 р. проводиться в різних регіонах країни (Крим, Карпати, Очаків). На виставці репрезентовано декілька десятків полотен авторства В. Семерньова (Миколаїв), Г. Руффа (Макіївка), В. Бауера (Донецьк), Н. Пуголовки (Сімферополь) та Г. Семерньова (Миколаїв), С. Вагнера (Полтава), Ю. Горбачова (Київ), Д. Дудчика (Євпаторія), А. Бережка (Сімферополь), В. Флорескула (Феодосія), Г. Голдирева (Сімферополь), О. Бонк (Луцьк), П. Лошак (Луцьк), М. Степанова (Феодосія), Н. Ганзенкампф (Херсон). Виставку влаштовано за сприяння Благодійного фонду «Товариство розвитку» (який є уповноваженим органом ФРН для підтримки закордонних співвітчизників), Ради німців України та столичного Центру німецької культури «Відерштраль» [593].

Скульптуру із сміття як авторський варіант майбутнього людства у 2010 р. в Одесі презентував проєкт «Археологія майбутнього» всевітньовідомого митця з ФРН Ха Шульта. За допомогою художньої провокації майстер зумів порушити одну з найгостріших для сучасної цивілізації екологічних проблем [640, с. 72].

У ФРН значний інтерес викликала виставка «Мистецтво української писанки», що відкрилася 18 березня 2010 р. в Музеї під відкритим небом у м. Ліндляр (Німеччина). На ній репрезентовано майже 700 писанок із різних регіонів України, що їх надав Коломийський національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського та Музей писанкового розпису на запрошення Українського дому м. Дюссельдорфа [677].

У досить незвичний спосіб вирішили презентувати німецьке мистецтво Гете-Інститут та Національний художній музей України у 2011 р. Тоді в Києві вперше відкрито виставку раннього відео-арту з Німеччини. На виставці «“RECORD AGAIN!” – 40 років німецького відео-арту.de – Частина II» представлені 43 твори відео-арту останніх чотирьох десятиліть. У роботах семи митців постає історія відеомистецтва в Німеччині зі своїм соціальним і політичним забарвленням. Відео-арт можна сміливо назвати найсучаснішим видом мистецтва: замість олівця – відеокамера, замість малюнка – рухоме зображення зі своєю технікою виконання (монтажем), із власним авторським меседжем. Німеччину ж називають другою батьківщиною відеоарту після США [242].

Результатом плідної співпраці Чернівецького художнього музею та м. Аусбург (ФРН) стала презентована у 2011 р. експозиція «Сучасне образотворче мистецтво Буковини. 1991–2011 рр.». Її було приурочено до 20-ї річниці незалежності України, а участь у відкритті взяли 20 буковинських митців [405].

У 2014 р. в столиці Німеччини відкрилася масштабна міжнародна виставка сучасного мистецтва – восьма Берлінська бієнале, паралельно з якою проходила виставка «The Ukrainians». Її куратором виступила мистецтвознавець Б. Кляйн, учасниками стали Ю. Андрухович, Є. Белорусець, М. Кадан, Ж. Кадирова, О. Хоменко, В. Кузнецов, Ю. Лейдерман, Л. Наконечна, О. Мельник, Б. Михайлов, К. Міщенко, В. Ралко, М. Рідний, художня група «REP», Ш. Снайдер, О. Брюховецька, С. Жадан. Виставка репрезентувала творчість українських художників та

письменників, які були активними учасниками революційних подій в Україні. Частина творів, експонованих на виставці, створено безпосередньо під час протестів на Майдані [546].

У 2014 р. двічі у Мюнхені презентували виставку видатного українського художника І. Марчука «Чарівне світло». Вона продемонструвала його унікальну техніку передачі вібрації сонячного й місячного сяйва («Чари місячної ночі», «Сходить сонце над Дніпром»), мерехкотіння свічки («Біля джерела життя»); психологізм окремих образів («Лірична мелодія») [622].

29 серпня 2014 р. у Львові в рамках Тижня актуального мистецтва мистецька формація з Мюнхена «The Beautiful Formula Collective» влаштувала спільну реалізацію живописного твору разом з глядачами. Процес створення мистецького витвору був своєрідним експериментом, коли глядачі від пасивного спостереження переходять до співтворчості [533].

Наприкінці 2014 р. – на початку 2015 р. в музеї «Будинок митрополита» Національного заповідника «Софія Київська» розпочався міжнародний українсько-німецький виставковий проект «Диво-Різдво. Українські та німецькі різдвяні обряди: паралелі». Експозиція містила традиційні речі, з якими святкували Різдво в давнину. Через символи та обрядові атрибути експозиція показала спільні риси в німецькій і українській традиційних культурах та належність української культури до європейського контексту. Україну на виставці представляли Національний заповідник «Софія Київська», Національний музей народної архітектури та побуту України, Національний центр народної культури «Музей І. Гончара», Музей театрального, музичного та кіномистецтва України. Німеччину презентував Музей під відкритим небом (м. Шпірзее) [659].

2015 р. в Україну прибула пересувна виставка художника З. Штрекера з нагоди його столітнього ювілею, яка до того два роки подорожувала містами Німеччини, Австрії, Угорщини, Румунії, Молдови. Експозиція із 20 портретів і замальовок людей та 40 акварельних пейзажів виставлялася в Криму, де художник їх написав у 1941–1943 рр. [261].

Результатом кількомісячного культурного обміну між групами митців львівського мистецького об'єднання «Дзига» та культурного центру «Schafhof Europäisches Künstlerhaus in Bayern» м. Фрайзінга (Баварія) став проект «Terra Cognita». Його реалізація здійснювалася у формі взаємних візитів митців задля створення мистецької мережі в Україні й Баварії та налагодження контактів між людьми творчих професій для подальшого втілення ідей у формі інсталяцій, серії портретів, фотографій та фільму. Фінальна стадія проекту німецько-української співпраці відбулася в Культурному центрі м. Фрайзінга на початку 2016 р. [678].

Окремі культурні події утвердились у статусі міжнародних і вже традиційно приваблюють митців та шанувальників мистецтва не лише з України чи ФРН, а й з усього світу. Наприклад, Міжнародний мистецький фестиваль у м. Магдебурзі. Видимі й невидимі межі між Сходом і Заходом, Європою й Азією, у просторі й часі, бар'єри між людьми – усе це учасники фестивалю візуально відображають в живописі, скульптурі та фотографії через призму індивідуального й національного сприйняття [42, арк. 135].

Помітною подією в мистецькому світі стала виставка «Документа» (заснована 1955 р.) у м. Касселі (ФРН), яка відбувається кожні п'ять років. Виставка акцентує увагу на проблемах глобалізації. Не мистецтво заради мистецтва, а мистецтво як частина інтелектуального дискурсу про світ, у якому ми живемо [25, арк. 107]. Статус серйозного творчого проекту не тільки в масштабах України, а й Європи має видовищний Фестиваль предметного дизайну «Водопарад» (2001). Захід отримав визнання на найбільших європейських форумах у світі дизайну, його об'єкти експонувалися в музеях та салонах Німеччини й Італії. До журі фестивалю входять метри європейського дизайну з ФРН, Швейцарії, Австрії, Росії та України. Двічі журі фестивалю очолював А. Бабель (ФРН), якого називають живою легендою мистецтва предметного дизайну [356].

Міжнародний фестиваль мистецтва художнього татуювання «Lviv Tattoo Fest» (2010) щороку презентує роботи майстрів боді-арту та

художнього татуювання не лише з України, а й з ФРН, РП та інших країн. Під час фестивалю відвідувачі мають можливість оглянути роботи майстрів, а охочі зробити собі тату авторства всесвітньо відомих майстрів [461]. В останні роки все більшої популярності набувають симпозіуми-виставки, на яких презентується творчість майстрів народних промислів: гончарів, складувів, ковалів та ін. [997, арк. 211].

Важливою складовою частиною українсько-німецького взаємообміну є співпраця у сфері пошуку, повернення, реставрації та охорони культурних цінностей. Потрібно зазначити, що обидві країни в роки та після Другої світової війни зазнали колосальних втрат культурно-мистецьких пам'яток. Тому зацікавленість України й ФРН в постійному діалозі з питань пошуку та повернення культурних цінностей цілком вмотивована.

Проблемним залишається точне встановлення кількості вивезених пам'яток з країн та їх подальша доля. Ускладнює пошук цих об'єктів те, що, наприклад, вивезення різних пам'яток із Німеччини після Другої світової війни здійснювалося не лише до УРСР, а й на територію всього СРСР. Слід зауважити, що Німеччина в питанні повернення своїх культурних цінностей, переміщених на територію України, займає наступальну позицію. Тому частіше Україна повертає німецькі цінності, а не навпаки [585, с. 222]. Ще одним «каменем спотикання» є післявоєнне повернення цінностей в Україну через Росію. Дані про національні надбання, котрі не досягли кінцевого пункту, унаслідок великої часової відстані відшукати доволі складно, а інколи – взагалі неможливо [421, с. 65].

Переговори щодо повернення конкретних об'єктів досить складні. Проте, починаючи з 1990-х рр., обидві країни повернули одна одній значну кількість об'єктів культурної спадщини, вивезених під час та після Другої світової війни. Резонансним кроком була ініціатива української сторони на чолі з прем'єр-міністром Л. Кучмою у травні 1993 р. Тоді Німеччині передано понад 30 одиниць історичних реліквій, пов'язаних з ім'ям Й. Гете (зокрема кілька автографів) [166, с. 662–663]. Ця подія значно активізувала двосторонній діалог.

Згодом, 13 липня 1993 р., у Києві був підписаний двосторонній Протокол щодо проблем культурних цінностей, що передбачав створення міжурядової українсько-німецької комісії з проблем повернення культурних цінностей, у складі якої мали діяти робочі групи в галузі музеїв, архівів та бібліотек, здійснення пошуку, уточнення відомостей про переміщені культурні цінності [416, с. 165]. Після цього засідання з питань реституції пам'яток стали проводитися регулярно [692, с. 34].

Упродовж 1990-х рр. та на початку XXI ст. відбулося кілька взаємних обмінів культурними пам'ятками. Україна повернула 8 тис. артефактів – фрагментів кераміки і виробів зі скла, що походили з поселення стародавніх германців I–III ст., – до Маркішен-музею в Берліні; три альбоми з гравюрами XVIII ст. до Дрезденської картинної галереї [115, арк. 10]; до Бременської галереї мистецтв (Кунст-халле) – малюнок із її довоєнних колекцій. Окрім того, німецькій стороні передані для ідентифікації списки 289 предметів культури, що зберігалися у фондах Національного музею історії України (275) та Національної академії мистецтв України (14) у Києві [416, с. 166].

З Німеччини в Україну передано втрачені в роки війни 83 предмети періоду енеоліту з колишнього Херсонського історико-археологічного музею; стародавня ікона, скіфське бронзове дзеркало, 173 книги з Київської історичної бібліотеки (зокрема книги з колишньої бібліотеки митрополита Флавіана в Києво-Печерській лаврі) [361], документи Центрального державного архіву кінофотофонодокументів (бл. 2 тис. негативів), «Жалувана грамота» початку XVIII ст., написана від імені російського царя Петра I [113, арк. 3]; 723 книги з археології з десяти довоєнних київських збірок, серед яких чимало рідкісних та цінних видань; документи й матеріали митрополита А. Дублянського [38, арк. 2], архів громадсько-політичного діяча І. Багряного (1906–1963) [110, арк. 5; 605, с. 24].

Позитивними прикладами двосторонніх відносин щодо реституції культурних цінностей стала передача в дарунок урядові України 200 тис. марок на відновлення Успенського собору Києво-Печерської лаври, картини

невідомого голландського майстра XVII ст. «Мадонна з дитиною» та дерев'яної скульптури XVIII ст. «Святий Йосип», реставрація коштом Посольства ФРН в Україні частини предметів декоративно-ужиткового мистецтва із фондів Національного художнього музею України, які повернулися з Німеччини в пошкодженому стані [416, с. 166].

Від початку XXI ст. проведено значну пошукову роботу, у результаті чого Україна й ФРН передали одна одній низку втрачених культурних пам'яток. Великий суспільний резонанс спричинило повернення до Німеччини у 2001 р. так званого архіву Баха – унікальної збірки рукописів європейських композиторів XVI–XIX ст. з колекцій Берлінської співочої академії, що нараховувала загалом 5173 одиниці зберігання (понад 1 млн нотних аркушів) [114, арк. 3].

Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтв України як подарунок передано в грудні 2003 р. вітрини «Ротштайн». У тому ж році повернуто викрадену в 1984 р. зі Львова ікону «В'їзд Христа в Єрусалим». 30 січня 2009 р. у рамках відкриття виставки «На крилах лева Марка» у Дрезденському кабінеті гравюр відбулася передача німецькій стороні рисунка «Vedutadi Valmontone» роботи Георга Фрідріха Августа Лукаса. У тому ж році Україні повернуто 488 монет часів Боспорського царства [115, арк. 11, 39]. Згодом німецьким експертам передані списки 248 видань із бібліотеки «Розаріум» м. Зангергаузена, які після війни потрапили до бібліотеки Національного ботанічного саду ім. М. Гришка [416, с. 175].

Одними з останніх навесні 2011 р. Україні передані через міністра закордонних справ ФРН Г. Вестервелле 210 писанок та керамічна таріль. Після багаторічних переговорів Україна повернула Німеччині 713 книг, вивезених у роки Другої світової війни з Музею цукру (Берлін). Передача цих об'єктів відбулася в червні 2013 р. під час експонування в Санкт-Петербурзі виставки «Бронзова доба. Європа без кордонів» [361]. Наприкінці 2014 р. Німеччина передала Львівській бібліотеці

ім. В. Стефаніка німецькомовну книгу проповідника Антуана Жан-Жака під назвою «Святі промови, виголошені за різних нагод» (видана в 1771 р.) [576]. Привертає увагу той факт, що більшість актів повернення українських культурних цінностей з Німеччини здійснено завдяки приватній ініціативі їх німецьких власників. Так, після тривалих переговорів громадянин ФРН Е. Ререн передав у дар ікону «Божа Матір» Миколаївському собору м. Могилева-Подільського Вінницької області [116; 595].

Діалог між Україною і ФРН з питань повернення культурних цінностей триває. Проте чимало питань залишаються невирішеними. Наприклад, тривають переговори щодо повернення картин з Ахенського музею Зюрмондта Людвіга, колекції Бернгарда Функе котрі з часів Другої світової перебувають в Україні. Відомо, що 11 картин із колекції родини Сименс дотепер зберігаються в Національному музеї історії України. Україна теж сподівається на повернення своїх культурних пам'яток із Німеччини, зокрема документації щодо переміщення колекції гауляйтера Е. Коха з Веймара на територію СРСР [361].

Пошук утрачених українських культурних цінностей ведеться, зокрема, через електронну базу даних «Lostart», створену Координаційним центром у Магдебурзі [361]. «Lostart» запущено в режимі он-лайн у квітні 2010 р., і з року в рік кількість пошукових повідомлень щодо втрачених цінностей тут невпинно зростає [115, арк. 39].

Отже, українсько-німецька мистецька співпраця динамічно розвивається в останні роки. Взаємодія представників обох країн здійснювалася у різних формах: галерейна діяльність, тематичні фестивалі, симпозіуми, індивідуальні виставки. Обмін культурними пам'ятками, які є національним надбанням обох країн, істотно доповнив і поглибив двосторонній діалог із питань збереження культурної спадщини. Зазначена проблема є важливою складовою частиною гуманітарної співпраці двох держав.

4.3. Медійне співробітництво Німеччини й України

У сучасному глобалізованому світі роль засобів масової інформації невинно зростає. ЗМІ – важлива складова частина гуманітарної співпраці двох країн. У міждержавному співробітництві суб'єктами з українського боку виступали Державний комітет телебачення та радіомовлення, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення [669, с. 471]. У ФРН не існує прямого аналогу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, а також немає установи, яка б централізовано відповідала за надання ліцензій, здійснювала контроль за дотриманням законодавства в галузі телебачення і радіомовлення та ін. Законодавче регулювання діяльності масмедіа у ФРН, згідно з конституційно закріпленим розподілом компетенцій, – прерогатива земельних парламентів [522, с. 26]. Популяризацією державної політики займається Федеральне відомство преси та інформації при Федеральному уряді. Один із відділів цього відомства відповідає за роботу з телерадіокомпаніями. Однак відомство не є структурою, яка регулює або контролює масмедіа [19, арк. 34; 20, арк. 42].

На державному рівні українська та німецька сторони (згідно зі ст. 9 Угоди про культурне співробітництво 1993 р.) домовилися про розширення контактів в інформаційній сфері (обмін радіо- та телепрограмами, кінофільмами й аудіовізуальними матеріалами, співпрацю між відповідними установами обох країн із питань інформації тощо) [191, с. 75–76]. У 1996 р. укладено Угоду про співробітництво між Державним комітетом телебачення та радіомовлення України та Другим каналом німецького телебачення (ZDF). Документ передбачав обмін телепередачами, телевізійними та архівними матеріалами. Зокрема, в Україні відбувся показ шестисерійного документального фільму «Поплічники Гітлера». Ця угода поширювалась і на обмін програмами з дочірніми компаніями «ZDF» – супутниковим каналом «3sat» (спільний канал австрійського, швейцарського та німецького телебачення «ZDF») та спільного німецько-французького каналу «ARTE» [40, арк. 111; 205, с. 1].

Інтерес до співробітництва з українськими телеканалами виявляє Берлінський телеканал FAB («Fernsehen aus Berlin») [20, арк. 22]. З деякими німецькими телеканалами налагоджене пряме співробітництво українських підприємств у сфері розміщення реклами, інші ж працюють лише через рекламні агентства. Зокрема, телеканал «RTL» та його дочірні компанії «RTL 2» і «Супер RTL» обслуговувала фірма IP («Information&Publicite»), яка має представництво в Києві [5, арк. 38].

Одним із напрямів телевізійного співробітництва є підготовка та зйомка спеціальних репортажів за кордоном, обмін відеосюжетами та матеріалами між українськими й німецькими телеканалами. Наприклад, у 2000 р. Федеральне відомство преси та інформації передало кіноматеріали для підготовки програми «Обличчя світу» телекомпанії «Нова мова» за участю канцлера Г. Шредера [40, арк. 111].

Від 2003 р. на Першому Національному телеканалі України виходила програма О. Марченко «Імена». Творча група проекту планувала відзняти серію фільмів про визначних українців, які проживали за межами України, і відомих людей, які певним чином пов'язані з Україною. У середині 2003 р. здійснено зйомки програм, присвячені ректору УВУ Л. Рудницькому й Отто фон Габсбургу [2, арк. 132]. У тому ж році телеканал «SFB» (ФРН) підготував серію репортажів за маршрутом пасажирського потягу Берлін–Київ. Свої враження кореспонденти виклали у формі розповіді про українсько-німецькі відносини, їх історію та перспективи розвитку. Журналісти Першого німецького телеканалу «ARD» готували репортажі про Україну, зокрема про її перспективи в контексті розширення ЄС [21, арк. 121].

Відсутність в Україні об'єктивних відомостей про Німеччину, а також знань українських спеціалістів у галузі телебачення про продукцію ФРН зумовили вихід на новий рівень співробітництва. Ініціативу щодо популяризації свого телевізійного досвіду в Україні виявила німецька сторона. У 2007 р. Національна телекомпанія України та німецька компанія

«Mitteldeutscher Rundfunk» (MDR) започаткували проведення Тижнів німецького телебачення на Першому телеканалі України [507].

25 жовтня 2010 р. представники обох установ підписали договір про співробітництво для поглиблення двостороннього культурного обміну та посилення професійних зв'язків між двома організаціями у сфері телемовлення [548]. Згідно з угодою, від кінця березня 2011 р. було проведено Тижні німецького телебачення на Першому каналі. Зокрема, транслювалися німецькі детективи «Незаплямована репутація», «Ніхто не кричить», «Третій рівень», «Безвихідь», «Вбивство в таксі», документальний фільм про національний парк у ФРН «Хайніх» [635].

У жовтні–листопаді 2014 р. Дні німецького телебачення втретє знайомили українців з ФРН. У документальній частині презентовано серіал «Шляхами Саксонії» про історію й традиції цього німецького краю, а також фільми виробництва MDR про природні багатства Європи: «У серці Балкан: пелікани з парку “Переспя”», «Дикий Схід Європи: національний парк “Шумава” у Чехії». Поціновувачі детективів мали змогу переглянути відомий у Німеччині вже 40 років міні-серіал «Місце злочину», а також «Телефон поліції 110». Дитячій аудиторії адресовані короткометражні фільми «Карл-супергерой» та «Леа танцює». Любителям класичної музики запропоновано концерт з Магдебурзького собору. Завершив Дні німецького кіно серіал про історичні події 1989 р., присвячений 25-й річниці падіння Берлінської стіни – «Прорив у невідоме». Увесь контент був наданий німецькою стороною безкоштовно. Представники MDR здійснили також переклади фільмів українською мовою [549].

Українсько-німецьке співробітництво розвивається й у сфері радіомовлення. Українське радіо отримує записи музичних програм та концертів від регіональних станцій ФРН. На запити українських журналістів інформаційні аудіо- та відеоматеріали про Німеччину регулярно надає Федеральне відомство преси та інформації. Частими є радіотрансляції

німецьких ЗМІ про Україну [40, арк. 111]. Усе це свідчить про значний взаємний інтерес до історії та сучасності обох країн.

Подальшому розвитку відносин ФРН та України в інформаційній сфері сприяло заснування української редакції «Deutsche Welle» («Німецька хвиля») – єдиної у ФРН радіостанції федерального підпорядкування. Вона створює закордонні програми новин про політику, економіку та культуру Німеччини і приділяє велику увагу діалогу з іноземними слухачами. У рамках ретрансляції української програми «Deutsche Welle» співпрацює з 25-ма радіостанціями в Україні. Інформацію про роботу радіостанції можна знайти на сайті www.dwelle.de. [20, арк. 37; 23, арк. 43].

Реалізація такого проекту свідчить про зацікавленість Німеччини у її представництві в українському ефірі. З українського боку не було виявлено подібних ініціатив, однак співпраця України та ФРН реалізовувалася й в інших формах. Так, у лютому 2001 р. Посольство України у ФРН спільно з «Джаз-радіо» організували «Тиждень України» на хвилях вказаної популярної берлінської радіостанції. У рамках цієї акції щодня транслювалася інформація про Україну, звучала українська музика [19, арк. 55].

У результаті активної взаємодії у сфері радіомовлення налагоджено співробітництво між Баварським радіо та Національною телекомпанією України [39, арк. 138]. Так, 14–25 липня 2003 р. кореспонденти Баварського радіо перебували в Києві з метою підготовки матеріалів про відносини між католицькими громадами України й Німеччини, навчання українських студентів у теологічних закладах ФРН тощо [21, арк. 52].

Унікальним став досвід роботи журналістів у Німеччині й Україні як єдиної команди. У квітні 2006 р. радіостанції «RadiJoJo» (Берлін) та «Молоде радіо» (Київ) започаткували проект «Історія, яку ми живемо». Програма про життя молоді, соціальні проблеми, права людини, культуру та музику Німеччини й України транслювалася одночасно в ефірі обох радіостанцій. Радіопередача почала виходити в ефір від січня 2007 р. [484].

Актуальна інформація про Україну звучить на хвилях радіостанцій ФРН «Дойчландфунк», «Міттельдойчер рундфунк», «Радіо Саар», «АРД» та «Дойчландрадіо» [19, арк. 27; 67, арк. 4]. Т. зв. проект «Радіо Україна» охоплював серію публікацій (текстів, аудіо і фото), у яких ішлося про автентичну українську музику та її творців. Зокрема, пропонувалося ознайомитися з гуртами «Кому Вниз», «Перкалаба», «Вій», «Пропала грамота», «Рутенія», «Мертвий Півень», «Фата Моргана», бардом Е. Драчем та ін. [362].

Важливою подією стало започатковане у 2014 р. партнерство між ДТРК «Всесвітня служба “Українське телебачення і радіомовлення”» (канал УТР) та німецькою «Deutsche Welle». Укладений Меморандум про співпрацю між ними передбачав виробництво спільних телевізійних та інтернет-проектів. Указані компанії домовилися проводити навчання українських журналістів – спершу на базі УТР, а потім – «Deutsche Welle» [689].

Варто підкреслити, що для українців важливим є досвід німецьких іномовних ЗМІ, що найкраще демонструє «Німецька хвиля». Остання має чималий досвід і використовує ефективні форми мовлення та інтернет-платформу. До цього часу УТР (єдина українська державна іномовна телекомпанія) орієнтувалася переважно на українську діаспору. В умовах нинішньої інформаційної війни РФ проти України, актуальним є об’єктивне інформування іноземних громадян про ситуацію в Україні. Тому першим кроком у цьому напрямі є налагодження співробітництва із зарубіжними ЗМІ та установами [391].

Вагому роль в українсько-німецькому співробітництві відіграють друковані засоби масової інформації. Часописи, газети та журнали відображають різноманітні аспекти міжнародного життя країн, в т. ч. українсько-німецькі гуманітарні відносини. В Україні ця тематика висвітлювалася на сторінках часописів «Хрещатик», «Літературна Україна», «Молодь України», «Українське слово», «Демократична Україна», «Людина і політика» та ін. Проблематика міжнародних, у т. ч. українсько-німецьких, відносин відтворювалася на сторінках газети «Урядовий кур’єр». Співпраця

журналістів цього часопису здійснюється з вітчизняними дипмісіями, акредитованими в Україні іноземними дипломатами [249, с. 895].

Актуальні проблеми політичного та економічного життя в Україні, її внутрішня та зовнішня політика, інтерв'ю українських політиків можна знайти на шпальтах багатьох німецьких друкованих видань, зокрема «Suddeutsche Zeitung», «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Stuttgarter Zeitung», «Neue Osnabrücker Zeitung», «Welt am Sonntag», «Handelsblatt», «Hessenkurier», «Rheinischer Merkur», «Sudkurier» (Констанц), «Badische Zeitung» (Фрайбург), «Sächsische Zeitung» (Дрезден), «Rheinische Post», «Die Zeit», «Woche», журнали «Focus», «Deutschland», «Spiegel», «Wirtschaftswoche» та ін. [738]. Кожне з названих видань спеціалізується на певній проблематиці, має власний ступінь об'єктивності та впливовості в німецькомовному світі. Наприклад, «Frankfurter Allgemeine Zeitung» – одна з найвпливовіших німецьких щоденних газет. Видання в Україні власного представництва не має, але українська тема постійно присутня на сторінках часопису. Тут регулярно з'являються аналітичні публікації та інтерв'ю [5, арк. 106].

Тематика вміщених у друкованих ЗМІ повідомлень різна за характером та обсягом. Це актуальна політична, економічна та культурна інформація, діяльність товариств, інтерв'ю вітчизняних та зарубіжних високопосадовців, культурних діячів та ін. [731, с. 495]. Важливою в налагодженні контактів між країнами є публікація актуальних новин, афіш подій, конкурсів, наукових проектів і т. д.

Важливу роль відіграють періодичні видання діаспори, національних товариств та інституцій обох країн. Представники української діаспори в Німеччині мають у своєму розпорядженні такі ЗМІ: газета «Християнський голос», бюлетені Центрального представництва українців Німеччини (Мюнхен) та Крайового представництва українців у Нижній Саксонії (Ганновер), літературно-мистецький журнал «Соборність» (Мюнхен), літературно-мистецький альманах «Зерна», «Бюлетень Товариства сприяння,

піднесення та поширення української культури в Німеччині (Мюнхен)» [19, арк. 39].

На сучасному етапі відбувається своєрідне відродження німецькомовної преси у країнах Центральної і Східної Європи. Після прийняття низки внутрішніх і ратифікації зовнішніх законодавчих актів з питань захисту прав нацменшин, в Україні стало можливим відкриття видань етнічних меншин. Так, у 1993 р. Республіканське товариство німців Криму «Відергебурт» заснувало газету «Hoffnung» («Надія») німецькою і російською мовами. Видавалась й громадсько-політична газета «Фокус Німеччина-Крим». Ці видання висвітлювали питання суспільно-політичного й культурного життя німців Криму та України. Відомою є загальноукраїнська газета «Дойче канал», яку випускало Товариство німців України «Відродження» [740, с. 73]. Через фінансові та внутрішні негаразди в товаристві її випуск 2000 р. призупинився [24, арк. 4]. У 2003 р. Асоціація німців України та підприємство «Квелле» заснували всеукраїнську німецькомовну газету Асоціації німців України «Deutsche Zentrale Zeitung». Ця газета виходить німецькою, українською та російською мовами, на її шпальтах віддзеркалюються різні аспекти життя німецької громади в Україні [649, с. 354].

Упродовж 1990-х рр. актуальні питання двосторонніх українсько-німецьких відносин відображалися в періодичних виданнях переважно у вигляді невеликих повідомлень. Спеціальних збірних публікацій, які відображали б відносини окремих країн, не було. Такі видання з'являються лише на рубежі століть.

Одним із перших став журнал «Остінвест», що виходив від початку 1990-х упродовж семи років у формі інформаційного економічного бюлетеня. Його засновано задля надання комплексної інформації про країни СНД німецьким службовцям за кордоном. Від квітня 1999 р. бюлетень виходив щодва тижні з основним тематичним акцентом на економіку та політику; тут містилася інформація і про культурне життя. Для компетентного подання

інформації налагоджено необхідні міжнародні контакти. В київському офісі журнал мав 11 працівників [441, с. 33].

Наприкінці 1990-х рр. швейцарське видавництво «Теофіл Мааг» та Посольство України у ФРН спільно готували випуск інформаційного журналу «Україна – країна майбутнього». Загалом публікація присвячена історії та сьогоденню країни, один з розділів висвітлював українсько-німецькі відносини [47, арк. 78].

Одним із перших спеціалізованих видань став український часопис «Діалог. Історія, політика, економіка». Символічно, що його перший номер присвячений винятково відносинам України й Німеччини. Участь у підготовці та публікації брали відомі політичні діячі, дипломати, вчені з обох сторін. Презентація журналу «Діалог» відбулася 4 листопада 2000 р. в м. Грайфсвальді [42, арк. 2].

Під час першого засідання Німецько-українського форуму у 2000 р. презентовано журнал «Німецько–український огляд» («Deutsch–Ukrainische Rundschau»). Його видавало Бюро делегата німецької економіки в Києві двома мовами шість разів на рік (2000–2003 рр.). Видання вміщувало різноманітні повідомлення на тему двосторонніх українсько-німецьких відносин, насамперед економічних. Через недостатнє фінансування журнал припинив свою роботу з 2004 р. [24, арк. 5; 513, с. 71].

Інтерес провідних німецьких ЗМІ до України залишається незмінним. Якщо брати до уваги кількість повідомлень у пресі ФРН про Україну, то умовно можна говорити про зростання зацікавленості з боку німецьких ЗМІ. Якщо ж використати показник якісного наповнення репортажів, то можна спостерігати ознаки «коливання» такого інтересу з боку німецької преси. Україна не дуже часто привертає увагу впливових іноземних ЗМІ з огляду на її роль та місце у світі. Тому українська проблематика не завжди є темою № 1 у німецьких виданнях. Якщо Україна й «завойовувала» перші шпальти впливових видань (причому масово), то здебільшого гучними подіями

(Помаранчева революція, Євро–2012, анексія Криму, конфлікт на Донбасі, переговори «норманської четвірки» тощо) [468; 575].

Експерти УЦЕПД, проаналізувавши понад 1200 матеріалів закордонних ЗМІ, дійшли висновку: сьогодні уявлення про Україну в світі досить поверхові, фрагментарні і, на жаль, переважно негативні. Потенціал нашої держави, історія й культура народу залишаються для світової спільноти нерозкритими. Тому переважають сенсаційні повідомлення – про корупцію, злочинність, економічні катаклізми тощо. Значна частина критичних матеріалів цілком відповідає дійсності. Проведене УЦЕПД опитування свідчить, що тема України в західних ЗМІ сьогодні дуже низька (25 % експертів визнали, що українська проблематика майже не висвітлюється) [480, с. 3, 6].

Зовнішньополітичний підхід ФРН «Russia first» («Росія передусім») запозичили багато ЗМІ, що мало загалом негативні наслідки [575]. Для багатьох пересічних громадян, ЗМІ і навіть найвищого представництва ФРН Україна залишається синонімом словосполучення «колишня радянська республіка» [630]. Фахівці цієї галузі слушно зазначають, що вагому нішу в журналістиці, особливо в німецько-українських відносинах, займає проблема об'єктивності масмедіа [11, арк. 164]. І донині спостерігається тенденція висвітлення «українських» подій у масмедіа ФРН «заочно», тобто за відсутності власних репортерів в Україні, що часто приводить до перекручування інформації. Найбільші німецькі видання отримують інформацію про українські події переважно з редакцій в Москві або Варшаві. Досить сказати, що на момент початку протестів на Майдані в Києві не було жодного постійного кореспондента німецьких ЗМІ – лише троє німецьких фрілансерів, що перебували в українській столиці [575]. Німецькі телевізійні ток-шоу продемонстрували й великий інтерес до військових подій на сході України. Проте їхній підхід до відбору експертів відверто ігнорує українських учасників дискусій. Фактично українські проблеми обговорюють лише німецькі й російські експерти [575].

Щоправда поряд зі звичними джерелами інформації з'являються нові альтернативні – електронні (наприклад, блоги) та ЗМІ, які поєднують елементи інноваційні та традиційні. Інтернет-платформи вже давно стали складовою частиною періодичних видань, радіостанцій, телебачення. Такі форуми залучають громадськість до обговорення актуальних проблем, зокрема українсько-німецьких відносин. Так, українська проблематика обговорювалася на інтернет-сторінках «FOCUS Online», «Stuttgarter Zeitung», «T-Online», «Badische Zeitung», «Nordwest-Zeitung», «Hannoversche Allgemeine» та ін. [329].

Важливу місію в галузі ЗМІ здійснюють Посольства України та ФРН, які проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу за кордоном та працюють над покращенням іміджу країни у світовому інформаційному просторі [67, арк. 2]. В Україні підготовку матеріалів для такої діяльності здійснювало Національне бюро інформації [19, арк. 55]. Важливою формою інформаційної роботи став випуск німецькомовного прес-релізу, що станом на 1999 р. надсилався близько 150 постійним адресатам [9, арк. 177], а у 2001 р. мав понад 200 постійних адресатів [19, арк. 56]. Серед них – міністерства та відомства ФРН, політичні партії та фонди, редакції загальнонімецьких та великих регіональних ЗМІ, наукові організації й ВНЗ, громадські та гуманітарні організації, міста-побратими й німецько-українські товариства. У зв'язку з низкою проблем забезпечувати регулярний випуск прес-релізу вдавалося не завжди [9, арк. 177].

У ФРН немає певної структури (аналогічної Національному бюро інформації), яка б займалася підготовкою інформаційних матеріалів. У рамках Федерального відомства преси та інформації Федерального уряду Німеччини працює т. зв. відділ з розповсюдження брошур. Його співробітники займаються збором інформаційних матеріалів, що їх надають державні структури ФРН (Бундестаг, МЗС, низка міністерств та відомств) різними мовами світу для їх подальшого розповсюдження, насамперед на замовлення. Зауважимо, що Федеральне відомство преси та інформації випускало журнал «Deutschland» шість разів на рік. У 1995–2004 рр. він

виходив й українською мовою та містив додаток, присвячений виключно українсько-німецьким взаєминам [19, арк. 73].

Прес-служби посольств організували прес-конференції, радіо- та телеінтерв'ю своїх керівників, здійснювали підготовку оглядів преси, інформаційно-довідкових та аналітичних матеріалів. Посольства брали участь в організації поїздок іноземних журналістів та вирішували низку інших питань [67, арк. 3].

Складовою частиною відносин України й Німеччини є проведення та участь у виставкових заходах на тему ЗМІ. Зокрема, співорганізаторами щорічної міжнародної виставки «ІнтерПРЕСА» стали представники обох країн: «КОВЕКС» (член Європейської асоціації виставкових організацій), Спілка журналістів України, низка інших організацій. Основними тематичними блоками виставки традиційно є: національні та міжнародні союзи журналістів, періодичні видання, радіо і телебачення, пошта і доставка, реклама, видавництва, поліграфія [21, арк. 55].

Неодноразово кращих представників професії, викладачів провідних світових шкіл журналістики, відомих експертів і блогерів збирав Львівський медіафорум. Його програма включає панельні дискусії, доповіді, тренінги та майстер-класи від відомих журналістів із різних країн світу. Традиційно в центрі уваги обговорень – діяльність ЗМІ в часи переломних та бурхливих подій [492].

У 2007 р. Фонд К. Аденауера, Посольство ФРН в Україні та Академія української преси організували в Києві німецько-українську конференцію «Суспільне мовлення: незалежність, свобода слова і програмна різноманітність». Її учасники обговорювали перспективи створення суспільного мовлення в Україні та переходу від державного мовлення до альтернативних організаційних форм [624].

Свідченням зацікавленості ФРН в Україні та визнанням професійності діячів ЗМІ та окремих масмедіа є їх міжнародні відзнаки. На вшанування пам'яті видавця Г. Буцеріуса Фонд «ZEIT-Stiftung» та норвезький «Fritt Ord»

у 1999 р. заснували премію «Вільна преса Східної Європи». Відзнака присуджувалася ЗМІ за незалежну журналістику та громадянську позицію й мужність. У 2002 р. цю відзнаку серед п'яти східноєвропейських газет виборола львівська газета «Високий замок» [12, арк. 38]. У 2003 р. премію вручили і львівській газеті «Експрес» [2, арк. 117]. У 2003 р. вперше представник України отримав премію «За свободу та майбутнє ЗМІ», що її заснував у 2001 р. Фонд ошадкаси м. Лейпцига. Нагороду здобув головний редактор тижневика «Дзеркало тижня» В. Мостовий [2, арк. 96].

У 2012 р. лауреатом німецької премії імені Г. Буцеріуса «Вільна преса Східної Європи» став колектив журналістів «Український тиждень» [346]. У 2014 р. цією нагородою відзначено українських журналістів Ю. Мостову («Дзеркало тижня»), Т. Чорновол (громадська активістка) та М. Найема («Українська правда», «Громадське телебачення») [241]. У 2015 р. премію ім. К.-Г. Флаха по Східній Європі присуджено кореспондентці «Deutschlandfunk» З. Адлер, зокрема за її неупереджений підхід до висвітлення подій в Україні [769].

Взаємодія між країнами здійснюється через навчання, стажування та перепідготовку фахівців у сфері ЗМІ. Зокрема, у проектах Європейської академії Берліна від 1993 р. брали участь Київська спілка журналістів та Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. Групу представників преси та державних діячів було запрошено на семінар «ЗМІ в демократичній державі», що проводив спільно Академією та Федеральним урядом із питань преси та інформації в рамках програми «TACIS Demokraty Programme». В Україні вперше такі семінари почали проводити від 1994 р. [524, с. 717].

У березні 1995 р. між Спілкою журналістів України і Фондом К. Аденауера укладено угоду про співробітництво, яка передбачала обмін досвідом у підготовці журналістів. У травні на запрошення Фонду в Німеччину на навчання прибула перша група українських фахівців [749, с. 124]. У 1998 р. Кляузенгофська академія вперше запропонувала курси для журналістів, які прослухали й двоє українців [442, с. 37].

Яскравим прикладом співпраці країн у цій галузі стало заснування Академії української преси в Києві у 2000 р. Уперше німецько-український заклад такого типу постав з ініціативи кількох німецьких та українських інституцій. Зразком для її створення стала Академія баварської преси в Мюнхені. Заклад мав на меті підвищення фахового рівня усіх масмедіа в Україні, незалежно від політичних інтересів. Освітні заходи були зорієнтовані на стандарти якості західних медіа. Окрім того, академія мала на меті підтримувати публікації та передачі, які висвітлювали німецько-українські відносини. Діяльність академії координувала Б. Шульце – консультант із питань політики Медіацентру міжнародної міграції та розвитку у Франкфурті-на-Майні. Подальшу підтримку академії надав фонд «Академія української преси», створений у Мюнхені наприкінці червня 2000 р., а також представники ЗМІ Баварії [547, с. 35].

Водночас українські та німецькі фахівці спільно здійснюють підготовку, публікації й переклад підручників та посібників з освіти у сфері масмедіа. Особливо результативною була діяльність Бібліотеки масової комунікації та медіаосвіти Академії української преси. Спільно з нею київське представництво Фонду Ф. Науманна щороку видає український переклад із німецької мови одного підручника для журналістів.

У новітній час, коли в повсякденній та кореспондентській практиці дедалі більше використовують новітні технології, виникають нові форми журналістики, зокрема в режимі он-лайн. Одними з перших зарекомендували себе у цій сфері саме німецькі фахівці. Відзначимо книги: «Новинна журналістика...» З. Вайшенберга, «Реальність мас-медіа» Н. Лумана та ін. Ці перекладені видання значно доповнили вітчизняну фахову літературу. Окрім того, публікувалися результати наукових досліджень зазначених вище інституцій. Так, у 2010 р. під час засідань підгрупи «Незалежні медіа» Форуму громадянського суспільства Східного партнерства виникла ідея нового проекту. Медіа-експерти шести країн–учасниць Східного партнерства вирішили створити т. зв. дорожню карту ЗМІ. Першим кроком у цьому стала

підготовка аналітичних звітів – медіаландшафтів кожної країни. Відповідно кожні два роки за підтримки Представництва Фонду К. Аденауера в Україні у партнерстві з Академією української преси публікуються результати досліджень українського ринку ЗМІ під назвою «Український медіаландшафт» [223].

Таким чином, засоби масової інформації займають важливе місце в культурному співробітництві України і ФРН. Телебачення, радіо, преса та інтернет-джерела стали інформаційними супутниками українсько-німецької співпраці. Взаємодія обох країн у цій галузі відбувається у формі обміну досвідом у науковому й освітньому напрямках, інформаційними та архівними матеріалами, здійснення підготовки спільних телепередач про історичне минуле й сучасність українців та німців, участі представників України та Німеччини у здійсненні окремих програм, спеціалізованих телерадіотрансляцій.

Висновки до розділу 4

Отже, у 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. українсько-німецьке мистецьке співробітництво динамічно розвивалося в кількох важливих напрямках – літературному, музичному, театральному, танцювальному та кінематографічному. Багате й розмаїте мистецьке життя, наявність плеяди непересічних особистостей-митців в обох державах, взаємозацікавленість культурно-мистецькими подіями – чинники, які сприяють взаємному зближенню обох народів у мистецькому просторі. Художньо-виставкова робота здійснюється і в рамках численних регіональних та міжнародних фестивальних подій, і завдяки індивідуальній презентаційній діяльності. Це зумовлює обопільну зацікавленість в ознайомленні з досягненнями мистецької галузі та водночас дає багатьом українським митцям шанс реалізувати свої можливості в європейській державі.

Високу зацікавленість та значну результативність у співпраці ФРН та України виявляють міжнародні літературні, театральні, танцювальні та

кінофестивалі, міжнародні телеканали, радіостанції, видавництва, галереї та чимало інших дотичних до мистецької сфери інституцій. Різноманітні фестивалі та міжнародні заходи є майданчиками для спілкування фахівців, вони позитивно впливають на започаткування творчих контактів митців та інших представників культурно-мистецької сфери, зростання їх присутності в німецькому й українському культурному просторі й загалом сприяють поступу українсько-німецьких мистецьких взаємин. У налагодженні культурно-мистецьких контактів важливу роль відіграють державні й недержавні інституції. Міжнародні громадські організації залучали експертів та митців з обох країн до спільних проектів, ініціювали обговорення складних питань історії українсько-німецьких контактів та розв'язання актуальних проблем міжнародного співробітництва, що зазвичай супроводжувалися науковими й мистецькими заходами.

Важливими елементами мистецького співробітництва стали: розробка та реалізація спільних мистецьких проектів; дослідження історії українсько-німецьких культурних контактів; участь українських та німецьких фахівців у міжнародних програмах та проектах; фестивальна, виконавська, виставкова та гастрольна діяльність, освітні та наукові акції в мистецькій галузі, реституція культурних пам'яток. На сучасному етапі спостерігається тенденція до зростання кількості спільних проектів. Ідеться не лише про українсько-німецький двосторонній, а й багатосторонній формат взаємин. Важливу роль у популяризації знань про Україну та ФРН відіграють спільні заходи. Зближенню українського й німецького народів сприяють Дні національної культури в обох країнах, а також вузькотематичні дні, присвячені національній літературі, кіно та іншим видам мистецтва.

Важливою та водночас проблемною складовою частиною українсько-німецького гуманітарного співробітництва є пошук, повернення, реставрація та охорона культурних пам'яток. Налагодженню діалогу на міждержавному рівні сприяла утворена в 1993 р. Міжурядова українсько-німецька комісія із проблем повернення культурних цінностей, діяльність якої показала

перспективи ведення конструктивного діалогу та напрацювання компромісних рішень у цьому напрямі. Чимало питань у цьому контексті залишаються невирішеними, пошук утрачених цінностей та ведення переговорів щодо можливості їх повернення колишнім власникам потребують великих зусиль та копіткої роботи національних органів державної влади, приватних осіб і міжнародних організацій.

Значного впливу в сучасному світі набувають засоби масової інформації. Розвиток сучасних інформаційних технологій торкнувся майже всіх сфер людського життя, включно з медійною, культурно-мистецькою та науково-освітньою. У багатовимірному просторі ЗМІ (теле-, радіомовлення, друковані масмедіа та інтернет-джерела) значне місце займають й українсько-німецькі взаємозв'язки. Співробітництво у сфері телерадіомовлення набувало різних форм, серед яких підготовка та трансляція сюжетів, які висвітлюють різні аспекти життя українців та німців, ознайомчі поїздки фахівців тощо. При цьому простежується тенденція зростання інтересу Німеччини в її презентації в українському інформаційному просторі.

Бурхливий поступ медійної галузі та необхідність обговорення актуальних питань розвитку журналістики зумовлювали залучення експертів до медіа-симпозіумів, форумів та конференцій. Співробітництво у сфері масмедіа передбачає й обмін досвідом між українськими й німецькими фахівцями за допомогою навчання та перекваліфікації на спеціалізованих курсах (здебільшого у ФРН) та в навчальних закладах (Академія української преси в Києві). Новітнім різновидом співпраці між країнами стала підготовка, переклад та видавництво спільних навчальних матеріалів та посібників із журналістики, наукові дослідження у сфері масмедіа.

Медійне співробітництво між Україною й Німеччиною загалом було результативним і започаткувало низку ефективних проектів та корисних міждержавних контактів. Проте наявні ресурси для більш продуктивної взаємодії, її розширення, зважаючи на можливості взаємопізнання

українського й німецького народів через засоби масової інформації. Тут особливо слід акцентувати увагу на використанні інтернет-ресурсів, які можна застосовувати як основне чи додаткове джерело в поширенні інформаційних матеріалів. Варто звернути увагу на такий проблемний аспект, як об'єктивність наданих європейськими ЗМІ матеріалів, насамперед про Україну. Частково вирішити це питання можливо через підготовку кваліфікованих іноземних репортерів, які спеціалізуються на українській тематиці (зокрема, на вивченні особливостей українського народу, його культури, менталітету тощо), залучення до освітнього процесу та підготовки тематичних публікацій кваліфікованими фахівцями з обох країн тощо.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз історіографії з окресленої проблематики показав наявність окремих напрацювань з історії німецько-українських відносин. Історіографію теми дисертаційного дослідження складають насамперед наукові розвідки німецьких та українських дослідників. Основні зусилля представників наукової спільноти Німеччини й України спрямовані на вивчення політичного складника міждержавних взаємин, частково – на генезу культурних контактів німців і українців на сучасному етапі. Серед українських дослідників вагомий внесок у дослідження теми зробили М. Яцишин, О. Опанасенко, О. Валіон, Т. Жихарева, В. Солошенко, П. Барвінська, В. Химинець, С. Сокол та ін. Як допоміжні матеріали використано напрацювання українських політологів, культурологів, спеціалістів у сфері кіно, музики й образотворчого мистецтва. Серед німецьких та австрійських фахівців відносини Німеччини й України стали предметом наукових зацікавлень Ф. Гольчевські, А. Каппелера, А. Умланда, Р. Лінднера, К. Гартманн та ін. Проте залишається низка питань німецько-українського співробітництва, що не були комплексно висвітлені в сучасній історичній науці. Недостатньо досліджені як культурно-мистецькі взаємини (особливо в кінематографічній, музичній, театральній, виставково-мистецькій галузях), так і гуманітарне співробітництво, значення окремих інституцій у налагодженні співпраці тощо.

Джерельну базу дослідження складають неопубліковані архівні документи, що зберігаються в Галузевому державному архіві МЗС України, ЦДАВО України. Низку архівних матеріалів уперше опрацьовано та введено до наукового обігу. Окрему групу становлять опубліковані матеріали. Сюди увійшли міжнародні угоди, договори, спільні заяви, меморандуми; офіційна документація державних установ та громадських інституцій ФРН й України; збірки документів та матеріалів. Додатково залучено статистичні дані, задокументовані публічні виступи політичних та громадських діячів

Німеччини й України, енциклопедично-довідкова література, низка періодичних видань обох країн, електронні ресурси. Зміст та особливості двосторонньої співпраці вдалося проаналізувати, застосувавши загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження. Наявна джерельна база є достатньою для створення загальної картини німецько-українського гуманітарного співробітництва на сучасному етапі. З іншого боку, аналіз наукового доробку цієї проблеми свідчить про потребу подальших досліджень двосторонніх взаємин у гуманітарній сфері.

2. Німецько-українські відносини мають давню історичну традицію. На зміст цих взаємин впливали політичні, економічні, культурні та релігійні чинники. На кожному етапі відносин німецько-український культурний обмін мав особливі характеристики на регіональному та на державному рівні. Культурному зближенню сприяла активна діяльність української діаспори в Німеччині та німецької – в Україні. У результаті цілеспрямованої роботи представників німецької та української еміграції з'явилася низка організацій, які сприяли зміцненню двосторонніх контактів. Найстабільнішими на сьогодні залишаються наукові, освітні й мистецькі зв'язки. Важлива роль в їх становленні належить видатним громадським та культурним діячам, які популяризували власні історію й традиції та сприяли культурному взаємозбагаченню німецького й українського народів.

3. Події глобального масштабу, що відбувалися на зламі 1980–1990-х рр., стали рубіжними у формуванні сучасних німецько-українських взаємин. Від початку 90-х років XX ст. відносини ФРН й України у своєму розвитку пройшли кілька етапів. Перший із них (1990 р. – середина 1993 р.) був позначений утвердженням на міжнародній арені об'єднаної Німеччини та незалежної України і завершився встановленням дипломатичних відносин між обома державами. Наступний період (від середини 1993 р. до середини 2000-х рр.) став важливим у формуванні договірно-правових основ гуманітарної співпраці країн, започаткуванні плідного співробітництва між державними й недержавними інституціями обох країн. Третій етап (середина

2000-х рр. – середина 2010-х рр.) позначився суперечливими тенденціями у відносинах ФРН й України, наростанням кризових явищ у політичній співпраці двох держав. Можемо констатувати, що у зв'язку з Революцією Гідності та агресією РФ на Сході України від середини 2010-х рр. розпочався новий етап більш тісного німецько-українського співробітництва, який триває і донині.

4. Інституційними суб'єктами співробітництва ФРН й України виступають державні органи влади та неурядові організації та об'єднання. Взаємодія між органами державної влади ФРН й України у створенні правового фундаменту співпраці обох країн досить результативна. Ініціативність та робота неурядових установ і громадських діячів спричинили поживлення співпраці в культурно-мистецькій та гуманітарній сферах. У результаті було започатковано особливі інституції – спільні німецько-українські комісії та робочі групи, які здійснювали важливу вузькогалузеву координаційну діяльність.

Активне міждержавне співробітництво Федеративної Республіки Німеччина й України отримало організаційно-правове оформлення. Формування широкої договірно-правової бази відбулося завдяки результативному співробітництву між законодавчими та виконавчими гілками влади ФРН й України, між регіонами та містами, окремими організаціями й представництвами. Відносини у форматі Україна–ЄС та Україна–НАТО ускладнили інституційний механізм двосторонньої співпраці й одночасно розширили напрями співробітництва. Організаційно-правове та інституційне забезпечення є загалом оптимальним для подальших ефективних німецько-українських відносин у гуманітарній сфері.

5. Однією з пріоритетних у німецько-українському співробітництві є освітня галузь. Двостороння взаємодія здійснюється між органами управління освіти й навчальними закладами у вищій, професійно-технічній та шкільній освіті. Упродовж 1990-х рр. – на початку XXI ст. відбулося якісне наповнення змісту цих взаємин. Новими формами співробітництва

стали: діяльність освітніх, наукових та культурно-мистецьких літніх шкіл; обопільна підготовка та впровадження навчально-методичних розробок і навчальних курсів у ВНЗ; заснування українсько-німецьких факультетів та інститутів, освітніх і культурних центрів при українських вишах; проведення німецьких інформаційно-виставкових освітніх заходів в Україні. На сучасному етапі активно розвивається німецько-українська співпраця в професійно-технічній освіті. Специфічними формами взаємодії є спільна розробка кваліфікаційних стандартів, апробація професій, заснування модельних навчальних центрів та тренувальних фірм, а також стажування, освітні курси тощо. Результатом тісної двосторонньої взаємодії у цій сфері стало вивчення німецького досвіду й використання високих кваліфікаційних стандартів на українському ринку освіти та праці, започаткування довготривалих контактів між німецькими й українськими профільними закладами. У сфері шкільної освіти особливо ефективною для України є її участь у німецькій ініціативі «Школи – партнери майбутнього». Результатом реалізації цієї програми є налагодження тісних партнерських відносин Німеччини з українськими школами, створення Німецько-української міжкультурної школи в Києві.

6. Взаємовигідним для Німеччини й України є співробітництво в науково-технічній галузі. Загальні тенденції сучасного співробітництва полягають у залучення значної кількості наукових та науково-дослідних установ, організацій, інститутів та об'єднань з обох країн до співпраці. На вищому рівні координацію в цій сфері здійснює українсько-німецька Робоча група з науково-технічного співробітництва. Обопільна зацікавленість в обміні науковими досягненнями зумовила започаткування низки спільних проєктів, створення науково-дослідних центрів, залучення до їхньої роботи фахівців двох країн, оприлюднення результатів наукової діяльності українських та німецьких вчених у формі монографій, публікацій тощо. Наукова кооперація Німеччини й України є ефективною по багатьох

наукових напрямках (медичні та фізичні науки, екологія, економіка, історія, політологія, право та ін.) і має тенденцію до поглиблення.

7. Важливе значення в гуманітарному співробітництві обох країн належить німецьким і українським товариствам та об'єднанням. Активну міжнародну діяльність здійснюють німецькі наукові інститути, фірми та підприємства, а також федеральні та земельні профільні міністерства, ВНЗ, політичні фонди та громадські організації. Особливу активність у науково-технічній та освітній кооперації виявляють німецькі наукові інституції DFG, ДААД, Інститут ім. Гете, ТДК, ПАД, InWent та ін. Зацікавленість німецької сторони українським інтелектуальним продуктом, її організаційна та фінансова потуга, з одного боку, й залучення до співпраці провідних українських фахівців високотехнологічних галузей та спеціалізованих установ, з іншого, є запорукою успіху й результативності німецько-українського гуманітарного співробітництва. Характерною його рисою на сучасному етапі є міжінституційна диспропорція, оскільки Українська держава не має аналогів деяких німецьких інституцій. Україна все ще перебуває на півдорозі до розробки власної інформаційно-популяризаторської політики та пошуку суб'єктів її реалізації за кордоном.

8. Упродовж 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст. спостерігаються якісне оновлення та наростання динаміки двосторонньої співпраці в літературній, музичній, театральній та кінематографічній галузях. Обмін досвідом, започаткування нових контактів та презентація результатів творчого співробітництва відбуваються насамперед через міжнародні фестивалі та конкурсні заходи. Культурний діалог відбувається також в рамках днів національної культури, літератури, театру, кіно та музики в обох країнах. Основними формами німецько-українського культурного обміну є гастролі театральних, музичних колективів, окремих виконавців, здійснення спільних постановок, участь у мистецьких проектах. Упродовж означеного хронологічного проміжку значно зросла кількість спільних програм та проектів. У результаті двосторонньої співпраці відбувається долучення

українського мистецтва до європейського культурного простору, відкриваються нові перспективи німецько-українського культурно-мистецького співробітництва.

9. Складовою частиною німецько-української взаємодії є мистецька співпраця. Політичні, економічні та інші труднощі не перешкоджають міжнародному творчому спілкуванню й репрезентації власного мистецького доробку. Надзвичайно широкий спектр мистецького осмислення буття та новітні технологічні можливості спричинили колосальний ефект у німецько-українському образотворчому взаємообміні. Жанрова спрямованість та форми взаємозв'язків між німецькими й українськими митцями досить різноманітні; існує низка позитивних прикладів їх співпраці. Основу німецько-українського мистецького співробітництва становить галерейна та виставкова діяльність, розвиток співпраці в рамках фестивальних рухів різних художніх напрямів, експериментальні творчі проекти, удосконалення професійних знань за кордоном тощо. Співпраця в цій галузі дає можливість вітчизняним і зарубіжним майстрам та мистецьким школам презентувати світовій громадськості власні здобутки, отримати визнання авторитетних міжнародних критиків та громадськості, залучити іноземних спонсорів фінансування для реалізації творчих задумів.

10. В останні роки започатковано конструктивний діалог між двома країнами з питань пошуку, повернення, реставрації та охорони культурних пам'яток. Координаційним органом, який здійснює ці функції є змішана Українсько-німецька комісія з питань повернення й реституції втрачених та незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей. Зазначена комісія проводить пошукову роботу й уточнює відомості, ініціює та проводить переговори щодо повернення окремих об'єктів їх власникам. Не дивлячись на існуючі труднощі та перепони в цьому процесі, ФРН та Україна повернули одна одній низку культурних пам'яток, що мають національне значення для обох країн, проводилися спільні реставраційні роботи.

11. Однією з найперспективніших у німецько-українських відносинах є медійна співпраця. Обмін професійним досвідом здійснюється у сфері теле- та радіомовлення, періодичних друкованих та електронних видань. Взаємодія в галузі телерадіомовлення відбувається через обмін інформаційними матеріалами, спільну підготовку репортажів, здійснення ознайомчих поїздок. На сучасному етапі з'являються нові форми співпраці – медійні фестивалі та виставки, міжнародні програми нагород, спільні публікації навчально-методичних та наукових видань у сфері журналістики. Особливе значення для обох країн мав вихід у світ спеціалізованих інформаційних матеріалів та колективних публікацій про українсько-німецькі взаємини. Активізація взаємодії ЗМІ обох держав, пошук їх нових форм, розширення української медійної присутності в Європі, зокрема в Німеччині, є особливо важливою для нашої держави в умовах протистояння в інформаційній війні з Росією.

12. Висновки нашого дослідження свідчать про інтенсивне німецько-українське співробітництво в гуманітарній сфері на сучасному етапі. Водночас його ефективний розвиток гальмує низка проблем. Тому потрібні конкретні заходи, які б вивели культурний діалог, гуманітарну співпрацю між ФРН й Україною на якісно новий рівень.

Однією з головних проблем у двосторонніх німецько-українських відносинах є внутрішньодержавна нестабільність та недосконале законодавство України. Нині наша країна перебуває на етапі вдосконалення законодавчої бази та коригування засад культурної політики. Потрібно активізувати цей процес, залучаючи спільні теоретичні та практичні напрацювання в цих сферах, а також вивчаючи й використовуючи багатий німецький досвід розв'язання гуманітарних проблем.

Слід активізувати лобіювання Українською державою її інтересів за кордоном, зокрема, надаючи різносторонню підтримку нашим співвітчизникам у ФРН, провідним українським культурним та науково-освітнім осередкам (надати дотації насамперед УВУ та україністичній кафедрі м. Грайфсвальда), а також розширити вивчення україністичних

дисциплін у ФРН. З українського боку потрібно забезпечити фінансування справді дієвих ініціатив вітчизняних і зарубіжних культурно-мистецьких та інших установ, а також починання окремих діячів, які популяризують німецько-українські відносини, зокрема на міжнародних фестивалях.

У сфері ЗМІ варто відродити практику підготовки та публікації вузькотематичних багатомовних видань з історії німецько-українських відносин, популяризації їх в обох країнах, зокрема, створити друкований чи електронний німецько-український журнал, де можна було б публікувати актуальні повідомлення та статті, які б ілюстрували співпрацю країн у різних галузях, показували її користь для обох країн, допомагали формувати позитивний імідж України в Європі.

Покращенню двосторонніх відносин сприятиме також розширення контактів між українськими й зарубіжними ЗМІ, що особливо актуально в умовах інформаційного протистояння України й Росії. У цьому контексті потрібно використати широкі можливості масмедіа, усі наявні форми й ресурси для створення та просування в німецькій і українській телерадіоефірі об'єктивних повідомлень про ФРН і Україну, їхню історію, сьогодення тощо.

Результативному культурному взаємообміну сприятиме ефективно використання інтернет-ресурсів. Для надання інформаційних послуг, публікації наукових, мистецьких та інших напрацювань з історії німецько-українських відносин варто створити інтегровану інтернет-платформу для українських та німецьких користувачів. Вона має об'єднати та впорядкувати посилання на веб-сайти державних та недержавних інституцій України і ФРН, відео-, радіо та інші види повідомлень і оголошень, які стосуються німецько-українського співробітництва, основні відомості про країни, створити форум для обговорення, що дасть змогу залучити громадськість до розв'язання нагальних проблем німецько-української співпраці. Така структура забезпечить відносну доступність до ресурсу та дешевизну затребуваних матеріалів. Наша пропозиція полягає також у розширенні під

егідою МЗС інформаційної мережі з уже наявних ініціативних груп та товариств в Україні й Німеччині, наданні їм належної інформаційної та фінансової підтримки.

Сфера реституції втрачених чи незаконно вивезених культурних цінностей залишається однією з найпроблемніших у німецько-українських відносинах. Потрібно об'єктивно активізувати діалог між країнами у трикутнику Німеччина–Україна–Росія. Особливо гостро це постало у зв'язку з анексією Росією Криму та військовими діями на Сході України. В умовах війни має місце безпринципне пограбування та знищення фондів українських музеїв на окупованих територіях. Тому список обговорюваних сьогодні проблем між учасниками конфлікту має включати і реституцію пам'яток та відшкодування завданих збитків постраждалій стороні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні матеріали

Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України (ГДА МЗС України)

Ф. 8 Українсько-німецькі відносини 1991–2004 рр.

Оп. 198

1. Індекс 040. Інформаційні матеріали (6 січня – 24 січня 2002 р.), 222 арк.
2. Індекс 040. Інформаційні матеріали (16 січня – 26 грудня 2003 р.), 277 арк.
3. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (8 січня – 31 березня 1997 р.), т. 1, 151 арк.
4. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (9 квітня – 6 червня 1997 р.), т. 2, 121 арк.
5. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (17 червня – 23 вересня 1997 р.), т. 3, 149 арк.
6. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (вересень – грудень 1997 р.), т. 4, 114 арк.
7. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (8 травня – 15 липня 1998 р.), т. 2, 152 арк.
8. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (4 січня – 31 березня 1999 р.), т. 1, 198 арк.
9. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (6 квітня – 9 липня 1999 р.), т. 2, 201 арк.
10. Індекс 040. Огляд преси та інші інформаційні матеріали (10 липня – 17 липня 1999 р.), т. 3, 201 арк.
11. Індекс 040/1. Огляд преси (2 січня – 23 квітня 2002 р.), т. 1, 165 арк.

12. Індекс 040/1. Огляди преси (24 квітня – 9 вересня 2002 р.), т. 2, 186 арк.
13. Індекс 040/1. Огляди преси (10 вересня – 30 грудня 2002 р.), т. 3, 155 арк.
14. Індекс 040/1. Огляд преси (8 січня – 25 червня 2003 р.), т. 1, 240 арк.
15. Індекс 040/1. Огляд преси (1 липня – 31 січня 2003 р.), т. 2, 463 арк.
16. Індекс 118. Заходи у зв'язку з ювілейними датами та знаменними подіями в Україні та за кордоном (21 січня – 20 листопада 2003 р.), 158 арк.
17. Індекс 169. Українська діаспора у ФРН (25 лютого – 1 грудня 1998 р.), 22 арк.
18. Індекс 169. Українці за межами України (23 квітня – 11 жовтня 2001 р.), 45 арк.
19. Індекс 170. Засоби масової інформації (загальне) (22 січня – 29 грудня 2001 р., 80 арк.
20. Індекс 170. Засоби масової інформації (18 січня – 12 грудня 2002 р.), 47 арк.
21. Індекс 170. Засоби масової інформації (4 січня – 21 грудня 2003 р.), 170 арк.
22. Індекс 177. Аналітично-інформаційна робота (7 березня – 19 грудня 2000 р.), 187 арк.
23. Індекс 177. Аналітично-інформаційна робота (15 січня – 9 квітня 2002 р.), т. 1, 111 арк.
24. Індекс 177. Аналітично-інформаційна робота (10 квітня – 31 травня 2002 р.), т. 2, 131 арк.
25. Індекс 177. Аналітично-інформаційна робота (3 червня – 6 вересня 2002 р.), т. 3, 138 арк.
26. Індекс 177. Аналітично-інформаційна робота (6 вересня – 27 грудня 2002 р.), т. 4, 163 арк.

27. Індекс 177. Аналітично-інформаційна робота (2 січня – 20 червня 2003 р.), т. 1, 217 арк.
28. Індекс 177. Аналітично-інформаційна робота (3 липня – 16 грудня 2003 р.), т. 2, 385 арк.
29. Індекс 197/11. Питання, пов'язані з аварією на ЧАЕС (3 квітня – 15 грудня 1997 р.), 48 арк.
30. Індекс 197/11. Матеріали, пов'язані з аварією на ЧАЕС (20 лютого – 18 липня 2003 р.), 32 арк.
31. Індекс 290. Питання науково-технічного співробітництва України і ФРН (4 лютого – 19 листопада 1997 р.), 139 арк.
32. Індекс 290. Науково-технічне співробітництво України і ФРН (5 січня – 15 грудня 1998 р.), 77 арк.
33. Індекс 290. Питання науково-технічного співробітництва України і ФРН (24 березня – 30 березня 2000 р.), 7 арк.
34. Індекс 290. Науково-технічне співробітництво (24 вересня – 20 грудня 2002 р.), 18 арк.
35. Індекс 290. Науково-технічне співробітництво (9 січня – 7 квітня 2004 р.), 17 арк.
36. Індекс 290/1. Розвиток співробітництва з вузами ФРН у сфері соціальних наук і славістики (20 січня – 6 травня 1997 р.), 40 арк.
37. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (21 січня – 17 липня 1997 р.), т. 1, 140 арк.
38. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (28 липня – 22 грудня 1997 р.), т. 2, 134 арк.
39. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (24 лютого – 19 листопада 1999 р.), 193 арк.
40. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (12 січня – 27 липня 2000 р.), т. 1, 138 арк.
41. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (28 липня – 27 грудня 2000 р.), т. 2, 147 арк.

42. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (15 січня – 12 грудня 2001 р.), 156 арк.
43. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (3 січня – 19 грудня 2002 р.), 175 арк.
44. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (13 січня – 23 грудня 2003 р.), 214 арк.
45. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (5 січня – 9 вересня 2004 р.), т. 1, 306 арк.
46. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з закордоном (2 вересня – 24 грудня 2004 р.), т. 2, 144 арк.
47. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з ФРН (25 грудня 1997 р. – 5 червня 1998 р.), т. 1, 149 арк.
48. Індекс 800. Питання культурних зв'язків з ФРН (22 липня – 14 грудня 1998 р.), т. 2, 133 арк.
49. Індекс 805. Питання реституції культурних цінностей (2 лютого – 6 листопада 2001 р.), 33 арк.
50. Індекс 805. Питання реституції культурних цінностей (29 січня – 25 грудня 2002 р.), 18 арк.
51. Індекс 830. Наукове співробітництво, навчальні та освітні питання (27 січня – 17 грудня 1997 р.), 42 арк.
52. Індекс 830. Навчальні й освітні питання (12 січня – 5 листопада 1998 р.), 61 арк.
53. Індекс 830. Наукове співробітництво, навчальні та освітні питання. Поширення й вивчення української мови. 2001 р., 81 арк.
54. Індекс 830. Наукове співробітництво, навчальні й освітні питання (9 січня – 29 жовтня 2002 р.), 93 арк.
55. Індекс 830. Наукове співробітництво, навчальні та освітні питання (28 грудня 2002 р. – 18 грудня 2003 р.), 106 арк.
56. Індекс 830. Наукове співробітництво, навчальні й освітні питання (5 січня – 16 листопада 2004 р.), 98 арк.

57. Індекс 840. Гуманітарні питання (6 січня – 22 грудня 2000 р.), 190 арк.
58. Індекс 840. Гуманітарні питання (12 січня – 23 листопада 2001 р.), 47 арк.
59. Індекс 840. Гуманітарні питання (6 січня – 29 грудня 2004 р.), 115 арк.
60. Індекс 855. Придбання, передача в дар предметів мистецтва (23 березня – 3 листопада 2000 р.), 33 арк.
61. Спр. 9. Гуманітарні питання (загальне). 1991 р., 33 арк.
62. Спр. 37. Питання культурних зв'язків з ФРН (24 березня – 7 грудня 1992 р.), 32 арк.
63. Спр. 38. Наукове співробітництво, навчальні і освітні питання (загальне), 1992 р., 35 арк.
64. Спр. 51. Науково-технічне співробітництво (12 серпня 1993 р. – 13 січня 1994 р.), 21 арк.
65. Спр. 56. Питання культурних зв'язків з ФРН (22 квітня – 17 вересня 1993 р.), 8 арк.
66. Спр. 57. Гуманітарні питання (загальне) (18 січня – 3 листопада 1993 р.), 57 арк.
67. Спр. 60. Звіти і плани Посольства України у ФРН та відгуки на них (24 січня – 16 вересня 1994 р.), 130 арк.
68. Спр. 63. Огляд іноземної преси та інші інформаційні матеріали (23 вересня – 30 грудня 1994 р.), 232 арк.
69. Спр. 79. Науково-технічне співробітництво. 1994 р., 272 арк.
70. Спр. 87. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне). 1994 р., 70 арк.
71. Спр. 89. Гуманітарні питання (загальне) (14 лютого – 30 грудня 1994 р.), 174 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України**

Ф. 166. Міністерство освіти України (1991–2000 рр.)

Оп. 17

72. Спр. 139. Документи про організацію співробітництва в галузях науки, освіти, культури між Україною та зарубіжними країнами (угоди, звіти, плани, листування та ін.), 1991 р., т. 1, 212 арк.

73. Спр. 140. Документи про організацію співробітництва в галузях науки, освіти, культури між Україною та зарубіжними країнами (угоди, звіти, плани, листування та ін.), 1991 р., т. 2, 192 арк.

Оп. 18

74. Спр. 205. Протокол № 9 засідання колегії та документи до нього, 28 травня 1997 р., 146 арк.

75. Спр. 218. Звіти працівників центрального апарату Міністерства про відрядження за кордон за 1997 р., 184 арк.

76. Спр. 265. Звіти працівників центрального апарату Міністерства про відрядження за кордон за 1998 р., 148 арк.

77. Спр. 266. Звіти працівників вищих навчальних закладів про відрядження за кордон за 1998 р., 179 арк.

78. Спр. 300. Протоколи, рішення колегії та документи до них №№ 5, 6, 28 квітня – 26 травня 1999 р., 187 арк.

79. Спр. 315. Звіти працівників центрального апарату міністерства про відрядження за кордон у 1999 р., 221 арк.

80. Спр. 316. Звіти працівників навчальних закладів про відрядження за кордон у 1999 р., 75 арк.

Ф. 5116. Міністерство культури України (1990–2005 рр.)

Оп. 19

81. Спр. 3142. Протокол № 1 засідання колегії Міністерства та документи до нього (доповідні записки, доповіді), 30 січня 1991 р., 76 арк.

82. Спр. 3145. Протоколи №№ 5,6 засідання колегії Міністерства та документи до нього (доповідні записки, доповіді) 29 травня – 3 липня 1991 р., 190 арк.
83. Спр. 3146. Протокол №№ 7–12 засідання колегії Міністерства та документи до нього (доповідні записки, доповіді) 31 липня – 25 грудня 1991 р., 196 арк.
84. Спр. 3224. Додаток № 2 (маршрути гастролей художніх колективів), 28 травня 1993 р., 201 арк.
85. Спр. 3280. Протоколи №№ 1–2 засідань колегії Міністерства та документи до них, 27 січня – 28 лютого 1994 р., 179 арк.
86. Спр. 3282. Протоколи №№ 5–6 засідань колегії Міністерства та документи до них, 30 травня – 30 червня 1994 р., 105 арк.
87. Спр. 3292. Звіти про відрядження за кордон за 1994 р., 30 арк.
88. Спр. 3293. Аналітичні довідки про культурне співробітництво з іншими країнами за 1994 р., 44 арк.
89. Спр. 3324. Протоколи №№ 1–4 засідань колегії Міністерства та документи до них, 5 січня – 28 квітня 1995 р., 280 арк.
90. Спр. 3331. Звіти про відрядження за кордон за 1995 р., 29 арк.
91. Спр. 3332. Аналітичні довідки про культурне співробітництво з іншими країнами за 1995 р., 47 арк.
92. Спр. 3379. Протоколи №№ 1–2 засідань колегії Міністерства та документи до них, 27 лютого 1996 р., 222 арк.
93. Спр. 3381. Протокол №№ 5–8 засідань колегії Міністерства та документи до них, 28 травня – 28 серпня 1996 р., 201 арк.
94. Спр. 3382. Протокол №№ 9–12 засідання колегії Міністерства та документи до них, 25 вересня – 28 грудня 1996 р., 299 арк.
95. Спр. 3386. Аналітичні довідки про культурне співробітництво з іншими країнами за 1996 р., 41 арк.
96. Спр. 3411. Документи (дозволи, угоди та контракти) з організації та проведення закордонних виставок за 1997 р., т. 1, 76 арк.

97. Спр. 3413. Документи (дозволи, угоди та контракти) з організації та проведення закордонних виставок за 1997 р., т. 3, 233 арк.

98. Спр. 3418. Звіти про відрядження за кордон за 1996–1997 рр., 159 арк.

99. Спр. 3447. Протоколи №№ 10/1–12/1 засідань колегії Міністерства та документи до них (доповіді, інформації тощо), 28 жовтня – 25 грудня, 1998 р., 123 арк.

100. Спр. 3450. Документи (дозволи, угоди та контракти) з організації та проведення закордонних виставок за 1998 р., т. 1, 235 арк.

101. Спр. 3452. Документи (дозволи, угоди та контракти) з організації та проведення закордонних виставок за 1998 р., т. 2, 198 арк.

102. Спр. 3453. Документи (дозволи, угоди та контракти) з організації та проведення закордонних виставок за 1998 р., т. 3, 207 арк.

103. Спр. 3481. Протоколи засідань та постанови колегії Міністерства та документи до них (доповіді, інформації тощо), 2 липня – 30 грудня 1999 р., 241 арк.

104. Спр. 3486. Звіти про відрядження за кордон за 1999 р., 98 арк.

105. Спр. 3487. Документи (дозволи, угоди та контракти) про організацію та проведення закордонних виставок за 1999 р., т. 1, 185 арк.

106. Спр. 3488. Документи (дозволи, угоди та контракти) про організацію та проведення закордонних виставок за 1999 р., т. 2, 216 арк.

107. Спр. 3489. Документи (дозволи, угоди та контракти) про організацію та проведення закордонних виставок за 1999 р., т. 3, 222 арк.

108. Спр. 3490. Документи (дозволи, угоди та контракти) про організацію та проведення фестивалів, 1999 р., 22 арк.

Ф. 5304. Національна комісія з питань повергнення в Україну культурних цінностей (1992–2011 рр.)

Оп. 1

109. Спр. 3. Протоколи №№ 1–3 переговорів між делегаціями України та ФРН з питань повергнення культурних цінностей, що були переміщені під

час Другої світової війни та в повоєнні роки, 12–13 липня 1993 р. – 27–29 лютого 1996 р., 20 арк.

110. Спр. 10. Документи (акти, довідки, листування) про передачу меморіальних речей (книжки, конверти) І. Багряного до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України 31 липня – 15 грудня 1993 р., 75 арк.

111. Спр. 12. Звіти про закордонні відрядження за 1993–1994 рр., 5 арк.

112. Спр. 20 Документи (акти, довідки, листування) про переміщення до України археологічної колекції, переданої 6 березня 1994 р. в Берліні Президентом Фундації Пруської культурної спадщини Інституту археології, 15 квітня 1994 р., 4 арк.

113. Спр. 31. Документи (акти, довідки, листування) про передачу історичної пам'ятки «Жалувану грамоту Петра I» з Німеччини до Центрального державного історичного архіву України м. Київ, 24 березня 1995 р., 9 арк.

Оп. 2

114. Спр. 14. Звіти про закордонні відрядження за 2002–2008 рр., 25 арк.

115. Спр. 16. Протоколи №№ 5–9 засідань Міжурядової українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції, втрачених та незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей, 24, 25 листопада 2003 р. – 10–12 жовтня 2011 р., 59 арк.

II. Опубліковані документи та нормативні джерела

116. Аналітичний звіт Міністерства культури України за 2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства культури України. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/324770>

117. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – С. 429.

118. Договір між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки і техніки від 10 червня 1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 3, кн. 2 : Липень–грудень 1993 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”», 2004 – С. 399–405.

119. Договір про співпрацю між Міністерством будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України та Баварською інженерно-будівельною палатою від 22.09.2006 р. [Електронний ресурс] // Інформаційно-правовий портал «Законы Украины». – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_be/pg_gvgtwx.htm

120. Договір про співробітництво між Службою безпеки України і Об'єднанням Саксонські меморіали в пам'ять жертвам політичного терору (Федеративна Республіка Німеччина) від 30.09.2004 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276_080

121. Домовленість між Урядом України та Федеральним міністром оборони ФРН про безкоштовну передачу техніки, обладнання та інвентаря з фондів бундесверу від 06.08.1992 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 2, кн. 2 : Серпень – грудень 1992 р / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”», 2003. – С. 65–67.

122. Заключне комюніке Першої Німецько-Української конференції міст-побратимів [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – Режим доступу : http://www.kiew.diplo.de/contentblob/2070420/Daten/266070/pdf_schlusskommunique_staedtepartnerschaften.pdf

123. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527.

124. Закон України «Основи законодавства України про культуру» від 14 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – С. 294.

125. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – С. 168.

126. Звіт голови Верховинської районної ради (грудень 2012 р. – грудень 2013 р.) [Електронний ресурс] // Веб-сайт Верховинської районної ради. – 57 с. – Режим доступу : http://verhovyna-rada.at.ua/Doc/zvit_gruden_2012-gruden_2013_roki.pdf

127. Звіт депутата Одеської обласної ради 6-го скликання Орловського І. Й. про свою діяльність у 2011 р. [Електронний ресурс] // Веб-сайт «Твой местный депутат». – 10 с. – Режим доступу : <http://dep.od.ua/dep/detoptat/161/>

128. Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України про реалізацію Програми заходів з перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва у 2012 р. та станом на 1 жовтня 2013 р. з нагоди проведення 9-го засідання українсько-німецького Координаційного комітету 15–16.10.2013 р. у м. Одеса [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Кіровоградського обласного регіонального відділення спілки підприємців, малих, середніх та приватизованих підприємств України. – 15 с. – Режим доступу : <http://kirspilka.kr.ua/?p=894>

129. Звіт об'єднання українських організацій в Німеччині (1 вересня 2014 р. – 30 червня 2015 р.) [Електронний ресурс] // Повний збірник звітів СКУ. – С. 197–201. – Режим доступу : <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/RZZ2015/Book-2015.pdf>

130. Звіт про діяльність Українського Вільного Університету за 2013/2014 академічний рік [Електронний ресурс] // Веб-сайт Фондації УВУ. – 2014. – 30 липня. – 13 с. – Режим доступу : www.fuvu.org/?p=3363

131. Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 2, кн. 1. Січень – липень 1992 р. / за заг. ред. А. М. Зленка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”», 2002. – 657 с.

132. Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 2, кн. 2. Серпень – грудень 1992 р. / за заг. ред. К. І. Грищенка. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 678 с.

133. Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 3, кн. 1. Січень – червень 1993 р. / за заг. ред. К. І. Грищенка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 856 с.

134. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. Т. 3, кн. 2. Липень – грудень 1993 р. / за заг. ред. К. І. Грищенка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 736 с.

135. Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 4, кн. 1. Січень – червень 1994 р. / за заг. ред. А. М. Зленка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 972 с.

136. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. Т. 4, кн. 2. Липень – грудень 1994 р. / за заг. ред. А. М. Зленка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 812 с.

137. Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 5, кн. 2. Липень – грудень 1995 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2006. – 704 с.

138. Кінофестивалі в Україні та проблеми розвитку вітчизняного кіно (оглядова довідка Міністерства культури і туризму України за матеріалами преси 2009 р.) [Електронний ресурс] / підгот. Ю. І. Бурнашов. – 2009. – 14 с. – Режим доступу : www.mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/192176

139. Культурна дипломатія України як відповідь на виклики часу: європейська складова (оглядова довідка Міністерства культури України за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2014–2015 рр.) [Електронний ресурс] / підгот. Т. Л. Шлепакова. – 2015. – 20 с. –

Режим доступу : www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematikch_ogliadi/2015/2015_culture2.pdf

140. Конституція України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 4 с. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

141. Конституция Федеративной Республики Германии [Электронный ресурс] // Конституции зарубежных государств : учеб. пособие / сост. проф. В. В. Маклаков. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2003. – Режим доступа : http://legalportal.am/download/constitutions/83_ru.pdf

142. Меморандум про взаєморозуміння щодо сприяння співробітництву у сфері науки, технологій та інновацій між Міністерством освіти і науки України та Федеральним міністерством освіти і наукових досліджень Федеративної Республіки Німеччина від 23.11.2009 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – 4 с. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/contentblob/3209088/Daten/1427/04_memorandum_ua.pdf

143. Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України і Генеральною дирекцією Державних архівів Баварії від 15.05.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_084

144. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів від 20.03.2012 р. № 166 «Про затвердження складу Робочої групи Мінприроди з підготовки здійснення техніко-економічного обґрунтування українсько-німецького проекту «Підтримка створення системи заповідних територій в Україні»» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. – 1 с. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/60-9/acts/1495-nakaz-vid-20-03-2013-166>

145. Наказ Міністерства культури України від 20.07.2012 р. № 779 «Про підготовку та проведення спільного українсько-німецького театрального проекту за участю колективу ДП «Національний академічний театр російської

драми ім. Лесі Українки» [Електронний ресурс] // Професійна нормативно-правова бібліотека. – 1 с. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-pidgotovku-ta-provedennja-spilnogo-ukrayinsko-nimeckogo--doc109211.html>

146. Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.06.2010 р. № 616 «Про затвердження Плану міжнародних і всеукраїнських очно-заочних масових заходів з дітьми та учнівською молоддю на 2010 р.» [Електронний ресурс] // Веб-сайт МАН України. – 5 с. – Режим доступу : <http://man.gov.ua/documents/52/b096f4e5f86.rar>

147. Національна академія наук України : короткий річний звіт 2012. – К. : ВТС Принт, 2013. – 32 с.

148. Основні результати наукової і творчої діяльності у 2007 р.: міжнародна діяльність // Вісник Академії мистецтв України. – 2008. – Вип. 4. – С. 50–52.

149. Положення про українсько-німецький центр при Вищому навчальному закладі «Приватне акціонерне товариство “Львівський інститут менеджменту”» [Електронний ресурс] // Веб-сайт Львівського інституту менеджменту. – 2 с. – Режим доступу : www.lim.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=314&Itemid=170&lang=uk

150. Положення про Центр енергоефективності 2008 р. [Електронний ресурс] // Веб-сайт Інституту ПТО НАПН України. – Режим доступу : www.ipto.kiev.ua/files/zentrs/energoefektivnist/energoefektivnist.html

151. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №38. – С. 502.

152. Постанова Кабінету Міністрів України № 2276 «Про проведення Днів культури України у Федеративній Республіці Німеччині» від 11.12.1999 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2276-99-%D0%BF>

153. Постанова Кабінету Міністрів України № 70 «Про створення у м. Кривому Розі і Хоролі центрів професійної перепідготовки звільнених у запас військовослужбовців» від 8.02.1994 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/70-94-%D0%BF>

154. Постанова Президії Верховної Ради України «Про співробітництво України з комісією ЄС і Німеччиною з питань правової реформи» від 23 вересня 1993 р. // Україна на міжнародній арені : збірник документів і матеріалів (1991–1995 рр.). У 2-х кн. Кн. 2 / ред. Г. Й. Удовенко. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 390.

155. Про культурне співробітництво України із зарубіжними країнами у жовтні 2013 р. : оглядова довідка за матеріалами преси та неопублікованими документами) / Міністерство культури України. – 2013. – 20 с.

156. Про підсумки діяльності Міністерства культури і мистецтв України у 2003 році. – К., 2004. – 96 с.

157. Про реалізацію програми заходів з перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва «Українська ініціатива» у 2009 р. (звіт МЦПК до VI засідання Німецько-української управлінської ради програми заходів з перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва «Українська ініціатива», м. Берлін, 07 липня 2010 р.) // Інформаційний бюлетень. – 2010. – № 7. – С. 36–53.

158. Протокол Восьмого засідання українсько-німецької Робочої групи з науково-технічного співробітництва 23–24 листопада 2009 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – 5 с. – Режим доступу: www.kiew.diplo.de/contentblob/3209090/Daten/1429873/05_protokoll_der_8_sitzung_plus_anlage.pdf

159. Протокол до договору про співробітництво між Службою безпеки України і Об'єднанням Саксонські меморіали в пам'ять жертвам політичного терору (Федеративна Республіка Німеччина) від 29.09.2009 р.

[Електронний ресурс] // Платформа Ліга-Закон. – 1 с. – Режим доступу : www.search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU09215.html

160. Протокол між Міністерством внутрішніх справ України та Державним міністерством внутрішніх справ Баварії про співробітництво у сфері правоохоронної діяльності на 2013–2015 рр. від 25.09.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276_087

161. Протокол між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців та керівних кадрів у галузі економіки та державних органів управління економікою від 16.02.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 5 с. – Режим доступу : www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.877.0

162. Протокол № 4 засідання виконкому Ради Західного наукового центру Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України від 27 вересня 2013 р. [Електронний ресурс] // Веб-сайт Західного наукового центру НАН України. – 6 с. – Режим доступу : www.znc.com.ua>ukr/news/2013/Protocol_4_27_09.doc

163. Протокол первого заседания украинско-немецкой рабочей группы по научно-техническому сотрудничеству от 27.10.1997 г. [Электронный ресурс] // Официальный веб-сайт Посольства ФРН в Украине. – 5 с. – Режим доступа : www.kiew.diplo.de/contentblob/3209008/Daten/1429728/03_protokoll_erste_wtz_sitzung_1997.pdf

164. Протокол переговорів між урядовими делегаціями України та ФРН з питань повернення культурних цінностей, що були переміщені під час Другої світової війни та в повоєнні роки, від 13.07.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276_005

165. Протокол про наміри щодо співпраці між Головним управлінням державної служби при Кабінеті Міністрів України та Федеральним

Міністерством внутрішніх справ Федеративної Республіки Німеччина у сфері державної служби та підвищення кваліфікації державних службовців від 30.07.1997 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276_040

166. Протокол про передачу Урядом України ФРН мистецьких творів та документів, пов'язаних з життям та діяльністю Й. В. Гете, 04.05.1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. Т. 3., кн. 1 / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К.: Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 661–663.

167. Протокол про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Федеральним архівом Федеративної Республіки Німеччина від 13.11.2002 р. у м. Марселі [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276_039

168. Рамкова угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про консультування і технічне співробітництво від 29.05.1996 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 3 с. – Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276_730

169. Рішення Волинської обласної ради № 38/2 «Про реалізацію українсько-німецького наукового проекту “Розвиток секторальної туристичної концепції для Шацького національного парку” від 19.02.2010 р. // Офіційний сайт Волинської обласної ради. – 1 с. – Режим доступу: www.volynrada.gov.ua/session/38/2

170. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 липня 1997 р. «Про передання майна ЗАТ “Дніпропетровська академія управління, бізнесу та права” [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/369-97-%D1%80>

171. Співробітництво України та Німеччини: матеріали парламентських слухань. – К., 2006. – 144 с.

172. Спільна декларація про основи відносин між Україною і Федеративною Республікою Німеччина від 9 червня 1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 3, кн. 1 / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 738–764.

173. Спільна заява Голови Ради Міністрів УРСР В. Масола і Прем'єр-міністра Вільної держави Баварія доктора М. Штрайбля про основні напрямки партнерського співробітництва від 29.01.1990 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_031

174. Спільна заява Державного комітету України з питань науки і технологій та Федеральним міністерством наукових досліджень і технологій ФРН про науково-технічні відносини від 10.06.1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн : «Видавничий дім «Ін Юре». – Том 3, кн. 1. – С. 770–771.

175. Спільна заява Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства внутрішніх справ землі Саксонія-Анхальт про співробітництво у галузі боротьби зі злочинністю та забезпечення громадської безпеки від 30.04.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України. – 1 с. – Режим доступу : www.mvs.gov.ua/mvs/control/chc/uk/publish/article/212062

176. Спільна заява Міністра охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України Ю. Костенка та Федерального міністра охорони навколишнього середовища та безпеки ядерних реакторів ФРН пані А. Меркель про співробітництво щодо збереження клімату в галузі «Навколишнє середовище та енергетика» від 04.07.1995 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 5, кн. 2 / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 647–648.

177. Спільна заява про подальше співробітництво щодо перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва України між

Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина від 20.02.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – С. 496.

178. Спільна заява про розвиток співпраці між міністерствами оборони України та ФРН від 11.04.1994 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 4, кн. 1. Січень – червень 1994 р / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”», 2004. – С. 944–945.

179. Спільна заява про співробітництво між органами міліції Міністерства внутрішніх справ України і поліції Державного міністерства внутрішніх справ Баварії від 23.04.1992 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 2, кн. 1. Січень – липень 1992 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”», 2002. – С. 339–340.

180. Спільна заява Уряду України та Уряду Федеративної Республіки Німеччина про посилення співробітництва для підтримки процесу реформ в Україні від 3.09.1996 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276_074

181. Статут Союзу українських студентів у Німеччині [Електронний ресурс] // Веб-сайт СУСН. – 5 с. – Режим доступу: www.sus-n.org/statut

182. Угода між Міністерством енергетики та електрифікації України і Міністерством охорони навколишнього середовища України та Федеральним Міністром захисту природи, навколишнього середовища та безпеки ядерних реакторів Федеративної Республіки Німеччина про виконання показового проекту щодо захисту навколишнього середовища «Установка для вилучення сірки з димового газу для 9-го енергоблоку Добротвірської електростанції» від 24.08.1992 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 2, кн. 2. Серпень – грудень 1992 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 84–94.

183. Угода між Міністерством оборони України та Федеральним міністерством оборони ФРН про безкоштовну передачу медичного майна і медично-технічного обладнання від 13.12.1994 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 4, кн. 2. Липень – грудень 1994 р./ за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 688–695.

184. Угода між Міністерством оборони України та Федеральним міністерством оборони Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у військовій галузі від 16.08.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_058

185. Угода між Міністерством України у справах молоді і спорту та Федеральним міністерством у справах жінок і молоді ФРН про співробітництво у сфері молодіжної політики від 27.08.1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 3, кн. 2. Липень – грудень 1993 р./ за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн : «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 186–189.

186. Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 – Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014–2020) від 20.03.2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 4 с. – Режим доступу : www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_018

187. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_194

188. Угода між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні від 3.09.1996 р. [Електронний ресурс] // Платформа Ліга-Закон. –

1 с. – Режим доступу : www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU96031U.html

189. Угода між Урядом України та Європейським космічним агентством щодо співробітництва у використанні космічного простору в мирних цілях від 25.01.2008 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/982_001

190. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про догляд за військовими могилами в Україні і у Федеративній Республіці Німеччина від 10.06.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276_013

191. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво від 15.02.1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 3, кн. 2. Липень – грудень 1993 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 73–80.

192. Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України від 10 червня 1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 4, кн. 1. Січень – червень 1994 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 464–467.

193. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища, 10.06.1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 3, кн. 1 / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 767–769.

194. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво з питань, що становлять взаємний інтерес у зв'язку з ядерно-технічною безпекою і радіаційним захистом, 10.06.1993 р. //

Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 3, кн. 2: Липень – грудень 1993 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 406–408.

195. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у військово-технічній галузі від 16.12.1997 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_088

196. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у розв’язанні проблем ліквідації ядерних озброєнь від 10.06.1993 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 4, кн. 1. Січень – червень 1994 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре”». – С. 461–463.

197. Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у справах депортованих осіб німецької національності та взаємне забезпечення прав національних меншин від 10.06.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_009

198. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 282 с. – Режим доступу : [www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)

199. Угода про відновлення Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво від 7.10.2003 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_522

200. Угода про міжрегіональне партнерське співробітництво між Закарпатською обласною радою (Україна) та окружними зборами округу Верхня Франконія (Федеративна Республіка Німеччина) від 5.09.2001 р. [Електронний ресурс] // Веб-сайт округу Верхня Франконія. – 2 с. – Режим

доступу : www.partner.bezirk-oberfranken.de/menueseiten/tk/partnerschaftsurkunde_ukrainisch.pdf

201. Угода про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Німецьким науково-дослідним об'єднанням від 04.07.1995 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіц. вид. Т. 5, кн. 2. Липень – грудень 1995 р. / за заг. ред. Б. І. Тарасюка. – К. : «Видавничий дім “Ін Юре”». – С. 25–26.

202. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 3 с. – Режим доступу : www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_012

203. Угода про співпрацю між вищими навчальними закладами України та Німеччиною від 15 грудня 2014 р. [Електронний ресурс] // Веб-сайт Співки ректорів ВНЗ України. – 6 с. – Режим доступу : www.vnz.univ.kiev.ua/files/00018_Ygoda_2014_nim.PDF

204. Угода про співробітництво між Державним комітетом архівів України та громадським об'єднанням Саксонські меморіали в пам'ять жертвам політичного терору (Федеративна Республіка Німеччина) від 19.02.2004 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 3 с. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_052

205. Угода про співробітництво між Державним комітетом телебачення і радіомовлення України (ДТРУ) і Другим каналом Німецького телебачення (ЦДФ) від 3.09.1996 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 4 с. – Режим доступу : www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276_045

206. Угода про співробітництво щодо цивільної глобальної навігаційної супутникової системи (ГНСС) між Європейським Співтовариством, його державами-членами та Україною від 01.12.2005 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_751

207. Угода про створення спільного українсько-німецького науково-освітнього центру (НОЦ) з нанобіотехнології [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – 2 с. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/contentblob/3209098/Daten/1429760/07_abkommen_zentrum_fuer_nanobiothechnologie.pdf

208. Угода (у формі обміну нотами) між Україною та Європейським Союзом про відновлення дії Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво від 3 березня 2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_017

209. Угода (у формі обміну нотами) про відновлення дії Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво від 8.10.2010 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a53

210. Указ Президента України «Про День Європи» № 339/2003 від 19 квітня 2003 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/339/2003

211. Указ Президента України «Про сприяння підготовці управлінських кадрів для сфери підприємництва» № 849/2000 від 03.07.2000 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 1 с. – Режим доступу : www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/849/2000

212. Україна в міжнародно-правових відносинах. У 2 кн. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / відп. ред. Ю. С. Шемчушенко. – К. : Юрінком-Інтер, 1997. – 864 с.

213. Україна на міжнародній арені : зб. док. і матеріалів (1991–1995рр.). У 2-х кн. Кн. 2 / відп. ред. Г. Й. Удовенко. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 495 с.

214. Deutscher Bundestag. Bericht der Bundesregierung über die deutsche Humanitäre Hilfe im Ausland 1994 bis 1997. – Berlin : Bundestagsdrucksache 14/3891, 2000. – 128 S.
215. Deutscher Bundestag. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kulturpolitik 2007/2008. – Berlin : Bundestagsdrucksache 16/10962, 2008. – 32 S.
216. Pädagogischer Austauschdienst: Jahresbericht 2008/09 / Redaktion Martin Finkenberger. – Bonn, 2009. – 71 S.
217. Pädagogischer Austauschdienst: Jahresbericht 2009/10 / Redaktion Martin Finkenberger. – Bonn, 2010. – 89 S.
218. Pädagogischer Austauschdienst: Jahresbericht 2009/10. Statistische Übersichten. Redaktion Martin Finkenberger. – Bonn. – 2010. – 40 S.
219. Statistisches Jahrbuch. Deutschland und Internationales / Statistische Bundesamt. – Wiesbaden, 2012. – 687 S.
220. Statistisches Jahrbuch. Deutschland und Internationales / Statistische Bundesamt. – Wiesbaden, 2013. – 689 S.
221. Statistisches Jahrbuch. Deutschland und Internationales / Statistische Bundesamt. – Wiesbaden, 2014. – 693 S.

III. Список літератури

222. Агрест–Короткова С. Про музичну солідарність / С. Агрест–Короткова, Л. Олійник // День. – 2014. – 11 листоп. – № 211. – С. 4.
223. Академія Української Преси видала ряд підручників та книг з медіа питань [Електронний ресурс] // Веб–сайт АУП. – 2006. – 22 верес. – 6 с.– Режим доступу : www.aup.com.ua/category/library/
224. Амірбеков Г. Д. Специфіка співпраці професійно-технічного навчального закладу з підприємствами-замовниками кадрів будівельних професій [Електронний ресурс] / Г. Д. Амірбеков // Підвищення якості професійно-технічної освіти – важлива складова освітньої політики держави : матеріали наук.-метод. Інтернет-конференції (січень–лютий 2013 р.). – Харків, 2013. – 11 с. – Режим доступу : www.ptu.org.ua/visnik.html19371

225. Андрущенко Т. Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 р. / Т. Андрущенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 71–79.
226. Археологія Чорного моря // Політика і час. – 2006. – № 12. – С. 50.
227. Аспірантка ЧНУ перемогла у міжнародному літературному конкурсі [Електронний ресурс] // «Від і До». – 13.11.2014. – Режим доступу : http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/aspirantka_chnu_peremogla_u_mizhnarodnomu_literaturnomu_konkursi/
228. Бай Н. «Енеїда» заговорила німецькою / Н. Бай // Українське слово. – 2005. – 25–31 трав. – № 21. – С. 14.
229. Балашова С. С. Гете–Інститут – минуле та сучасність // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – Вип. 35. – С. 150–155.
230. Баранчик І. Основні напрями та проблеми української зовнішньої політики сьогодення і роль представництв МЗС України в її реалізації // Україна на перехресті геополітичних інтересів : актуальні проблеми : Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 5–6 грудня 2006 р.) / відп. ред. І. В. Артьомов. – Ужгород : ЗакДу, Ліра, 2007. – С. 76–85.
231. Барвінська П. І. З історії українсько-німецьких культурних зв'язків 1918–1922 рр. / П. І. Барвінська // Вопросы германской истории. – 2002. – Вып. 28. – С. 272–278.
232. Барвінська П. І. Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX – початку XXI ст. : монографія / П. І. Барвінська. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2012. – 450 с.
233. Барвінська П. І. Політика «Дранг нах Остен» й організація східноєвропейських історичних досліджень у Німецькій імперії на початку XX ст. – Вип. 91. – Т. 104. – С. 169–173.

234. Барвінська П. І. Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр. : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Барвінська П. І. – Одеса, 2001. – 27 с.
235. Барциховська В. Щоденник фестивалю «Тиждень актуальної п'єси» [Електронний ресурс] / В. Барциховська // Театральний портал Teatre. – 2012. – 5 листоп. – Режим доступу: www.teatre.ua/tyzhden_pjesy/schodennyk-festyvalju/
236. Беляков О. Екологічна політика та екологічний журналізм : німецький досвід як шанс для України / О. Беляков // Deutschland. – 2000. – № 4. – С. 34–35.
237. Берлінські українсько-німецькі театральні зустрічі 2013 : програма [Електронний ресурс] // Веб-сайт Української мережі освіти дорослих та розвитку інновацій. – 2013. – 2 с. – Режим доступу: www.unaedidotorg.files.wordpress.com/2013/08/2013_10_ukrainian-german-theatre-meetings_agenda.pdf
238. Беліков В. С. Науково-технічне спрямування міжнародної кооперації України / В. С. Беліков // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 110. – Ч. II. – С. 14–22.
239. Білас О. Л. Форми культурного життя українців у Німеччині та Австрії (1939–1955) : автореф. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 / Білас О. Л. – Львів, 2010. – 17 с.
240. Білий Ю. О. Німецькі математики і становлення математичної науки і освіти в Україні / Ю. О. Білий // Украина – Германия : экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв.) : материалы междунар. науч. конф., Днепропетровск, 2–3 октября 1997 г. Т. 1. – Днепропетровск, 1997. – С. 33–38.
241. Білик Д. «Вільна преса Східної Європи» : Найєм, Чорновол і Мостова отримують німецьку премію [Електронний ресурс] / Д. Білик // Deutsche Welle. – 2014. – 14 берез. – Режим доступу : www.dw.com/p/1BPbK

242. Білик Д. Малюнки камерою : виставка німецького відео-арту в Києві [Електронний ресурс] / Д. Білик // Deutsche Welle. – 2011. – 17 черв. – Режим доступу : www.dw.com/p/11aOE

243. Білик Д. Юрію Андруховичу та Pussy Riot вручили німецьку премію «за політичну думку» [Електронний ресурс] / Д. Білик // Deutsche Welle. – 2014. – 5 груд. – Режим доступу : www.dw.com/p/1DzmE

244. Білоус Н. О. Люблінська унія 1569 р. : історіографічні погляди та інтерпретації / Н. О. Білоус // Український історичний журнал. – 2010. – № 1 – С. 65–83.

245. Блохин Д. Україна – Німеччина : торговельні, політичні, науково-культурні та релігійні зв'язки / Д. Блохин // Україністика в Європі. & Німеччина і Україна. – Мюнхен ; Тернопіль, 2013. – Ч. 2. – С. 593–690.

246. Богослов Л. Журнал «Пам'ятки України» на Дунайфесті–2012 в Ульмі / Л. Богослов // Пам'ятки України : історія та культура. – 2012. – № 8. – С. 58–63.

247. Болебрух А. Г. Український національний рух першої половини 19 ст. та Німеччини / А. Г. Болебрух // Украина – Германия : экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв.) : материалы междунар. науч. конф., Днепропетровск, 2–3 октября 1997 г. Т. 1. – Днепропетровск, 1997. – С. 85–90.

248. Бочарова Н. В. Немецкие колонии юга Украины в первой трети XIX века : проблемы этнической специфики и взаимоотношений с окружающим миром / Н. В. Бочарова // Украина – Германия : экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв. : материалы междунар. науч. конф., Днепропетровск, 2–3 октября 1997 г. Т. 1. – Днепропетровск, 1997. – С. 100–107.

249. Брага С. Зовнішньополітична проблематика на сторінках «Урядового кур'єра» / С. Брага // Україна дипломатична. – 2014. – Вип. 15. – С. 894–895.

250. Булгакова В. Фатерлянду – 200 лет / В. Булгакова // Пасаж. – 2003. – Декабрь. – С. 104–105.

251. Бурім Д. В. Джерела з історії української еміграції в Німеччині у фондах архіву Федеральної землі Берлін /Д. В. Бурім // Історичний архів. – 2012. – Вип. 9. – С. 143–157.

252. Бусыгина И. М. Регионы Германии / И. М. Бусыгина. – М. : РОССПЭН, 1999. – 351 с.

253. Бучко Р. Кінематографічна картина світу та місце України в ній / Р. Бучко // Діалог культур : Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта. – 1998. – № 3. – С. 415–421.

254. В НПП Синевир стартує українсько-німецький проект [Електронний ресурс] // Екологія підприємства. – 2012. – 4 верес. – Режим доступу : www.ecolog-ua.com/content/v-npp-sinevir-startuie-ukrayinsko-nimeckiy-proekt

255. В Одесі відбудеться Перший міжнародний фестиваль клоунів [Електронний ресурс] // Канал 24. – 16 березня 2011 р. – Режим доступу : www.24tv.ua/v_odesi_vidbudetsya_pershiy_mizhnarodniy_festival_klouniv_n770

256. В Одессе проходит 2-й Международный фестиваль немецкой музыки [Электронный ресурс] // Информационный сайт города Одессы «Misto.Odessa.ua». – 22.10.2005 г. – Режим доступа : www.misto.odessa.ua/culture/2005/10/22/77699/v-odesse-prohodit-2-j-mezhdunarodnyj-festival-nemeckoj-muzyki.html

257. В Україні відбудеться Міжнародний фестиваль «Зірки світового балету» [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 2011. – 27 верес. – Режим доступу : www.ua.korrespondent.net/showbiz/music/1265821-v-ukrayini-vidbudetsya-mizhnarodnij-festival-zirki-svitovogo-baletu

258. Валіон О. Динаміка українсько-німецьких політичних відносин упродовж 1991–2001 рр. / О. Валіон // Україна–Європа–Світ. – 2009. – Вип. 2. – С. 140–149.

259. Валіон О. Співробітництво між Україною й Німеччиною в науково-технічному вимірі (90-і роки ХХ ст.) / О. Валіон // Україна–Європа–Світ. – 2008. – Вип. 1. – С. 170–177.

260. Валіон О. Стратегічні напрямки політичних взаємин між Україною та Німеччиною на сучасному етапі / О. Валіон // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. – 2009. – Вип. 3. – С. 230–236.

261. Василенко В. Крим в акварелях німецького художника Зигмунда Штрекера [Електронний ресурс] / В. Василенко // Кримська світлиця. – 2015. – 5 черв. – № 23. – Режим доступу : www.svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=15363

262. Васильєв С. «Мені здається цілком реальним застосувати німецький досвід оновлення»: розмова зі Станіславом Мойсеєвим [Електронний ресурс] / С. Васильєв // Goethe-Institut в Україні Online. – 2014. – Червень. – Режим доступу : www.goethe.de/ins/ua/uk/kul/mag.html

263. Васильчук В. М. Громадсько-політичні та правові форми самоорганізації німецької спільноти в Україні у 1991–1996 рр. / В. М. Васильчук // Вісник Черкаського університету. Сер. : Іст. науки. – 2001. – № 27. – С. 129–137.

264. Васильчук В. М. Німецькі поселенці в Україні в другій половині XVIII – першій половині XIX ст. / В. М. Васильчук // Наукові записки. Сер.: Філологічна – 2000. – Ч. I. – С. 106–124.

265. Васильчук В. М. Німці України : суспільний та національний аспекти ХХ – поч. ХХІ ст. : автореф. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Васильчук В. М. – Донецьк, 2006. – 31 с.

266. Васильчук В. М. Переселенська політика Російської імперії відносно німецьких колоністів в Україні в другій половині XVIII – на початку ХХ ст. / В. М. Васильчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Іст. науки. – 2001. – Т. 5 (7). – С. 179–189.

267. Ватлин А. Германия в XX веке / А. Ватлин. – М. : РОССПЭН, 2002. – 336 с.
268. Ватлин А. Германия в 2000–2010 годах / А. Ватлин // Новая и новейшая история. – 2010. – № 6. – С. 18–37.
269. Веденєєв Д. В. Становлення зовнішньополітичної служби України в період Центральної Ради / Д. В. Веденєєв // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 79–89.
270. Вектори української дипломатії : з прес-конференції Міністра закордонних справ України Г. Й. Удовенка 6 вересня 1995 р. // Політика і час. – 1995. – № 10. – С. 3–9.
271. Веснянка О. Кіновиробництво : ведмідь українців до Берліна доведе [Електронний ресурс] / О. Веснянка // Deutsche Welle. – 2012. – 24 лип. – Режим доступу : www.dw.de/p/15e4k
272. Веснянка О. Книги : «Бруношульцманія» шириться Україною // [Електронний ресурс] / О. Веснянка // Deutsche Welle. – 2012. – 6 груд. – Режим доступу : dw.com/p/16wIn
273. Веснянка О. Перекладачі виводять білі плями на літературній мапі [Електронний ресурс] / О. Веснянка // Deutsche Welle. – 2013. – 8 квіт. – Режим доступу : dw.com/p/18Bnd
274. Веснянка О. Правозахисне кіно на «Docudays UA» [Електронний ресурс] / О. Веснянка // Deutsche Welle. – 2010. – 23 берез. – Режим доступу : www.dw.com/p/MZox
275. Веснянка О. «100 німецьких книг» для українського читача // [Електронний ресурс] / О. Веснянка // Deutsche Welle. – 2012. – 2 квіт. – Режим доступу : www.dw.com/p/14WG7
276. Веснянка О. Українсько-німецьке кіно на фестивалі «Молодість» [Електронний ресурс] / О. Веснянка // Deutsche Welle. – 2012. – 19 жовтня. – Режим доступу : www.dw.de/p/16Squ

277. Веснянка О. Фестиваль нового німецького кіно в Україні : суворі соціальні драми [Електронний ресурс] / О. Веснянка // Deutsche Welle. – 2012. – 11 жовт. – Режим доступу : <http://dw.de/p/16NS5>

278. Вивчення німецької мови. Німецькі посередницькі організації [Електронний ресурс] // Інформаційний центр ДААД у Києві. – 3 с. – Режим доступу : www.daad.org.ua/ukr/2.5.2.6.html

279. Видавництво української літератури // Deutschland. – 1996. – № 3. – С. 40–42.

280. Викладачі з чотирьох країн створюють віртуальний музей Майдану [Електронний ресурс] // Ваші новини. – 2014. – 3 жовт. – Режим доступу : <http://news.vashmagazin.ua/news/kulturne-zhyttya/vykladachi-z-chotyrok-krayin-stvoryuyut-virtualnyu-muzeu-maydanu/>

281. Виступ міністра закордонних справ України А. Зленка перед студентами інституту міжнародних відносин та слухачами Дипломатичної академії в День української дипломатії (21 грудня 2001 р.) // Вісник Дипломатичної академії України. – 2002. – Вип. 7. – С. 4–11.

282. Відбулося 10–те засідання українсько-німецької Робочої групи з науково-технічного співробітництва [Електронний ресурс] // Новини Держінформнауки. – 2014. – 12 черв. – Режим доступу : <http://old.dknii.gov.ua/?q=print/2016>

283. Віднянський С. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) / С. Віднянський, А. Мартинов // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 32–51.

284. Віднянський С. Зовнішня політика України / С. Віднянський, А. Мартинов // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 55–76.

285. Віднянський С. Україна в постмодерній системі міжнародних відносин / С. Віднянський, А. Мартинов // Вісник Дипломатичної академії України. – 2001. – Вип. 5. – С. 140–148.

286. Вікінг І. Е. Фонд Кербера : власність зобов'язує / І. Е. Вікінг // Deutschland. – 1996. – № 5. – С. 30–33.

287. Вікуліна Н. Йоганнес Еберт : «Усі програми Гете-Інституту ми створюємо з місцевими колегами» [Електронний ресурс] / Н. Вікуліна // День. – 1998. – 2 лип. – Режим доступу : www.day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/yohannes-ebert-usi-programi-gete-institutu-mi-stvoryuiemo-z-miscevimi-partnerami

288. Вовк А. Берлінський літературний фестиваль відкрили Жаданом, а закриють Забужко [Електронний ресурс] / А. Вовк // Deutsche Welle. – 2010. – 17 верес. – Режим доступу : www.dw.com/p/PDhy

289. Вовк А. Організація літературних перекладачів у Берліні популяризуватиме Україну [Електронний ресурс] / А. Вовк // Deutsche Welle. – 2010. – 6 жовт. – Режим доступу : dw.com/p/PTPj

290. Воробьева Л. М. Внешняя политика ФРГ на пороге XXI в. / Л. М. Воробьева. – М. : РИСИ, 2000. – 356 с.

291. Воронюк Л. При національному університеті відкрився німецький науково-культурний центр «Геданкендах» / Л. Воронюк // Телеканал «Чернівці». – 2010. – 19 квіт. – Режим доступу : <http://mtrk.com.ua/news/17011-----lr.html>

292. Воротнюк Г. Німці в степах України / Г. Воротнюк, І. Калиниченко // Голос України. – 1992. – 11 лип. – С. 3.

293. Гаврилюк А. В. Ефективність освітньої політики вищої освіти Німеччини / А. В. Гаврилюк // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – 2011. – Вип. 33. – Ч. 1. – С. 40–46.

294. Гаврилюк О. О. Спрямування освітніх інноваційних процесів на модернізацію професійного навчання / О. О. Гаврилюк // Педагог професійної школи. – 2009. – Вип. 1. – С. 22–32.

295. Гайдученко Л. В. Сучасна україністика в Німеччині / Л. В. Гайдученко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2013. – Вип. 21. – С. 14–22.

296. Гайкен Е. На головних напрямках стабілізації / Е. Гайкен // Політика і час. – 1996. – №12. – С. 4–9.

297. Галковська Т. Українсько-німецьке співробітництво в галузі нанотехнологій [Електронний ресурс] / Т. Галковська // Дзеркало тижня. – 2007. – № 2(631). – 20–26 січ. – Режим доступу: www.zn.kiev.ua/ie/show/631/55617/

298. Ганжа Л. Двері в Європу [Електронний ресурс] / Л. Ганжа // Дзеркало тижня. – 2006. – 8–14 квіт. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/dveri_v_evropu_vpershe_za_ostannih_10_rokiv_ukrayina_bula_predstavlena_na_leypsizkomu_knizhkovomu_y.html

299. Ганжа Л. Українська книжка на міжнародному рівні / Л. Ганжа // Політика і час. – 2006. – № 12. – С. 48–49.

300. Гаранін О. Дослідження архівної україніки в Німеччині (на прикладі навчальних програм Українського вільного університету у Мюнхені за 1991–2001 рр.) / О. Гаранін // Пам'ятки. – 2011. – Т. 12. – С. 145–157.

301. Гаранін О. Я. Дослідження історії України в Українському Вільному університеті (1921–1991): автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Гаранін О. Я. – К., 2007. – 18 с.

302. «Гете та Україна»: багатогранність і внутрішня єдність // Deutschland. – 1999. – № 5. – С. 36.

303. Гете-Інститут планує розширити культурну співпрацю з Україною // Веб-сайт РБК-Україна. – 11.06.2015. – Режим доступу: www.rbc.ua/ukr/news/gete-institut-planiruet-rasshirit-kulturnoe-1434027724.html

304. Гількес П. Дні викладачів німецької мови в Одесі / П. Гількес // Deutschland. – 1996. – № 3. – С. 36–37.

305. Гількес П. Конференція українців у Мюнхені / П. Гількес // Deutschland. – 1996. – № 5. – С. 38–39.

306. Гількес П. Перший крок у новому напрямку / П. Гількес // Deutschland. – 1997. – № 1. – С. 29–30.

307. Гількес П. «Україна – нація в Європі»: міжнародна конференція / П. Гількес // Deutschland. – 1997. – № 6. – С. 33.

308. Гількес П. Український Вільний Університет у Мюнхені / П. Гількес // Deutschland. – 1996. – № 2. – С. 41–42.
309. Гомайер Е. Товариство імені Карла Дуйсберга : підтримка навчання й міжнародного обміну досвіду / Е. Гомайер // Deutschland. – 1998. – № 3. – С. 34.
310. Горбач А.–Г. Україна на 47-му Міжнародному ярмарку книжки у Франкфурті / А.–Г. Горбач // Сучасність. – 1996. – № 1. – С. 158–160.
311. Горін Н. О. Міжнародне науково-технічне співробітництво як чинник модернізації економіки / Н. О. Горін // Наукові записки Української академії друкарства. – 2012. – Вип. 3(40). – С. 30–35.
312. Грабська А. Письменниця з України отримала премію імені Інгеборг Бахманн [Електронний ресурс] / А. Грабська // Deutsche Welle. – 2013. – 7 лип. – Режим доступу : www.dw.com/p/193PZ
313. Гречин Л. «Синевир» взяв участь в українсько-німецькому проєкті / Л. Гречин // Закарпатський інформаційно–діловий портал «Мукачево.net». – 2012. – 3 верес. – Режим доступу : www.mukachevo.net/ua/News/view/61540-Синевир-взяв-участь-в-українсько-німецькому-проєкті
314. Гришко Л. «Тижні Німеччини в Україні» цього року «серйозні» через війну на Сході / Л. Гришко // Deutsche Welle. – 2014. – 27 верес. – Режим доступу : <http://dw.com/p/1DM8N>
315. Гужва І. Ю. Сучасні методи та форми міжнародного науково-технічного співробітництва / І. Ю. Гужва // Технологія і техніка друкарства : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 1–2 (23–24). – С. 234–243.
316. Гуманітарна сфера : питання теорії та практики : монографія / В. І. Куценко, Л. Г. Богуш, О. А. Комарова, Я. В. Остафійчук ; за ред. В. І. Куценко. – К. : Наук. світ, 2002. – 456 с.
317. Гуманітарна сфера України : проблеми і шляхи формування : монографія / за ред. Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2000. – 96 с.

318. Гуменюк А. Г. Особливості формування загальноєвропейського гуманітарного простору : місце України / А. Г. Гуменюк, К. Ю. Денисенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – Вип. 105. – Ч. 1. – С. 22–38.
319. Гуменюк О. Студентські корпорації в контексті міжнародної діяльності / О. Гуменюк // Міжнародні зв'язки України. – 2013. – Вип. 22. – С. 68–79.
320. Гумницька Н. Культурно-мистецький феномен української діаспори міжвоєнного періоду : європейський вимір / Н. Гумницька // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2009–2010. – Вип. 17–18. – С. 44–49.
321. Гундольф М. Десять років партнерства між Баварією та Україною / М. Гундольф // Deutschland. – 2000. – № 5. – С. 33.
322. Гундольф М. Українське кіно, німецьке кіно, європейське кіно... / М. Гундольф // Deutschland. – 1999. – № 2. – С. 34.
323. Гундольф М. Франкфурт–2005 : літературна феєрія, хай-тек і пластикові соняшники [Електронний ресурс] / М. Гундольф // Дзеркало тижня. – 2005. – 26 листоп. – (№46). – Режим доступу : www.gazeta.dt.ua/CULTURE/frankfurt-2005_literaturna_feeriya,_hay-tek_i_plastikov_i_sonyashniki.html
324. Гутик О. Юрій Андрухович : «Масова свідомість Росії дрейфує у бік «жириновщини» / О. Гутик // Високий замок. – 2014. – 10 квіт. – Режим доступу : <http://wz.lviv.ua/interview/print/126561>
325. Гуцал С. А. Відносини України та Німеччини : пріоритети, проблеми, перспективи / С. А. Гуцал // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 4(21). – С. 148–155.
326. Гуцал С. Україна–Німеччина / С. Гуцал // Українська призма. Між стратегічним партнерством і безпекою. – 2013. – Вересень. – С. 10–17.

327. 20–27 вересня триватиме «Lviv Hindemith Fest» [Електронний ресурс] // Щоденний Львів. – 2015. – 20 вересня. – Режим доступу : www.dailylviv.com/news/20-27-veresnya-tryvatyme-lviv-hindemith-fest

328. XII Міжнародний форум «Музика молодих–2011»: прес–реліз [Електронний ресурс] // Веб–сайт НСКУ. – 3 с. – Режим доступу : <http://archive.is/3fOZ2>

329. Делікатна У. Події в Україні призвели до кризи журналістики в Німеччині / У. Делікатна // Погляд. – 2015. – 3 черв. – Режим доступу : <https://pogliad.ua/ru/news/chernovtsy/podiyi-v-ukrayini-prizveli-do-krizi-zhurnalistiki-v-nimechchini-130812>

330. День Німеччини 3.6.2012 р. : Програма. – 3 с.

331. Дзюба О. Українські студенти в німецьких університетах (XVIII ст.) / О. Дзюба // Діалог. – 2000. – №1. – С. 92–95.

332. Дискусія про підручники з історії // Інформаційна агенція культурних індустрій. – 2010. – 26 квіт. – Режим доступу : www.i-pro.kiev.ua/contentdiskusiya-pro-pidruchniki-z-istoriyi

333. Діалог : німецько-українська конференція з питань шкільних підручників // Deutschland. – 1999. – № 2. – С. 31.

334. Діяльність Фонду Ганса Зайделя в Україні [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт ФГЗ. – Режим доступу : www.hss.kiev.ua

335. Діяльність Фонду Фрідріха Еберта в Україні. – К., 1999. – 31 с.

336. Дмитрієнко М. Німці в Україні: історія і сучасність / М. Дмитрієнко, Д. Табачник, Б. Чирко // Віче. – 1992. – № 5. – С. 135–147.

337. Дні німецької культури в Україні. 7 жовтня – 19 грудня 2003 року. – Б. м., 2003. – 40 с.

338. Дні німецької науки в Україні, 2009 / Botschaft der Bundesrepublik Deutschland. – [К.] : [б.в.], [2009]. – 71 с.

339. Дні українського кіно в Берліні на підтримку Олега Сенцова // Веб–сайт Держагенства України з питань кіно. – 12.06.2015. – Режим

доступу : http://dergkino.gov.ua/ua/events/show/379/dni_ukrayinskogo_kino_v_berlini_na_pidtrimku_olega_sentsova.html

340. Договірно-правова база між Україною та Німеччиною // Веб-сайт Посольства України у ФРН. – Режим доступу : www.germany.mfa.gov.ua/ua/ukraine-de/legal-acts. – Дата звернення : 07.12.2014 р.

341. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України : соціально-філософський та правовий аспекти : монографія / С. В. Дрожжина. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 196 с.

342. Дяченко М. Головування Німеччини в ЄС : час реалізації амбітних задумів [Електронний ресурс] / М. Дяченко // Портал «Європейський простір». – 2007. – 15 січ. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/1766.html>

343. Екологічні технології : ITUTробить ставку на трансфер ноу-хау // Deutschland. – 2000. – № 5. – С. 34–35.

344. Енгельманн А. Між небом і землею : «Мистецтво Нової України» в Бонні / А. Енгельманн // Deutschland. – 1997. – № 5. – С. 33.

345. Енгельманн А. Шлях від офіцера до економіста : міжрегіональні центри перекваліфікації в Україні / А. Енгельманн // Deutschland. – 1997. – № 2. – С. 31–32.

346. Євдокімова О. «Український тиждень» став лауреатом німецької премії в галузі свободи слова [Електронний ресурс] / О. Євдокімова, Х. Ніколайчук // Deutsche Welle. – 2012. – 25 трав. – Режим доступу : <http://dw.com/p/152Cs>

347. Єловський У. О. Дипломатичні документи як джерело з історії українсько-німецьких відносин доби Центральної ради : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Єловський У. О.. – Донецьк, 2010. – 19 с.

348. Єльська Г. Міжнародне співробітництво Національної академії наук України / Г. Єльська // Вісник НАН України. – 2014. – № 5. – С. 17–19.

349. Ємельянова Т. Використання архівної інформації кінодокументів періоду Другої світової війни у ЦДКФФДА України імені Г. С. Пшеничного / Т. Ємельянова // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 71–74.
350. Єсаулов С. М. Діалог з НАТО після ювілейного саміту // Зовнішня політика України – 2009 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / С. М. Єсаулов ; за ред. Г. М. Перепелиці. – К., 2010. – С. 90–104.
351. Жадан покаже українсько-німецьку постановку «Депеш Мод» // ЛітАкцент. – 2014. – 3 жовт. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2014/10/03/zhadan-pokazhe-ukrajinsko-nimecku-postanovku-depesh-mod>
352. Жалоба І. Віртуальна дипломатія як допоміжний засіб формування громадської думки / І. Жалоба, І. Куцюк // Україна дипломатична. – 2014. – Вип. 15. – С. 694–705.
353. Жихарєва Т. Л. Співробітництво Німеччини і України в галузі науки та освіти (1992–2007 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Жихарєва Т. Л. – Х., 2010. – 23 с.
354. Жихарєва Т. Л. Співробітництво Німеччини та України в галузі екології (1992–2007 рр.) / Т. Л. Жихарєва // Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Історія та географія. – 2012. – Вип. 46. – С. 114–117.
355. Жихарєва Т. Л. Формування договірно-правової бази українсько-німецьких відносин у галузі науки і освіти 1991–2006 рр. / Т. Л. Жихарєва // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. Сер. : Іст. науки. – 2009. – № 20. – С. 244–250.
356. Журавльова Ю. У Харкові стартував фестиваль предметного дизайну для ванної кімнати «Водопарад» / Ю. Журавльова // Радіо «Свобода». – 2009. – 6 січ. – Режим доступу : www.radiosvoboda.org/a/1367078.html
357. Завалишина Т. В Германию – со стипендией от создателя аспирина [Электронный ресурс] / Т. Завалишина // Deutsche Welle. – 2010. – 2 июля. – 4 с. – Режим доступа : www.dw-world.de

358. Завгородня І. Перекладачі з німецької [Електронний ресурс] / І. Завгородня // Deutsche Welle. – 2013. – 4 квіт. – Режим доступу : www.dw.com/p/188FF
359. Завгородня І. Сергієві Жадану присудили німецьку літературну й перекладацьку премію [Електронний ресурс] / І. Завгородня // Deutsche Welle. – 2014. – 14 лип. – Режим доступу : www.dw.com/p/1CcaK
360. Завгородня І. Фестиваль GoEast : солідарність з Україною та ставка на діалог [Електронний ресурс] / І. Завгородня // Deutsche Welle. – 2014. – 11 квіт. – Режим доступу : <http://dw.com/p/1BehX>
361. Завгородня І. Як Німеччина і Україна вирішують проблему «трофейного мистецтва» [Електронний ресурс] / І. Завгородня // Deutsche Welle. – 2013. – 17 лип. – Режим доступу : <http://dw.com/p/199G5>
362. Завтра «Німецька хвиля» запускає в ефір «Радіо Україна» [Електронний ресурс] // Молоде радіо. – 2009. – 22 трав. – Режим доступу : www.molode.com.ua/?q=node/1335
363. Захарова Н. С. Співробітництво України і Ради Європи у сфері реформування історичної освіти у 1995–2005 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Захарова Н. С. – Дніпропетровськ, 2010. – 248 с.
364. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / С. В. Віднянський, І. М. Мельникова, А. Ю. Мартинов [та ін.]. – К. : Генеза, 2004. – 614 с.
365. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004–2007) / С. В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов, В. В. Піскіжова. – К. : Ін-т історії НАН України, 2014. – 394 с.
366. Зозуля Є. Підготовку сучасного правоохоронця – на рівень європейських стандартів / Є. Зозуля // Віче. – 2014. – № 4. – С. 20–22.
367. Зубавіна І. Берлінські паралелі / І. Зубавіна // Сучасне мистецтво. – 2014. – Вип. 10. – С. 78–86.

368. Зубавіна І. Кінематограф незалежної України : тенденції, фільми, постаті / І. Зубавіна. – К. : Фенікс, 2007. – 292 с.
369. Зустріч представників Спілки ректорів з представником Конференції ректорів Німеччини [Електронний ресурс] // Веб-сайт Спілки ректорів ВНЗ України. – 2014. – 13 черв. – Режим доступу : www.vnz.univ.kiev.ua/content/view/86
370. Іваницька М. Л. Німецько–український художній переклад за останні 30 років / М. Л. Іваницька // Мова і культура. – 2012. – № 15. – С. 457–464.
371. Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах : монографія / М. Іваницька. – Чернівці : Книги ХХІ, 2015. – 604 с.
372. Іваськевич В. У Львові зібрали зірок європейського цирку [Електронний ресурс] / В. Іваськевич // Zaxid.net. – 2014. – 3 листоп. – Режим доступу : www.zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_zibrali_zirok_yevropeyskogo_tsirku&objectId=1328745
373. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин : історична ретроспектива та сучасний стан / О. Г. Івченко. – К. : РІЦУАННП, 1997. – 688 с.
374. Ілля Ємець підтримує ідею створення центру соціальної педіатрії [Електронний ресурс] // Новини медицини та фармації. – 2011. – № 7 (361). – Режим доступу : www.mif-ua.com/archive/article/17177
375. Індюхова І. Німецька освіта для харківської молоді стала доступнішою [Електронний ресурс] / І. Індюхова // Deutsche Welle. – 2012. – 5 листоп. – Режим доступу : <http://dw.de/p/16cd0>
376. Ініціатива «Школи : партнери майбутнього» [Електронний ресурс] // Сайт «Гете-Інститут в Україні». – 2009. – 22 лют. – Режим доступу : www.goethe.de/ins/ua/kie/lhr/pasch/uk7965708.htm
377. Інформаційний бюлетень ДААД. – 2011. – Вид. 16. – 7 с.
378. Інформаційний бюлетень ДААД. – 2012. – Вид. 19. – 7 с.

379. Інформаційний бюлетень ДААД. – 2012. – Вид. 20. – 6 с.
380. Інформаційний бюлетень ДААД. – 2014. – Вид. 26. – 4 с.
381. Інформаційний бюлетень ДААД. – 2015. – Вид. 27. – 6 с.
382. Історична освіта : європейський та український досвід. Викладання національної історії в школах Центральної і Східної Європи : [пер. з нім.]. – К. : К.І.С., 2010. – 288 с.
383. Калакура О., Рафальський О. Німецькі поселення в Україні : повернення до Храму? / О. Калакура, О. Рафальський // Діалог. – 2000. – № 1. – С. 101–105.
384. Календар культурних та туристичних подій в регіонах України на 2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний туристичний сайт Одеської області. – 19 с. – Режим доступу : www.tourism.gov.ua/files/PLAN_zahodiv/KALENDA_turpod__2014.pdf.
385. Календар фестивалів 2013 р. / Інформація Управління туризму Львівської міської ради. – 15 с.
386. Калінічева Г. Тісні міждержавні зв'язки стимул для розбудови України. Із досвіду наукового співробітництва з Німеччиною у 20-ті й на межі 30-х років ХХ століття / Г. Калінічева // Президент. – 2003. – № 1(15). – С. 103–107.
387. Калінічева Г. Україна–Європа : стан наукової розробки проблеми взаємовідносин / Г. Калінічева // Україна в Європі : пошуки спільного майбутнього / за ред. А. І. Кудряченка. – К. : Фелікс, 2009. – С. 23–118.
388. Калінічева Г. І. Українсько-німецькі освітні і наукові зв'язки у 20-ті – на початку 30-х років : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Г. І. Калінічева. – Донецьк, 1996. – 22 с.
389. Карась Г. Розвиток українсько-німецьких музичних зв'язків у контексті мінливих тенденцій ХХ ст. / Г. Карась // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2011. – Вип. XXVII. – С. 86–95.

390. Карпенко В. Українські студії під небом Баварії / В. Карпенко. – К., 1998. – 144 с.
391. Карпенко Т. На «хвилі» досвіду [Електронний ресурс] / Т. Карпенко // Україна молода. – 2014. – 5 листоп. – Режим доступу : www.umoloda.kiev.ua/number/2556/158/90286/
392. Карпіловська Є. Світ, відкритий для співпраці українців / Є. Карпіловська // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 134–137.
393. Качор Б. Фінансова діяльність Фондації в 1995–2003 рр. [Електронний ресурс] / Б. Качор // Веб-сайт Фондації УВУ. – 2005. – 3 с. – Режим доступу : www.fuvu.org/?page_id=1564
394. Кібіта А. «Сурми–1998» / А. Кібіта // Культура і життя. – 1998. – № 4. – С. 2.
395. Кіра Георгіївна Муратова нагороджена премією «Берлін 1999» // Deutschland. – 1999. – № 3. – С. 31.
396. Клименко Л. Ф. Міжнародне співробітництво як основа формування міжкультурної комунікації учнівської молоді / Л. Ф. Клименко // Держава та регіони : наук.-вироб. журн. – 2012. – № 3. – С. 19–24. – (Сер. : Соціальні комунікації).
397. Клімкін П. А. Політичний діалог Україна – ЄС / П. А. Клімкін // Зовнішня політика України – 2009 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г. М. Перепелиці. – К., 2010. – С. 125–136.
398. Кобилецький М. М. Поширення Магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського / М. М. Кобилецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 49–53.
399. Ковальчук В. «Золотий трюк Кобзова» у Квітці на камені [Електронний ресурс] / В. Ковальчук // День. – 2013. – № 107. – Режим доступу : www.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/zolotiy-tryuk-kobzova-u-kvitci
400. Козак С. Б. «Літературний зошит»: український раритет на німецькій землі / С. Б. Козак // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2012. – Вип. 16. – С. 140–152.

401. Колесник В. Українсько-баварські культурні зв'язки : сучасність, перспективи / В. Колесник, М. Яцишин // Науковий вісник ВДУ. Історія. – 1997. – Вип. 3. – С. 27–32.
402. Колісник Д. В. Гетьманська періодика в Європі на початку Другої світової війни / Д. В. Колісник // Гуманітарний журнал. – 2011. – № 3–4. – С. 155–166.
403. Колісник Д. Гетьманський рух і Українська громада в Німеччині напередодні та на початку Другої світової війни / Д. Колісник // Вісник КНЛУ. Сер. : Історія, економіка, філософія). – 2012. – Вип. 17. – С. 200–207.
404. Колодій П. Проводячи децентралізацію влади, держава та регіональна влада повинні всіляко сприяти розвитку малих міст / П. Колодій // Голос з-над Бугу. – 2014. – № 86–88. – Режим доступу : <http://golossokal.com.ua/ua/partii/petr-kolodij-provodya-decentralizaciyu-vlasti-go>
405. Комарі А. Прес-конференція в Чернівецькому художньому музеї з приводу відкриття художньої виставки у Німеччині. Ч. I / А. Комарі // Вкурсі.ком. – 2011. – 14 квіт. – Режим доступу : <http://a-komari.vkursi.com/1970.html>
406. Конарева Л. В. Україні створюють архів усної історії Євромайдану та подій кінця 2013-го – початку 2014 року / Л. В. Конарева // Урядовий кур'єр. – 2014. – 2 жовт. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/news/v-ukrayini-stvoryuyut-arhiv-usnoyi-istoriyi-yevrom/>
407. Кондратюк С. В. Європейська політика об'єднаної Німеччини : автореф. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Кондратюк С. В. – К., 2003. – 22 с.
408. Кондратюк С. В. Європейська політика об'єднаної Німеччини : монографія / С. В. Кондратюк. – К., 2008. – 264 с.
409. Коновал О. Де зберігаються видання та архіви середовища УРДП–УДРП та його братніх організацій / О. Коновал // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Іст. науки. – 2007. – Вип. 9. – С. 416–421.

410. Коновалюк В. Група з міжпарламентських зв'язків з ФРН / В. Коновалюк // Діловий путівник Німеччина–Україна. – 2008. – 2-ге вид. – С. 37.
411. Копиленко М. Л. Українсько-німецькі відносини : здобутки, проблеми, перспективи / М. Л. Копиленко. – К. : Нац. ін-т стратег. дослідж., 1996. – 38 с.
412. Корнієнко Н. Російська історіографія про «західний чинник» в українській «Помаранчевій революції» / Н. Корнієнко // Історичний архів. – 2013. – Вип. 11. – С. 119–124.
413. Косован Е. А. Украинская эмиграция в Германии (XIX – начало XXI вв.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Косован Е. А. – М., 2015. – 297 с.
414. Костюк Б. Посол України : досвід німецького самоврядування варто переймати [Електронний ресурс] / Б. Костюк // Радіо Свобода. – 2010. – 29 груд. – Режим доступу : www.radiosvoboda.org/a/2262165.html
415. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок ХХ ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 384 с.
416. Кот С. Українсько-німецькі відносини щодо повернення та реституції культурних цінностей (1991–2012 рр.) / С. Кот // Міжнародні зв'язки України. – 2012. – Вип. 21. – С. 162–180.
417. Котенко Т. Особливості поширення Магдебурзького права у слов'янських народів / Т. Котенко // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Сер. : Юрид. науки. – 2007. – Вип. 74–76. – С. 146–149.
418. Кофлер Б. Німецько-українська парламентська група / Б. Кофлер // Діловий путівник Німеччина–Україна. – 2008. – 2-ге вид. – С. 36.
419. Крамар В. Українська література у Німеччині / В. Крамар // Радіо «Свобода». – 2012. – 5 квіт. – Режим доступу : www.radiosvoboda.mobi/a/245379
420. Краснодемська І. Й. Внесок вчених української діаспори Європи у розвиток українознавства (20–60-ті рр. ХХ ст.) : автореф. ... канд. іст. наук : 09.00.12 / Краснодемська І. Й. – К., 2010. – 23 с.

421. Красовська О. Реліквії повертаються. Зі скрипом / О. Красовська // Віче. – 2009. – № 7 (квітень). – С. 64–65.
422. Красовська О. Сюжети із життя інших / О. Красовська, М. Білокопитов // Віче. – 2010. – № 11. – С. 64–65.
423. Кривець Н. В. Дипломатичне представництво УНР в Німеччині (1919–1922 рр.) / Н. В. Кривець // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 2002. – Вип. 11. – С. 64–75.
424. Кривець Н. В. Діяльність українських громадських організацій у Німеччині у міжвоєнний період / Н. В. Кривець // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 2008. – Вип. 17. – С. 251–262.
425. Кривець Н. В. З історії українсько-німецьких музичних зв'язків у ХІХ ст. / Н. В. Кривець // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 2014. – Вип. 23. – С. 67–83.
426. Кривець Н. В. Національно-культурна діяльність української еміграції у Німеччині в 20–30-ті рр. ХХ ст. / Н. В. Кривець // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 2009. – Вип. 18. – С. 201–214.
427. Кривець Н. В. Український науковий інститут у Берліні в науковому та культурному житті української еміграції (20–30-ті рр. ХХ ст.) / Н. В. Кривець // Міжнародні зв'язки України. – 2014. – Вип. 16. – С. 216–227.
428. Кривонос Р. А. Німеччина у структурі європейського співробітництва : автореф. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Кривонос Р. А. – К., 2002. – 22 с.
429. Кривонос Р. А. Українсько-німецькі відносини у 90-х рр. ХХ ст. / Р. А. Кривонос, І. О. Овсій // Людина і політика. – 1999. – № 4. – С. 3–10.
430. Кривошея В. Німецькі найманці в Козацькій державі / В. Кривошея // Діалог. – 2000. – № 1. – С. 82–83.
431. Крижановська К. Як отримати німецьку стипендію і двох професорів [Електронний ресурс] / К. Крижановська, А. Грабська // Deutsche Welle. – 2014. – 13 лют. – Режим доступу : <http://dw.de/p/1B7xK>

432. Крошина О. Кременчуцькі та німецькі актори поставлять спільний перфоманс / О. Крошина // Полтавщина. – 2012. – 9 квіт. – Режим доступу : www.poltava.to/news/15619/
433. Кудряченко А. Про стан та можливості поліпшення українсько-німецьких відносин / А. Кудряченко // Нова політика. – 1996. – Вип. 4. – С. 45–50.
434. Кудряченко А. І. Україна і Німеччина – двосторонні відносини на початку 90-х років / А. І. Кудряченко, Г. О. Грабарчук. – К. : Т-во «Знання» України, 1994. – 48 с.
435. Кудряченко А. Україна, Росія, Німеччина : взаємовідносини на переломі / А. Кудряченко // Розбудова держави. – 1994. – № 8. – С. 56–61.
436. Кузьменко А. Інформаційно-психологічна війна епохи глобалізації (Частина 2. Доктринальні підходи Європейського союзу, ФРН і Французької Республіки) / А. Кузьменко // Юридичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 66–81.
437. Кулінич І. М. Українсько-німецькі історичні зв'язки / І. М. Кулінич. – К. : Наук. думка, 1969. – 276 с.
438. Культурна політика та мистецька освіта : моделювання процесів / кол. авторів : Безгін О. І., Бернадська А. Є. та ін. – К. : Інститут культурології НАМ України, 2013. – 176 с.
439. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. – (Україна кризь віки. Т. 11).
440. Кураєв О. О. Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни : автореф. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Кураєв О. О. – К., 2006. – 22 с.
441. Курзель Г. Перший німецький журнал про країни СНД / Г. Курзель // Deutschland. – 1999. – № 2. – С. 33.
442. Курси для журналістів : між Інтернетом і редактором // Deutschland. – 1998. – № 2. – С. 37.

443. Кутняков С. Створено Аерокосмічний центр Малої академії наук / С. Кутняков, Т. Кутнякова // Шляхи розвитку української науки. – 2013. – № 3 (93). – С. 10–11.

444. Кучер В. З історії діяльності Українського Наукового інституту в Берліні та Українського Вільного університету в Мюнхені / В. Кучер // Діалог. Історія, політика, економіка. – 2000. – № 1. – С. 131–133.

445. Кучмій О. П. Міжкультурне співробітництво як чинник зовнішньої та внутрішньої політики в умовах державотворчих зрушень : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Кучмій О. П. – К., 2006. – 15 с.

446. Кучмій О. П. Структура та моделі політики міжкультурного співробітництва / О. П. Кучмій // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 59. – Ч. II. – С. 69–75.

447. Ланьшина Т. А. «Мягкая сила» Германии : культура, образование, наука / Т. А. Ланьшина // Вестник международных организаций. – 2014. – Т. 9, № 2. – С. 28–58.

448. Левикін В. В. Німецькі військовополонені в радянських таборах : гуманітарний аспект (1941–1955 рр.) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Левикін В. В. – К., 2008. – 22 с.

449. Лиховій Д. УВУ : забуті свої серед чужих [Електронний ресурс] / Д. Лиховій, Л. Шовкун // Україна молода. – 2012. – № 191. – Режим доступу : www.umoloda.kiev.ua/number/2196/174/78208/

450. Лопушинський І. Український Вільний Університет (УВУ) як провідний діаспорний навчальний заклад світу / І. Лопушинський // Вісник Таврійської фундації. – 2007. – Вип. 4. – С. 227–238.

451. Львів – столиця фестивалів. 2010 / Управління культури і туризму Львівської міської ради. – Львів, 2010. – 41 с.

452. Лях К. С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – поч. XX ст.) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лях К. С. – Донецьк, 2005. – 23 с.

453. Магазова А. Чого чекали від Євро-2012 німецькі ЗМІ? (медіаобраз України у німецьких ЗМІ) / А. Магазова // Медіакритика. – 2012. – 20 листоп. – Режим доступу : www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytika/choho-chekaly-vid-yevro-2012-nimetski-zmi-mediaobraz-ukrayiny-u-nimetskykh-zmi.html

454. Малімон В. І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства : дис. ... канд. з державного управління : 25.00.02 / Малімон В. І. – К., 2010. – 216 с.

455. Маліс О. Німецько-український дитячий аерокосмічний університет [Електронний ресурс] / О. Маліс // Сайт Всеукраїнського благодійного фонду підтримки обдарованих дітей України. – 2012. – 21 серп. – Режим доступу : www.bfpodu.blogspot.com/2012/08/blog-post_21.html

456. Марочко В. І. Рецензія на книгу «Нова Україна : суспільство–економіка–політика (1991–2001) (за ред. Г. Зімона. – Кельн ; Веймар ; Відень ; Бьолау, 2002. – 363 с.) / В. І. Марочко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 150–154.

457. Мартинов А. Ю. Соціально-економічний і політичний розвиток об'єднаної Німеччини (1990–2005 рр.) : автореф. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Мартинов А. Ю. – К., 2008. – 26 с.

458. Мартинов А. Ю. Українсько-німецьке співробітництво у контексті європейської інтеграції (90-ті роки ХХ століття) / А. Ю. Мартинов ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2000. – 86 с.

459. Мартинов А. Ю. Українсько-німецькі відносини на межі ХХІ ст. : попередні підсумки та перспективи / А. Ю. Мартинов // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2002. – Вип. 7. – С. 229–241.

460. Матвіїв Л. Картини зі світу науки [Електронний ресурс] / Л. Матвіїв // Zaxid.net. – 2014. – 5 груд. – Режим доступу : www.zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_prezentovali_unikalni_kartini_zi_svit_u_nauki&objectId=1332646

461. Матвіїв Л. У Львові триває ювілейний «Lviv Tattoo Fest 2014» / Л. Матвіїв // Новини Львова. – 2014. – 11 жовт. – Режим доступу : <https://lvivnews.net/lviv-tattoo-fest-2014/>

462. Математики із ЛНУ ім. Франка матимуть можливість повчитися у Німеччині [Електронний ресурс] // Молодіжне перехрестя. – 2014. – № 245. – Режим доступу : <http://www.chasipodii.net/mp/pv/2908/>

463. Мацегора К. Ведмідь запрошує на вечорниці / К. Мацегора, С. Скрябіна // Урядовий кур'єр. – 2014. – 1 лют. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/vedmid-zaproshuye-na-vechornici/>

464. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією : політичний режим після «помаранчевої революції» / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 18–32.

465. Мегец М. У ногу з часом (або про навчання в Українському Вільному Університеті в Мюнхені та місію Фондації УВУ в Америці) [Електронний ресурс] / М. Мегец // Час і події. – 2009. – № 50. – 17 груд. – Режим доступу : www.chasipodii.net/article/5956/?vsid=fc5ad465

466. Мегіц М. Український Вільний Університет у Мюнхені : сьогодення та перспективи [Електронний ресурс] / М. Мегіц // Веб-сайт Фондації УВУ. – 2013. – 17 січ. – 3 с. – Режим доступу : www.fuvu.org/?p=3086

467. Медвідь Т. А. Розвиток хореографічної культури національних меншин Херсонщини : автореф. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 / Медвідь Т. А. – К., 2011. – 19 с.

468. Медяний В. Європейська преса : в Україні пишеться новий розділ історії Європи / В. Медяний // Deutsche Welle. – 2014. – 22 лют. – Режим доступу : <http://dw.com/p/1BDqR>

469. Мельничук О. Діяльність Українського Вільного університету в Мюнхені на сучасному етапі / О. Мельничук // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр. – 2014–2015. – Вип. 8–9. – С. 225–228.

470. Мельничук О. В. Наукове співробітництво України та Баварії на сучасному етапі / О. В. Мельничук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 26. – С. 177–180.

471. Мельничук О. Українсько-німецькі зв'язки в професійно-технічній освіті на сучасному етапі / О. Мельничук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер. : Іст. науки. – 2014. – № 7 (284). – С. 136–141.

472. Мельничук О. Українсько-німецькі зв'язки у шкільній освіті на сучасному етапі / О. Мельничук // Наукові записки НаУОА. Сер. : Іст. науки. – 2015. – Вип. 24. – С. 124–128.

473. Мельничук О. В. Українсько-німецькі кінематографічні зв'язки на сучасному етапі // О. В. Мельничук / Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 101 (10). – С. 130–134.

474. Мельничук О. Українсько-німецькі музичні зв'язки на сучасному етапі / О. В. Мельничук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 281–285.

475. Мигул І. Українському Вільному Університетові – 90 років [Електронний ресурс] / І. Мигул // Радіо Свобода. – 2011. – 29 січня. – Режим доступу : www.radiosvoboda.org/content/article/2291084.html

476. Михайлович В. ЮНЕСКО взяло под егиду Дністр, держа в уме Вислу, Сян и Прут [Электронный ресурс] / В. Михайлович // Зеркало недели. Украина. – 1995. – 26 мая (№ 21). – Режим доступа : gazeta.zn.ua/ENVIRONMENT/yunesko_vzyalo_pod_egidu_dnestr,_derzha_v_ume_vislu,_syan_i_prut.html

477. Між Луцьком та краєм Ліппе підписано угоду про партнерство [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Луцької міської ради. – 08.09.2015 р. – Режим доступу : www.lutskrada.gov.ua/fast-news/mizh-luckom-ta-krayem-lippe-pidpysano-ugodu-pro-spivrobotnytvo

478. Міжнародна конференція «Темпус–Україна@20» 14 травня 2013 р., м. Київ [Електронний ресурс] // Веб–сайт Національного

Темпус офісу в Україні. – Режим доступу : www.tempus.org.ua/uk/tempus-ukrajina-20.html

479. Міжнародне співробітництво Донецького юридичного інституту – важлива складова діяльності навчального закладу [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : www.dli.donetsk.ua

480. Міжнародний імідж України : міфи і реалії (аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 3. – С. 2–16.

481. Міжнародний літературний фестиваль в Одесі [Електронний ресурс] // Офіційна веб-сторінка фестивалю. – Режим доступу : www.litcentr.in.ua/news/2015-10-01

482. Міжнародний фестиваль прогресивної музики та цифрового мистецтва «NextSound» відбудеться 16–18 травня у Києві [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «Арт-журнал». – 3.04.2013 р. – Режим доступу : www.azh.com.ua/music/nextsound-fest-2013

483. Міжрегіональне співробітництво між Україною та Німеччиною [Електронний ресурс] // Веб-сайт Посольства України у ФРН. – <http://germany.mfa.gov.ua/ua/ukraine-de/regions>. – Дата звернення: 1.12.2016 р.

484. «Молоде радіо» та німецьке RadiJoJo презентували спільну радіопрограму [Електронний ресурс] // Веб-сайт «Молоде радіо». – 2007. – 21 січ. – Режим доступу : www.molode.com.ua/?q=node/20

485. Молчанов Д. Соціальна педіатрія в Україні : концепція, завдання, перспективи / Д. Молчанов // Здоров'я України. – 2011. – Березень. – С. 10–11.

486. МОН та Гете-Інститут в Україні підписали Меморандум про співпрацю [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2013. – 28 жовт. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246801024

487. Монолатій І. Мюнхенська школа історії України (1946–1991) : історіогр. дослідж. / І. Монолатій, О. Вишиванюк. – Коломия : Ін-т упр. природ. ресурсами ; Музей історії м. Коломиї, 2001. – 132 с.

488. Монолатій І. Українсько-німецькі етнокультурні процеси у Галичині / І. Монолатій // Веб-портал «Коломия». – Режим доступу : <http://kolomyia.org/histpub/historypub12.html>
489. Москвичова А. У Києві відкривається «Єврокон-2013» [Електронний ресурс] / А. Москвичова // Радіо Свобода. – 2013. – 11 квіт. – Режим доступу : www.radiosvoboda.mobi/a/24954280.html
490. Моця О. Київська Русь і німецькі землі в IX–XIII ст. / О. Моця // Діалог. – 2000. – №1. – С. 75–77.
491. Мусієнко І. Українознавство в німецькомовних історичних студіях XX – початку XXI ст. / І. Мусієнко // Українознавчий альманах. – 2011. – Вип. 5. – С. 99–103.
492. На LvivMediaForum приїдуть учасники із 10 країн світу [Електронний ресурс] // Веб-сайт ТРК «Львів». – 2015. – 21 квіт. – Режим доступу : www.lviv.tv/news/c155-suspilstvo/na-lvivmediaforum-pri%20id%20d%20tuchasniki-iz-10-kra%20n-svitu/
493. Нариси з історії дипломатії України / відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
494. Нариси з історії кіномистецтва України / редкол. : В. Сидоренко [та ін.]. – К. : Інтертехнологія, 2006. – 864 с.
495. Наташа Водін – лауреат премії Шаміссо // Deutschland. – 1998. – № 3. – С. 31.
496. Науково-технічне співробітництво України та Німеччини у 1993–2013 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні / Botschaft der Bundesrepublik Deutschland. – [К.], [2013]. – 26 с. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/contentblob/4131808/Daten/3926476/
497. Несук М. Українсько-німецькі відносини доби гетьмана П. Скоропадського / М. Несук // Діалог. – 2000. – №1. – С. 112–115.
498. Нетреба Ю. Б. Дипломатичне протиборство представництв УСРР та УНР у Німеччині (1921–1922 рр.) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Нетреба Ю. Б.. – Чернівці, 2009. – 21 с.

499. Ніколайчук Х. Українська література в Німеччині, або Читиво з футбольним відтінком [Електронний ресурс] / Х. Ніколайчук // Deutsche Welle. – 2012. – 22 берез. – 5 с. – Режим доступу : <http://dw.com/p/14OjP>

500. Ніколіні Е. Викладання історії у школі : учнівські конкурси в Україні / Е. Ніколіні // Deutschland. – 1999. – № 2. – С. 35.

501. Німецько-українська міжкультурна школа в м. Києві [Електронний ресурс] // Портал «Європейський простір». – 2010. – 30 серп. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/view/242446.html>

502. Німеччина виділить 14 млн євро на природоохоронні заходи в Україні [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2014. – 17 груд. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247823439

503. Німеччина й Україна поглиблюють співробітництво [Електронний ресурс] // Портал «Європейський простір». – 20.09.2007 р. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/news/5660.html>

504. Нічик В. Н. Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки / В. Н. Нічик, З. І. Хижняк // Наукові зв'язки. Сер. : Іст. науки. – Т. 18. – С. 12–24.

505. Нові контакти // Deutschland. – 2001. – № 2. – С. 38.

506. Нові надходження в читальний зал УНЕФ від німецького дослідного товариства DFG [Електронний ресурс] // Веб-сайт ТНЕУ. – 2012. – 1 лют. – Режим доступу : www.tneu.edu.ua/news/885-nov-nahhodzhennya-v-chitalniy-zal-unef-vd-nmeckogo-dosldnogo-tovaristva-dfg.html

507. НТКУ підписала договір про співробітництво з компанією Mitteldeutscher Rundfunk [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державного комітету телебачення і радіомовлення України. – 2010. – 26 жовт. – Режим доступу : www.comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=78177

508. Об'єднання CDU і DSE // Deutschland. – 2002. – № 1. – С. 13.

509. Оганесян К. Енергозбереження – Німеччина готова поглибити співпрацю з Україною [Електронний ресурс] / К. Оганесян // Deutsche Welle. – 2010. – 21 жовт. – Режим доступу : <http://dw.com/p/Pk7y>

510. Огнева А. В. Методы и формы реализации внешнеполитических интересов в гуманитарной сфере (германский опыт) : автореф. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Огнева А. В. – М., 2012. – 25 с.

511. Одеська «Комедіада» відзначає перший ювілей [Електронний ресурс] // Новини Одеси. – 2015. – 21 берез. – Режим доступу : <http://uanews.odessa.ua/culture/2015/03/21/46555.html>

512. Опаєць О. Українські художники на берегах Ельби / О. Опаєць // Deutschland. – 1995. – № 6. – С. 41–42.

513. Опанасенко О. І. Діяльність Німецько-Українського та Україно-Німецького Форумів як складова культурного співробітництва Україна – Німеччина / О. І. Опанасенко // Гілея. – 2008. – Вип. 15. – С. 68–76.

514. Опанасенко О. І. Реституції в контексті Європейських домовленостей / О. І. Опанасенко // Гілея. – 2015. – Вип. 94. – С. 66–71.

515. Опанасенко О. І. Українсько-німецьке культурне співробітництво 1991–2008 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Опанасенко О. І. – К., 2010. – 238 с.

516. Опанасенко О. І. Українсько-німецьке соціогуманітарне співробітництво (1995–2010 рр.) / О. І. Опанасенко // Гілея. – 2011. – Вип. 54. – С. 200–205.

517. Опанасенко О. І. Українсько-німецькі зв'язки в культурній сфері (кінець 1980-х – початок 2000-х рр.) / О. І. Опанасенко // Гілея. – 2008. – Вип. 12. – С. 98–105.

518. Опанасенко О. І. Українсько-німецькі наукові зв'язки в період 1994–2004 рр. / О. І. Опанасенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – Вип. 37. – С. 244–253.

519. Опанасенко О. І. Феномен німецької освіти в контексті українсько-німецької співпраці (1998–2008 рр.) / О. І. Опанасенко // Гілея. – 2011. – Вип.53. – С. 164–168.

520. Опанасенко О. І. Хронологія та динаміка розвитку українсько-німецьких відносин у 1991–1994 рр. / О. І. Опанасенко // Гілея. – 2007. – Вип. 10. – С. 58–63.

521. Опис інноваційного проекту Запорізького центру професійно-технічної освіти за темою «Отримання практичних навичок високого рівня в умовах роботи навчально-тренувальної фірми «Хортиця» та її роль у якісній підготовці кваліфікованих робітників та молодших спеціалістів з напрямку «Комерційна діяльність» // Профтехосвіта Запоріжжя. – 2007. – № 10. – С. 26–30.

522. Орехова О. Е. Печатные СМИ Германии в условиях социально расколотого общества / О. Е. Орехова. – М. : МГИМО-Университет, 2008. – 158 с.

523. ОРІДУ. Міжнародне співробітництво: Німеччина [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : www.oridu.odessa.ua/?rozd=13/NM.

524. Орленко П. В об'єднаному Берліні // Україна дипломатична. – 2003. – Вип. 3. – С. 716–727.

525. Ортнер Ф. Блакитно-білий край у центрі Європи / Ф. Ортнер // Deutschland. – 1996. – № 1. – С. 28–32.

526. Остапчук М. Німецька літературна премія – письменниці з України [Електронний ресурс] / М. Остапчук, О. Перепадя // Deutsche Welle. – 2013. – 28 лютого. – Режим доступу : www.dw.com/p/17mEd

527. Павленко Е. А. Интеллектуальные связи Украины и Германии в сфере высшего образования // Украина – Германия : экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв.) : материалы междунар. науч. конф., Днепропетровск, 2–3 октября 1997 г. Т. 2. – С. 101–107.

528. Павлов Н. Внешняя политика Берлинской республики : новый «германский путь»? / Н. Павлов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 63–75.

529. Павлов Н. В. Германия на пути в третье тысячелетие. Пособие по страноведению / Н. В. Павлов. – М. : Высшая школа, 2001. – 368 с.

530. Пампуха В. В Україні відкрився IV Книжковий Арсенал [Електронний ресурс] / В. В. Пампуха // Велика епоха. – 2014. – 9 квіт. – Режим доступу : www.epochtimes.com.ua/ukraine/society/v-ukrayini-vidkryvsya-iv-knyzhkovyyu-arsenal-114983.html

531. Пантьо О. О. Формування нової зовнішньої політики Німеччини : європейський вектор / О. О. Пантьо // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Історія. – 2008. – Вип. 20. – С. 154–160.

532. Панченко Є. Орієнтація на німецькомовного читача / Є. Панченко // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 6. – С. 51–52.

533. Панчишин О. Німецькі художники експериментуватимуть з малярством для львів'ян [Електронний ресурс] / О. Панчишин // Zaxid.net. – 2014. – 28 серп. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?nimetski_hudozhniki_eksperimentuvatimut_z_malyarstvom_dlya_lvivyan&objectId=1320322

534. Паньонко І. М. Передумови та причини виникнення запорізького козацтва / І. М. Паньонко, І. М. Томюк // Військово-науковий вісник. – 2011. – Вип. 15. – С. 20–32.

535. Папенко Н. С. Наукові та культурні зв'язки України – Німеччини в 20–30-ті рр. ХХ ст. у контексті відносин Росії та Німеччини / Н. С. Папенко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. : Історія. – 2001. – Вип. 53. – С. 59–62.

536. Партнерські відносини між школами Німеччини та України [Електронний ресурс] // Сайт Посольства Федеративної Республіки Німеччина». – 3 с. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/uk/06/Jugendaustausch/Padhilfe.html

537. Пасемко І. Закордонні центри українознавства / І. Пасемко // Рідна школа. – 1998. – № 3. – С. 16–21.

538. Патер І. Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918) / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – Вип. 19. – С. 559–571.

539. Патрушев А. И. Германия в XX веке / А. И. Патрушев. – М. : Дрофа, 2004. – 432 с.

540. Перебування у м. Києві з офіційним візитом канцлера ФРН Г. Коля 10 червня 1993 р. // Україна на міжнародній арені: зб. док. і матеріалів. У 2-х кн. Кн. 1. – К., 1998. – С. 295.

541. Перебування у ФРН з офіційним візитом Президента України Л. Кравчука 3–4 лютого 1992 р. // Україна на міжнародній арені: зб. док. і матеріалів. У 2-х кн. Кн. 1. – К., 1998. – С. 243.

542. Перегляд виставки «Мінливий світ – Розказаний час» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт НХМУ. – 2009. – 7 листоп. – Режим доступу: <http://namu.kiev.ua/ua/exhibitions/archive/view.html&eid=172>

543. Переклади з української після 1991 р. Факти, тенденції, рекомендації / пер. з англ. М. Березовська і Т. Остра. – К., 2013. – 36 с.

544. Перемога киян на міжнародному молодіжному конкурсі екологічних досліджень // Deutschland. – 1999. – № 1. – С. 31.

545. Перепадя В. В. Еволюція українсько-німецьких відносин в умовах Першої світової війни та української революції: автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Перепадя В. В. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.

546. Перепадя О. Фотовиставка в Берліні – про людей на Майдані і не тільки... / О. Перепадя // Deutsche Welle. – 2014. – 7 лют. – Режим доступу: <http://dw.com/p/1B2Nh>

547. Перша академія української преси у Києві // Deutschland. – 2000. – № 4. – С. 35.

548. Перший Національний підписав договір про співробітництво з компанією «MITTELDEUTSCHER RUNDFUNK» [Електронний ресурс] // Веб-сайт Першого національного телеканалу. – 2010. – 25 жовт. – Режим доступу : <http://old.1tv.com.ua/uk/about/history>

549. Перший національний познайомить з детективами та документальними фільмами німецького каналу MDR [Електронний ресурс] // Телекритика. – 2014. – 6 жовт. – Режим доступу : http://ua.telekritika.ua/rinok/2014-10-06/98898?theme_page=0

550. Перші звітно-виборчі збори ОУОН [Електронний ресурс] // Веб-сайт ОУОН. – 2014. – Листопад. – Режим доступу : <http://dach-ukraine.de/uk/%81.html>

551. Писанська Н. Перший український кінофестиваль у Німеччині [Електронний ресурс] / Н. Писанська // ВВС Україна. – 2009. – 24 берез. – Режим доступу : www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/03/090324_germany_film_festival_im.shtml

552. Письменниці з України присудили німецьку літературну премію // День. – 2014. – № 184–185. – 3–4 жовт. – С. 10.

553. Під знаком енергополітики. Друга німецько-українська консультаційна зустріч у Києві // Deutschland. – 1999. – № 4. – С. 31–32.

554. Польсько-українсько-німецька зустріч у Варшаві [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – 2014. – 18 груд. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/regionalnews/41931-polsko-ukrayinsko-nimetska-zustrich-u-varshavi>

555. Пономаренко А. Українсько-німецькі зв'язки в новий час : хроніка подій / А. Пономаренко // Діалог. – 2000. – №1. – С. 22–28.

556. Праксенталер Б. Україністика в Німеччині // Украина – Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв.) : материалы междунар. науч. конф., Днепропетровск, 2–3 октября 1997 г. Т. 2 / Б. Праксенталер. – Днепропетровск, 1997. – С. 108–114.

557. Представництво Фонду Фрідріха Науманна в Україні [Електронний ресурс] // Офіційна інтернет-сторінка Фонду Фрідріха Науманна. – Режим доступу : <http://fnst.org/content/ukrayina-ta-bilorus>

558. Прес-реліз фестивалю «Київ Музик Фест – 2010» [Електронний ресурс] // Веб-сайт НСКУ. – Режим доступу : <http://composersukraine.org/index.php?id=2493>

559. Прес-реліз фестивалю «Музичні прем'єри сезону – 2015» [Електронний ресурс] // Веб-сайт НСКУ. – Режим доступу : <http://composersukraine.org/index.php?id=2730>

560. Прикарпатська влада переживає за екологію [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «ПРАВДА.if.ua». – 2014. – 21 жовт. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/news-65626.html>

561. Прилепішева Ю. А. Розвиток двостороннього співробітництва Державної архівної служби України з архівними установами світу / Ю. А. Прилепішева // Архіви України. – 2012. – № 3. – С. 150–158.

562. Прилуцький Ю. І. Партнерство заради науки і освіти / Ю. І. Прилуцький // Вісник НАН України. – 2013. – № 1. – С. 81–83.

563. Примаченко Л. В. Недержавні актори в системі зовнішньої політики Німеччини : автореф. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Примаченко Л. В. – К., 2009. – 19 с.

564. Присяжний М. «Вічний двигун» української ідеї / М. Присяжний [Електронний ресурс] // День. – 2013. – 16 серп. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/vichniy-dvigun-ukrayinskoyi-ideyi>

565. Програма Весняної літературної школи [Електронний ресурс] // Буквоїд. – 14.04.2014 р. – 2 с. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/events/ukraine/2014/04/14/083252.html>

566. Програма «Дні німецької музики сезону 2015–2016» [Електронний ресурс] // Офіційна інтернет-сторінка Генерального

консульства Німеччини в Донецьку. – 2015. – 16 с. – Режим доступу : www.donezk.diplo.de/contentblob/5292442/Musikfestival_Dnipropetrowsk.pdf

567. Програма «Дні Франції, Німеччини та Швейцарії – 30 березня – 2 квітня 2015 р.» [Електронний ресурс] // Офіційна інтернет-сторінка Генерального консульства Німеччини в Донецьку. – 2015. – 16 с. – Режим доступу : www.donezk.diplo.de/contentblob/4491570/Daten/5292442/Musikfestival_Dnipropetrowsk.pdf

568. Програма Міжнародної конференції «Підготовка атласу водних ресурсів: цілі, зміст, партнери», 6–12.02.2012 р. – К., 2012. – 6 с.

569. Програма Федерального міністерства економіки й технологій з перепідготовки управлінських кадрів Німеччина–Україна. Інформація для учасників [Електронний ресурс]. – Бонн ; Київ, 2012. – 10 с. – Режим доступу : www.inwent.org.ua/ukrini/TN-Info_GIZ_ua_aktualisiert_2012.pdf

570. Проект міжнародного молодіжного обміну «Тризвуччя» стартував в Одесі [Електронний ресурс] // Портал «Європейський простір». – 06.07.2009 р. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/news/235790.html>

571. Професор Вергун про німецько-українську співпрацю в галузі вищої освіти // Deutschland. – 1999. – № 1. – С. 31–32.

572. Процак Х. У Львівському інституті менеджменту відкривають «Українсько-німецький центр» [Електронний ресурс] / Х. Процак // Офіційний веб-сайт Львівської міської ради. – 17.06.2015. – Режим доступу : <http://city-adm.lviv.ua/portal-news/science-and-education/education/225664-u-lvivskomu-instytutu-menedzhmentu-vidkryiut-ukrainsko-nimetskyi-tsentr>

573. Пташник С. «2000 німецьких книг» в Україні / С. Пташник // Deutschland. – 1998. – № 4. – С. 33.

574. Пташник С. «Незнаний Крим»: археологічна виставка у Гайдельберзі / С. Пташник // Deutschland. – 1999. – № 4. – С. 34.

575. Пьорцген Д. Погляд на Україну з Німеччини : стережіться ілюзій щодо Європи [Електронний ресурс] / Д. Пьорцген // Європейська правда. –

2015. – 15 черв. – Режим доступу : www.eurointegration.com.ua/articles/2015/06/15/7034812/

576. Раритетну книгу привезли до Львова з Німеччини [Електронний ресурс] // Незалежний новинний ресурс «20 хвилин». – 2014. – 9 груд. – Режим доступу : <http://lv.20minut.ua/Podii/raritetnu-knighu-privezli-do-l-vova-z-nimechchini-10427543.html>

577. Ратске Е. Німецько-українське співробітництво в галузі науки і розвитку / Е. Ратске // Діловий путівник Німеччина–Україна. – 2006. – 1-е вид. – С. 32.

578. Ректор УВУ у баварського міністра // Взаєморозуміння. – 2012. – № 2 (42). – С. 2.

579. Рисіч Й. Нові візії Європи / Й. Рисіч // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – 1998. – Вип. 3. – С. 36–44.

580. Рихло П. «Струни трагічної ліри» : німецька поезія з Чернівців / П. Рихло // Deutschland. – 1997. – № 5. – С. 38.

581. Робочий форум Україна : «Становлення інституції» // Deutschland. – 1997. – № 6. – С. 32.

582. Розенбом К. Екологічна співпраця з Україною ставить нові вимоги до німецької екологічної політики / К. Розенбом // Deutschland. – 1998. – № 5. – С. 36–37.

583. Розенбом К. Екологічний ринок України : німецько-українська кооперація / К. Розенбом // Deutschland. – 1997. – № 5. – С. 36–37.

584. Розпочав роботу Українсько-німецький спільний координаційний комітет з питань співробітництва в космічній сфері [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2015. – 10 черв. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248231724

585. Романова Т. Процеси реституції пам'яток культури України у 90-ті рр. ХХ ст. / Т. Романова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2011. – Вип. 14. – С. 219–225.

586. Рось О. Завтра можна сходити на ярмарок за німецькою вищою освітою [Електронний ресурс] / О. Рось // Коментарии.ua. – 2007. – 8 листоп. – Режим доступу : <http://comments.ua/politics/28491-Zavtra-mozhna-shoditi-yarmarok.html>

587. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с. – (Україна крізь віки. – Т. 10).

588. Рудич Ф. Геополітичний вимір президентських виборів 2004 р. Спроба політологічного аналізу / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 3–15.

589. Рум'янцева А. Є. Відродження та розвиток національних культур в Україні. 1988–1996 рр. (на матеріалах південних областей) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. Є. Рум'янцева. – Одеса, 1997. – 214 с.

590. Русина О. Магдебурзьке право в пізньосередньовічному Києві (XV – поч. XVII ст.) / О. Русина // Діалог. – 2000. – № 1. – С. 78–81.

591. Рьослер-Грайхен М. Світ слів / М. Рьослер-Грайхен // Deutschland. – 2002. – № 5. – С. 36–37.

592. Савицкий А. Глава GIZ на Украине : «Главное для нас – развитие украинской экономики» [Электронный ресурс] / А. Савицкий // Deutsche Welle. – 2013. – 7 октяб. – Режим доступу : www.dw.de/B8/a-17133794

593. Самборська О. Відкриття виставки німецьких художників, що живуть в Україні [Електронний ресурс] / О. Самборська // Інтернет-портал «Хата скраю». – 19.03.2010 р. – Режим доступу : www.ukrajinciberlinu.wordpress.com/2010/03/19/

594. Самборська О. Розвиток німецько-українських стосунків. Історія і сьогодення [Електронний ресурс] / О. Самборська // Інтернет-портал «Хата скраю». – 28.10.2008. – Режим доступу : <https://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2008/10/28/>

595. Сарахан Т. В Україну повернули ікону Божої матері, яку вивіз німецький офіцер у роки війни [Електронний ресурс] / Т. Сарахан //

Gazeta.ua. – 2013. – 25 груд. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/life/_v-ukrayinu-povernuli-ikonu-bozhoyi-materi-yaku-viviz-nimeckij-oficer-u-roki-vijni/533978

596. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки. – Т. 9).

597. Сахневич Ю. Ю. Українські танцюристи на провідних світових турнірах бального танцю сучасності / Ю. Ю. Сахневич // Науковий огляд. – 2014. – № 6 (7). – С. 168–174.

598. Семчишин О. Рецензія на книгу «Науковий збірник : Німеччина – Україна : історичні, культурні та політичні зв'язки / за загальною ред. Д. Блохин. – Мюнхен ; Полтава, 2011. – 543 с.» // Україністика в Європі. & Німеччина і Україна. – Мюнхен ; Тернопіль, 2013. – Ч. 1. – С. 552–554.

599. Сивак О. В. Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990–1999 рр.) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Сивак О. В. – К., 2000. – 208 с.

600. Сидорук Т. В. Роль Німеччини у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту / Т. В. Сидорук // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 3 (36). – С. 33–37.

601. Сікорська І. Українські фестивалі академічної музики : точки напруги і вектори розвитку / І. Сікорська // Музика. – 2011. – № 4–6. – С.14–17.

602. Скрипнюк О. Правове забезпечення основ зовнішньої політики України на сучасному етапі державотворення / О. Скрипнюк // Україна дипломатична. – 2000. – Вип. 1. – С. 351–386.

603. Скрипчук Г. В. Державне реформування культурної сфери України в умовах економічної та соціальної кризи 1991–2001 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Скрипчук Г. В. – Х., 2011. – 231 с.

604. Сліпченко К. Ведмежий кут [Електронний ресурс] / К. Сліпчук // Zaxid.net. – 2015. – 5 лют. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?vedmezhiy_kut&objectId=1339626

605. Совінська Н. В. Внесок української діаспори країн Західної Європи в розвиток економіки та культури незалежної України (1991–2001 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Совінська Н. В. – Тернопіль, 2002. – 225 с.

606. Сокирко О. Німецькі найманці в гетьманському війську доби Хмельниччини / О. Сокирко // Етнічна історія народів Європи. – 2004. – Вип. 16. – С. 141–147.

607. Сокол С. М. Українсько-німецькі відносини (2000–2009 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Сокол С. М. – К., 2010. – 209 с.

608. Соловйова В. В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки у країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Соловйова В. В. – Запоріжжя, 1999. – 18 с.

609. Солошенко В. Політика зближення України з ЄС (погляд з Німеччини) / В. Солошенко // Віче. – 2009. – № 22. – С. 22–25.

610. Солошенко В. В. Українсько-німецькі відносини у 90-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Солошенко В. В. – К., 2005. – 217 с.

611. Сорока М. М. Світ відкриває Україну. Про зовнішню політику Української держави у 90-х рр. ХХ ст. : Статті. Документи. Коментарі / М. М. Сорока. – К. : Київська Правда, 2001. – 785 с.

612. Ставиченко Г. Мюнхенський оперний фест–2013 / Г. Ставиченко // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серп. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/CULTURE/myunhenskiy-operniy-fest-2013-kremlivski-klerki-v-godunovi-i-diskoteka-pid-verdi-.html>

613. Старостенко Г. Співробітництво України та ФРН у контексті європейської інтеграції / Г. Старостенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2002. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 43–48.

614. Старостенко Г. В. Українсько-німецькі відносини : політичний та безпековий вимір співробітництва : автореф. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Старостенко Г. В. – К., 2004. – 21 с.

615. Стельмах С. П. Міжнародні зв'язки істориків України в другій половині XIX століття / С. П. Стельмах // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Сер. : Історія. – 1998. – Вип. 38. – С. 3–9.
616. Степан Позняк : біобібліогр. покажч. / уклад. : Г. Домбровська, Г. Підвальна. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 144 с.
617. Степанов В. А. Досвід реалізації зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччина (1990–2005 рр.) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / В. А. Степанов. – К., 2008. – 22 с.
618. Степанов В. Зв'язкам – понад тисячу років. Україна і Баварія : нарис історії відносин від давнини до сьогодення / В. Степанов // Політика і час. – 2002. – № 8. – С. 10–15.
619. Степанов В. Керівники дипломатичних представництв України та Німеччини під кутом зору їхнього впливу на розвиток двосторонніх відносин / В. Степанов // Вісник Львівського університету. Сер. : Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 32. – С. 109–120.
620. Сторінки з історії розвитку побратимських відношень між Києвом і Лейпцигом [Електронний ресурс] // Сайт Центральної бібліотеки ім. Т. Шевченка. – 2011. – Жовтень. – Режим доступу : <http://www.shevkiivlib.org.ua/arhiv/podii/1217-mista-pobratimi-germany-leypsigt-storinki-z-istorii-rozvitku-pobratimskih-vidnoshen.html>
621. Стрельникова І. Ю. Організаційно-правові засади функціонування зовнішньополітичного відомства в УСРР (1917–1928 рр.) : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Стрельникова І. Ю. – Х., 2009. – 20 с.
622. Стрипко Т. У Мюнхені відкрилось «Чарівне світло» [Електронний ресурс] / Т. Скрипко // Урядовий кур'єр. – 2014. – 27 груд. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/news/u-myunheni-vidkrilos-charivne-svitlo/>
623. Суботін А. Міжнародні відносини / А. Суботін // Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. Т. 2 / редкол. : Л. В. Губерський (голова) [та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – С. 96.

624. Сьогодні в Києві відкривається німецько-українська конференція «Суспільне мовлення: незалежність, свобода слова і програмна різноманітність» [Електронний ресурс] // Портал «Європейський простір». – 30.10.2007 р. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/view/6184.html>

625. Тарнашинська Л. Місія посередництва (з нагоди 85-річчя Українського Вільного Університету) / Л. Тарнашинська // Слово і Час. – 2006. – № 12. – С. 62–66.

626. Театр і Берлін. Берлін і театр – Оголошено набір на новий молодіжний обмін [Електронний ресурс] // Веб-сайт Української мережі освіти дорослих та розвитку інновацій. – 2013. – 15 серп. – Режим доступу : www.unaaidotorg.wordpress.com/2013/08/15/ukrainian-german-theatre-meetings-berlin-cfa/

627. Театр і вивчення німецької мови : проект імені Гете у Києві // Deutschland. – 2000. – № 5. – С. 36.

628. Театр : чотири київські театри на гастролях у Мюнхені // Deutschland. – 1998. – № 2. – С. 36.

629. Тейзе Є. МЗС Німеччини виділило гроші на вивчення української мови й культури [Електронний ресурс] / Є. Тейзе // Deutsche Welle. – 2015. – 3 листоп. – Режим доступу : <http://dw.com/p/1Gz4q>

630. Тейзе Є. Німецький історик : У німецьких підручниках має бути більше інформації про Україну [Електронний ресурс] / Є. Тейзе // Deutsche Welle. – 2015. – 10 квіт. – Режим доступу : <http://dw.com/p/1F65L>

631. Тейзе Є. Українікум у Грайфсвальді : від курсів української – до наукового форуму [Електронний ресурс] / Є. Тейзе // Deutsche Welle. – 2006. – 18 верес. – Режим доступу : <http://dw.com/p/AP8m>

632. Тейзе Є. Українсько-німецька міжпарламентська співпраця : Головне – узгодження законодавства [Електронний ресурс] / Є. Тейзе // Інформаційний портал «Юстус». – 2012. – 26 груд. – Режим доступу : <http://justus.com.ua/ua/inter/2006/12/26/252/>

633. Тетеріна-Блохин Д. Україна–Німеччина: торговельні, політичні, науково-культурні та релігійні зв'язки / Д. Тетеріна-Блохин // Українознавство. – 2010. – № 4. – С. 304–308.

634. Тиждень актуальної п'єси – 2014 – свято української драматургії [Електронний ресурс] // Сайт «Драматург». – 21 листоп. – Режим доступу : [www.dramaturg.org.ua /#.WDQYXrngYdU](http://www.dramaturg.org.ua/#.WDQYXrngYdU)

635. Тиждень німецького кіно на Першому [Електронний ресурс] // Веб-сайт Першого національного телеканалу. – 2011. – 24 берез. – Режим доступу : <http://1tv.com.ua/news/channel/4299>

636. Тиждень німецької культури у Львові – 2010 : програма [Електронний ресурс]. – 4 с. – Режим доступу : <http://idem.org.ua/projects/idea/mezzodrom/tyzhden-nimetskoji-kultury.html>

637. Тижні Німеччини в Україні 2013 : програма [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – 27 с. – Режим доступу : http://www.kiew.diplo.de/contentblob/3986438/Daten/3483660/pdf_dw_programm_2013.pdf

638. Тижні Німеччини в Україні 2014 : програма заходів [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – 32 с. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/contentblob/4329332/Daten/4638719/pdf_programm_dw_2014.pdf

639. Тимошенко Н. Візити / Н. Тимошенко // Політика і час. – 1998. – № 10. – С. 61–65.

640. Тищук Є. Смітникові люди Ха Шульта / Є. Тищук // Віче. – 2010. – № 5. – С. 72–73.

641. Тівіков П. Київська вища школа дипломатії : освіта за західним зразком / П. Тівіков // Deutschland. – 1999. – № 3. – С. 36–37.

642. Ткачівська М. Р. Цитати доби української незалежності в німецькомовних перекладах творів Ю. Андруховича / М. Р. Ткачівська // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 9 (268). – Ч. I. – С. 100–105.

643. Тодоров І. Я. Українська зовнішня політика в 2007 р. / І. Я. Тодоров // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 2. – С. 276–284.
644. Токарев Ю. Митцями стануть усі / Ю. Токарев // Культура і життя. – 1998. – № 12. – С. 3–4.
645. III Міжнародна художня виставка-ярмарок «АРТ–КИЇВ 2008» [Електронний ресурс]// Українська правда. – 2008. – 29 жовт. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/announces/2008/10/29/9634/>
646. Триває українсько-німецька виставка «ФотоМистецтво» в галереї Soviart [Електронний ресурс]// Мистецька сторінка. – 2009. – 22 лют. – Режим доступу : http://storinka-m.kiev.ua/art_news_1862.php
647. Триває українсько-німецька співпраця в галузі охорони психічного здоров'я [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт МОЗ України. – 02.06.2009 р. – Режим доступу : www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20090602_0.html
648. Тримбач С. У Києві відбувся українсько-німецький семінар «Взаємозв'язки українського та німецького кіно (30–80-ті роки ХХ століття)» [Електронний ресурс] / С. Тримбач // Україна молода. – 2006. – 10 листоп. – Режим доступу : www.umoloda.kiev.ua/number/795/164/28935/
649. Тюрменко І. І. Культурна діяльність німецьких громад в Україні / І. І. Тюрменко, О. І. Опанасенко // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. пр. IV Міжнар. наук. конф., 26–27 квіт. 2013 р., Одеса. – Одеса : ВМВ, 2013. – С. 353–356.
650. У Донецьку почала роботу міжнародна науково-практична конференція «Боротьба з інтернет-злочинністю» під егідою МВС України, Донецького юридичного інституту та Фонду Ганса Зайделя (Баварія) [Електронний ресурс] // Веб-сайт ДЮІ МВС України. – 2013. – 12 черв. – Режим доступу : www.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2765:2013-06-13-1&catid=4:novini&Itemid=9
651. У Донецьку пройде V Міжнародна Бахівська академія [Електронний ресурс] // Портал «Music-Review Ukraine». – 2013. –

14 листоп. – Режим доступу : www.m-r.co.ua/mr/mr.nsf/0/83C4B86A228C8245C2257C23003E

652. У Донецьку стартував тиждень балету [Електронний ресурс]// Радіо Свобода. – 2013. – 7 жовт. – Режим доступу : www.radiosvoboda.org/a/25129261.html

653. У Києві відбувся українсько-німецький колоквіум на тему співпраці у сфері реформування і розвитку ЗСУ [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2012. – 25 лип. – Режим доступу : <http://photo.unian.net/ukr/themes/33996>

654. У Києві відбудеться фестиваль актуальної анімації та медіа-мистецтва «LINOLEUM» [Електронний ресурс] // День. – 2014. – 19 серп. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/news/190814-u-kiievi-vidbudetsya-festival-aktualnoyi-animaciyi-ta-media-mistectva-linoleum>

655. У Києві відкрито виставку «Освіта за кордоном» [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – 13.11.2014 р. – Режим доступу : <http://osvita.ua/abroad/43915/>

656. У Києві покажуть українсько-німецьку постановку культового роману Жадана [Електронний ресурс] // Espresso.tv. – 2014. – 2 жовт. – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2014/10/02/u_kyyevi_pokazhut_ukrayinsko_nimecku_postanovku_kultovoho_romanu_zhadana

657. У Міністерстві освіти та науки проведено нараду щодо впровадження проекту eTwinning Plus у ЗНЗ України [Електронний ресурс]// Урядовий портал. – 2013. – 27 лют. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246096016&cat_id=248446167

658. У Музеї Берлінської стіни відбудеться виставка про Майдан [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 2014. – 30 трав. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/showbiz/culture/3371561-u-muzei-berlinskoj-stiny-vidbudetsia-vystavka-pro-maidan>

659. У Софії Київській показують різдвяні традиції [Електронний ресурс] // Вечірній Київ. – 2014. – 12 груд. – Режим доступу : <http://eveningkiev.com/article/18398>

660. У Чернівцях танцюватимуть етнічні німці з усієї України та Румунії [Електронний ресурс] // Чернівецький промінь. – 2015. – 20 листоп. – Режим доступу : <http://promin.cv.ua/2015/11/20/u-chernivtsiakh-tantsiuvatymut-etnichni-nimtsi-z-usiiei-ukrainy-ta-rumunii.html>

661. Удод Л. І. Роль німецьких вчених у розвитку освіти в Україні у XVI–XVIII ст. / Л. І. Удод // Україна – Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв.): материалы Междунар. науч. конф., Днепропетровск, 2–3 октября 1997 г. Т. 2. – Днепропетровск, 1997. – С. 11–17.

662. Україна буде спеціальним гостем фестивалю в Німеччині [Електронний ресурс] // ЛітАкцент. – 2014. – 3 черв. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2014/06/03/ukrajina-bude-specialnym-hostem-festyvalju-v-nimechchyni/>

663. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / за ред. Ф. М. Рудича. – К. : МАУП, 2002. – 488 с.

664. Україна і Європа (1990–2000 рр.). У 2 ч. Ч. 2. Україна в міжнародних відносинах з країнами – членами Європейського Союзу : анотована історична хроніка. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2001. – 123 с.

665. Україна–Німеччина: кінематографічні зв'язки. – К. : Глобус–Прес, 2009. – 273 с.

666. Україна–Німеччина: перспективи співробітництва // Лісовий і мисливський журнал. – 2012. – № 5. – С. 3–5.

667. Україна. Процеси націотворення / упоряд. А. Каппелер ; пер. з нім. – К. : К.І.С., 2011. – 416 с.

668. Україна розраховує на підтримку Німеччиною євроінтеграційного курсу України [Електронний ресурс] // Інформаційний

бюлетень з євроінтеграційних питань. – 2013. – № 3. – С. 11. – Режим доступу : www.romanivvrda.org.ua/resources/files/Euro_bulletin-3.pdf

669. Україна : утвердження незалежної держави (1991–2001) / за ред. В. М. Литвина. – К. : Альтернативи, 2001. – 704 с.

670. Українець Н. П. Державна реституційна політика України у сфері культурних цінностей (1991–2009 рр.) : автореф. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Українець Н. П. – К., 2010. – 20 с.

671. Українець отримав нагороду Берлінського кінофестивалю [Електронний ресурс] // Медіапортал української діаспори VIDIA. – 2015. – 15 лют. – Режим доступу : <http://vidia.org/2015/34972>

672. Український медичний центр реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи Міністерства охорони здоров'я України (1996–2011). – 2011. – 24 с.

673. Український оператор отримав нагороду у Німеччині за фільм про Іловайський котел [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 23 черв. – Режим доступу : www.life.pravda.com.ua/person/2015/06/23/196098/

674. Український перекладач отримав визнання у Німеччині [Електронний ресурс] // Високий замок. – 2015. – 13 верес. – Режим доступу : www.wz.lviv.ua/news/141162-ukrainskyi-perekladach-otrymav-vyznannia-u-nimechchyni

675. Український режисер з «Маланкою» їде на «Берлінале» [Електронний ресурс] // Телекритика. – 2013. – 4 лют. – Режим доступу : <http://ru.telekritika.ua/daidzhest/print/78753>

676. Український Vaterland / відп. за вип. О. Д. Давидов. – Дніпропетровськ : Січ, 2005. – 184 с.

677. Українські писанки експонуються в Німеччині [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2010. – 18 берез. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/1987110.html>

678. Українські та німецькі митці презентували проект «Terra Cognita» [Електронний ресурс] // Zaxid.net. – 2015. – 4 верес. – Режим

доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?ukrayinski_ta_nimetski_mittsi_prezentuvali_proekti_terra_cognita&objectId=1364352

679. Українські школи Німеччини : карти шкіл [Електронний ресурс] // Веб-сайт Українського товариства у Франкфурті-на-Майні. – 2014. – 25 берез. – Режим доступу : www.ukrainische-schulen.de/index.php/uk/

680. Українсько-німецька конференція «Вирішення спорів у сфері іноземних інвестицій: німецька та українська перспектива», 23–24 жовтня 2009 р. : програма [Електронний ресурс] // Веб-сайт Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2 с. – Режим доступу : www.instzak.rada.gov.ua/instzak/control/uk/publish/article?art_id=45127&cat_id=45

681. Українсько-німецька літня школа «Міжнародні інвестиції» [Електронний ресурс] // Веб-сайт ДВНЗ «Університет банківської справи». – Режим доступу : www.ubs.edu.ua/ua/ – Дата звернення: 11.09.2014 р.

682. Українсько-німецька школа 2002 [Електронний ресурс] / Веб-сайт КНУ ім. Т. Шевченка. – Режим доступу : www.ss.univ.kiev.ua/ – Дата звернення : 05.12.2015 р.

683. Українсько-німецьке співробітництво з питань ВІЛ/СНІДу [Електронний ресурс] // Вісник з питань ВІЛ/СНІДу в Україні. – 2012. – Вип. 2. – С. 1–6. – Режим доступу : www.snid.cv.ua/files/editor/Newsletter%20%232_March-April_UKR.pdf

684. Українсько-німецький проект «Реформа професійної освіти з урахуванням енергоефективності» [Електронний ресурс]. – 27 с. – Режим доступу : www.ipto.kiev.ua

685. Українсько-німецько-канадський проект «Чужий серед чужих. Еміграція та екстремізм в сучасному світі». 13–16.06.2011 р. : програма [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – 2011. – 10 черв. – Режим доступу : http://www.kiew.diplo.de/contentblob/3185906/Daten/1359793/migrationswoche_programm.pdf

686. Українці все частіше вибирають європейську освіту (ІНФОГРАФІКА) [Електронний ресурс] // Коментарі. – 17.02.2014 р. – Режим доступу : www.ua.comments.ua/life/22160-ukrainsi-vse-chastishe-vibirayut.html

687. Університети Німеччини презентують свої навчальні програми для Вашого професійного зростання [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – 2008. – 21 жовт. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/uk/06/Meldungen__Ku/Bildungsmesse

688. Уперше в Німеччині – унікальні археологічні знахідки Криму [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 02.07.2013 р. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=246482209&cat_id=24844616

689. УТР та Deutsche Welle вироблятимуть спільні теле- та інтернет-проекти [Електронний ресурс] // Телекритика. – 28.10.2014 р. – Режим доступу : www.ua.telekritika.ua/rinok/print/99796

690. Учні німецької школи в м. Києві досліджують якість води у Дніпрі : прес-реліз [Електронний ресурс] // Веб-сайт німецької школи в Києві. – 05.03.2013 р. – 2 с. – Режим доступу : www.deutscheschule.kiev.ua/ua/?s=%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81

691. Федоренко Є. Співпраця з українськими університетами [Електронний ресурс] / Є. Федоренко // Веб-сайт Фондації УВУ. – 2005. – 4 с. – Режим доступу : www.fuvu.org/?page_id=1568

692. Федорук О. На паритетних засадах / О. Федорук // Політика і час. – 1996. – № 8. – С. 34–37.

693. Фесенко Н. С. Політика держави у сфері культури: імплементація закордонного досвіду на українські терени [Електронний ресурс] / Н. С. Фесенко // Державне будівництво. – 2008. – № 2. – Режим доступу : www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/index.html

694. Фізінгер К. Фонд Ганса Зайделя у Східній Європі / К. Фізінгер // Deutschland. – 1996. – № 3. – С. 33–35.

695. Філоненко С. Поки не зміниться суспільство, корупція процвітатиме / С. Філоненко // Віче. – 2011. – № 13. – С. 10–13.

696. Фоменко Б. Україна й українці у Берліні: зустрічі та враження / Б. Фоменко // Українське слово. – 2002. – 18–24 липня. – С. 8.
697. Фрольцов В. Политика ФРГ в отношении Украины в 1994–1998 гг.: основные тенденции / В. Фрольцов // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. – № 1. – С. 47–54.
698. Фрольцов В. В. Постсоветские государства во внешней политике ФРГ (1991–2005) / В. В. Фрольцов. – Минск : БГУ, 2013. – 413 с.
699. Харків та Нюрнберг видали «Мости поезії»[Електронний ресурс] // Офіційний сайт Харківської міськради. – 2012. – 21 груд. – Режим доступу : www.city.kharkov.ua/uk/news/u-harkovi-prezentuyut-antologiyu-harkivskih-i-nyurnberzkih-poetiv-15859.html
700. Харківський німецький центр [Електронний ресурс] // Веб-сайт Харківського німецького центру. – Режим доступу : <http://dzentrum.com.ua/>
701. Харлан Г. О. Україна в східноєвропейській політиці Федеративної Республіки Німеччина (1990–2014 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Г. О. Харлан. – К., 2016. – 238 с.
702. Харлан Г. Українська історіографія східноєвропейської політики ФРН (1991–2013 рр.) / Г. Харлан // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 2014. – Вип. 23. – С. 295–312.
703. Химинець В. В. Німецькі політичні фонди в Україні : досвід і перспективи діяльності (1990-ті – 2005 роки) / В. В. Химинець // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Сер. : Іст. науки). – 2006. – Вип. 34. – № 4. – С.164–168.
704. Химинець В. В. Німецько-російські відносини: історичні уроки для України (1998–2005 рр.) / В. В. Химинець // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – К., 2006. – № 15(23). – С. 387–400.
705. Химинець В. В. Українсько-німецькі відносини: політична, економічна та культурна співпраця (1998–2005 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Химинець В. В. – К., 2007. – 20 с.

706. Химинець В. В. Українсько-німецькі відносини: політична, економічна та культурна співпраця (1998–2005 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Химинець В. В. – К., 2007. – 195 с.
707. Хільчевська І. Г. Суспільно-географічні аспекти зовнішніх зв'язків України та Німеччини : автореф. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Хільчевська І. Г. – К., 2002. – 16 с.
708. Хоружий Г. Баварія – потужний регіон Європи / Г. Хоружий // Всесвіт. – 1996. – № 12. – С. 4–9.
709. Цирфа Ю. Європейські стандарти належного управління в Україні. З досвіду Німеччини / Ю. Цирфа // Віче. – 2012. – № 12. – С. 3–4.
710. Ціватий В. Зовнішня культурна політика України: форми, принципи. Стратегії розвитку (1991–2011 рр.) / В. Ціватий // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 2011. – Вип. 20. – С. 80–82.
711. Цюриць С. Німці в історії Волині [Електронний ресурс] / С. Цюриць // Волинська газета. – 2015. – 8 жовт. – Режим доступу : <http://volga.lutsk.ua/view/8565/>
712. Чебикін А. Звітна доповідь про роботу президії та структурних підрозділів Національної академії мистецтв України / А. Чебикін // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки : «Мистецькі обрії». – 2012. – Вип. 4 (14–15). – С. 31–35.
713. Ченцова Н. В. Міжнародна науково-практична конференція «Україна–Німеччина : економічне та інтелектуальне співробітництво (XIX – XX ст.)» // Південна Україна. – 1998. – Т. 3. – С. 196–199.
714. Черницька Т. В. Міжнародне науково-технічне співробітництво в умовах глобалізації : автореф. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Черницька Т. В. – К., 2009. – 20 с.
715. Шаповалова О. І. Україна в системі двосторонніх відносин з провідними європейськими країнами / О. І. Шаповалова // Зовнішня політика України – 2011 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2012. – С. 271–305.

716. Шарлак У. Федеральний президент Роман Герцог в Україні: «Україна належить до Європи» / У. Шарлак // Deutschland. – 1998. – № 2. – С. 31–32.
717. Шафовал М. Український науковий інститут у Берліні : одна сторінка українсько-німецьких відносин ХХ ст. / М. Шафовал // Політика і час. – 2006. – № 12. – С. 39–40.
718. Шваб А. Международный музыкаловедческий симпозиум «Украинско-немецкие музыкальные связи в прошлом и настоящем» / А. Шваб // Научно-информационный бюллетень. – 1997. – № 2(10). – С. 8–9.
719. Швагуляк М. Час надій, ілюзій та розчарувань / М. Швагуляк // Політика і час. – 1996. – № 12. – С. 59–70.
720. Швед М. Б. Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики в Україні на новому етапі (1990–2005 рр.): автореф. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01 / Швед М. Б. – Львів, 2005. – 14 с.
721. Шевців Г. Творчий доробок Й.-В. Гете в рецепції І. Франка / Г. Шевців, Р. Шевців // Проблеми гуманітарних наук. Сер. : Філологія. – 2014. – Вип. 34. – С. 238–247.
722. Шевченко Т. Історія України в сучасній німецькомовній історичній науці: історики та тематика досліджень / Т. Шевченко // Українознавство. – 2015. – № 3 (56). – С. 202–215.
723. Шеферс Р. Німецько-українські стосунки на міцному фундаменті, налаштовані на майбутнє / Р. Шеферс // Україна дипломатична : науковий щорічник. – 2007. – Вип. 8. – С. 591–592.
724. Шкварець В. Німці південного регіону сучасної Української держави / В. Шкварець // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Сер. : Іст. науки. – 2011. – Вип. 3.30. – С. 403–418.
725. Шлегель Г.-Й. Віхи німецько-українських контактів у галузі кінематографа / Г.-Й. Шлегель // Україна–Німеччина : кінематографічні зв'язки. – К. : Глобус–Прес, 2009. – С. 25–44.

726. Шмагало Р. Українська мистецька освіта / Р. Шмагало // Діалог культур : Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта. – 1998. – № 3. – С. 135–145.

727. Шокало О. Громадські ініціативи товариства «Україна – світ» / О. Шокало // Україна дипломатична : наук. щорічник. – 2002. – Вип. 2. – С. 437–449.

728. Шокало О. Українська еміграція: причини й наслідки / О. Шокало // Віче. – 2006. – № 15–16. – С. 48–49.

729. VI Міжнародний поетичний фестиваль MERIDIAN CZERNOWITZ 3–6 вересня 2015 року [Електронний ресурс] // Веб-сайт MERIDIAN CZERNOWITZ. – Режим доступу : www.meridiancz.com

730. Штайнляйн Ш. Україна і Німеччина : перспективи співпраці та партнерства [Електронний ресурс] / Ш. Штайнляйн // Європейська правда. – 2015. – 30 верес. – Режим доступу : www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/30/7038885/

731. Штюдемманн Д. Німецько-українські зв'язки: стабільність і нові горизонти / Д. Штюдемманн // Україна дипломатична : наук. щорічник. – 2005. – Вип. 5. – С. 488–502.

732. Шулікін Д. Диплом – зроблено в Німеччині / Д. Шулікін // Освіта України. – 2012. – № 22. – 28 трав. – С. 10.

733. Шульце Б. До 250-річчя Йоганна Вольфганга фон Гете / Б. Шульце // Deutschland. – 2002. – № 5. – С. 36–37.

734. Шуман Є. Франкфуртський ярмарок : Україна замість Індонезії, Туреччина замість Росії [Електронний ресурс] / Є. Шуман // Deutsche Welle. – 2015. – 15 жовт. – Режим доступу : www.dw.com/p/1Gog3

735. Шуміло І. А. Інституційні засади науково-технічного співробітництва України та ЄС / І. А. Шуміло // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Херсон, 25–26 жовт. 2013 р. – Херсон, 2013. – С. 145–148.

736. Щерба О. В. Адаптація української дипломатичної служби до вимог сучасності в світлі досвіду країн Заходу : дис. ...канд. політ. наук : 23.00.04 / Щерба О. В. – К., 2001. – 213 с.

737. Що таке DSD-диплом? [Електронний ресурс] // Інформаційний сайт «DSD-школи України». – 2 с. – Режим доступу : www.dsd-ukraine.org

738. Щур М. Україна на роздоріжжі – огляд німецькомовної преси [Електронний ресурс] / М. Щур // Радіо Свобода. – 2004. – 8 січ. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/911391.html>

739. Юрія Андруховича нагородили німецькою медаллю Гете [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 15 червня. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/06/15/214007/>

740. Яблоновська Н. В. До проблеми визначення етапів діяльності німецької преси Криму / Н. В. Яблоновська // Поліграфія і видавнича справа. – 2005. – № 42. – С. 67–75.

741. Яловий В. Поріднені міста Києва: досвід і перспективи регіональної дипломатії / В. Яловий // Україна дипломатична : наук. щорічник. – 2002. – Вип. 2. – С. 14–20.

742. Яремченко В. Д. Тенденції функціонування соціально-культурної сфери в Україні (1985–1995 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / В. Д. Яремченко. – К., 1997. – 165 с.

743. Яремчук В. Ідея «Київського королівства» О. Бісмарка та її наслідки / В. Яремчук // Діалог. – 2000. – № 1. – С. 89–91.

744. Ярмарок вищих навчальних закладів Німеччини 9–10.11.2007 р. [Електронний ресурс] // Веб-сайт ДААД у Києві. – Режим доступу : www.daad.org.ua/aktuelles-2007.htm

745. Ярмарок ВНЗ Німеччини, 2–3 жовтня 2009 р., Київ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Посольства ФРН в Україні. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/contentblob/2405500/Daten/500824/pdf_gate_messe_2009_programm.pdf

746. Ярошенко Т. До історії одного архіву : фонди Українського технічно-господарського інституту в Мюнхені – відтепер у Могиллянській книгозбірні / Т. Ярошенко // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 1. – С. 25–28.

747. Яскрава виставка про скіфів у Берліні [Електронний ресурс] // Портал «Європейський простір». – 10.07.2007 р. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/news/4876.html>

748. Яцишин М. М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х – у 90-ті роки ХХ століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Яцишин М. М. – К., 1997. – 220 с.

749. Яцишин М. М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х – у 90-ті роки ХХ століття / М. М. Яцишин. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 206 с.

750. Beitzer H. Jenseits von Putins Hirnschale / H. Beitzer [Elektronische Ressource] // Süddeutsche Zeitung. – 2015. – 31 Mai. – Zugriff : www.sueddeutsche.de/kultur/tagung-jenseits-von-putins-hirnschale-1.2501048

751. Böttcher J. Und warum haust du nicht ab? [Elektronische Ressource] / J. Böttcher // Die Welt. – 11.11.2012. – Zugriff : www.welt.de/kultur/literarischewelt/article110895036/Und-warum-haust-du-nicht-ab

752. Bredies I. Eine neue Parlamentskultur als Bedingungsfaktor der Orange Revolution? Charakteristik der parlamentarischen Elite / I. Bredies // Zur Anatomie der Orange Revolution in der Ukraine. Wechsel des Elitenregimes oder Triumph des Parlamentarismus? / Hrsg. I. Bredies. – Stuttgart : Ibidem-Verlag, 2005. – S. 115–189.

753. Bredies I. Institutionenwandel ohne Elitenwechsel? Das ukrainische Parlament im Kontext des politischen Systemwechsels 1990–2006 / I. Bredies. – Hamburg : Lit Verlag, 2007. – 307 S.

754. Daten und Fakten zur Internationalität von Studium und Forschung in Deutschland 2014 / Hg. DAAD;DZHW. – Bielefeld : W. Bertelsmann Verlag, 2014. – 20 S.

755. Der Pädagogische Austauschdienst (PAD) der Kultusministerkonferenz. Beratung, Service und Informationen für Interessenten und Antragsteller. – 2 S.

756. Die Initiative „Schulen: Partner der Zukunft“ im Pädagogischen Austauschdienst der Kultusministerkonferenz. – 2 S.

757. Die neue Ukraine: Gesellschaft – Wirtschaft – Politik (1991–2001) / Hg. von Gerhard Simon. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 2002. – 363 S.

758. Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung / Hg. A. Kappeler. – Köln ; Weimar ; Wien, 2011. – 453 S.

759. Finale Schokoladentorte – „Wer ist Martha?“ von Marjana Gaponenkos [Elektronische Ressource] // Dresdner Neueste Nachrichten. – 03.09.2014. – 3 S. – Zugriff : www.dnn.de/Kultur/Kultur-News/Finale-Schokoladentorte-Wer-ist-Martha-von-Marjana-Gaponenkos

760. Franke T. Neue Sicht auf die Ukraine [Elektronische Ressource] / T. Franke // Deutschlandfunk. – 30/05/2015. – Zugriff : www.deutschlandfunk.de/deutsch-ukrainische-historikerkommission-neue-sicht-auf-die.691.de.html?dram:article_id=321301

761. Geissbühler S. „Die große Ukraine ist heute einfach zu groß“ [Elektronische Ressource] / S. Geissbühler // Frankfurter Rundschau. – 2011. – 6 Januar. – Zugriff : <http://www.fr-online.de/literatur/juri-andruchowytsch-im-interview--die-grosse-ukraine-ist-heute-einfach-zu-gross-,1472266,5077882.html>

762. Geschichte der Ukraine / Hg. F. Golczewski. – Göttingen : Vanderhoek & Ruprecht, 1993. – 335 S.

763. Golczewski F. Deutsche und Ukrainer 1914–1939 / F. Golczewski. – Paderborn ; München ; Wien ; Zürich : Verlag Ferdinand Schöningh, 2010. – 1085 S.

764. Hartmann K. Dialog mit Potenzial. Die deutsch-ukrainischen Kulturbeziehungen / K. Hartmann // Ukraine–Analysen. – 25.11.2008. – Nr. 48. – S. 17–21.

765. Hilkes P. Nationswerdung und die Ukrainisierung des Bildungswesens / P. Hilkes // Die neue Ukraine: Gesellschaft – Wirtschaft – Politik (1991–2001) / Hg. von Gerhard Simon. – Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 2002. – S. 149–174.

766. Jobst K. S. Geschichte der Ukraine. 2., aktualisierte Auflage / K. S. Jobst. – Stuttgart : Reclam, 2015. – 221 S.

767. Kappeler A. Der schwierige Weg zur Nation. Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine / A. Kappeler. – Vienna ; Cologne ; Weimar : Böhlau Verlag, 2003. – 214 S.

768. Kappeler A. Kleine Geschichte der Ukraine. 3., überarb. und aktualisierte Aufl. / A. Kappeler. – München : Verlag C. H. Beck, 2009. – 350 S.

769. Kersting L. Journalistin Sabine Adler erhält Karl-Hermann-Flachpreis 2015 Karl-Hermann-Flach-Stiftung [Elektronische Ressource] / L. Kersting. – 2015. – 21.11. – Zugriff : www.karl-hermann-flach-stiftung.org/content/journalistin-sabine-adler-erhalt-karl-hermann-flachpreis-2015

770. Kinder aus der Ukraine im Zirkus Cabuwazi in Berlin [Elektronische Ressource] // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 17.08.2015. – Zugriff : www.faz.net/aktuell/gesellschaft/kinder-aus-der-ukraine-im-zirkus-cabuwazi-in-berlin-13754492.html

771. Lindner R. Die Ukraine und Deutschland im neuen Europa / R. Lindner // Die neue Ukraine: Gesellschaft – Wirtschaft – Politik (1991–2001) / Hg. von Gerhard Simon. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 2002. – S. 297–320.

772. Löser C. Von Czernowitz nach Tscherniwzi und zurück / C. Löser // Berliner Zeitung. – 2015. – 17 September. – S. 25.

773. Lüdemann E. Ukraine. – 3., neu bearbeitete Auflage / E. Lüdemann. – München : Verlag C.H. Beck, 2006. – 233 S.

774. Meerbusch : Eine fantastische Zeitreise in die Ukraine [Elektronische Ressource] // Rheinische Post. – 2012. – 24 April. – Zugriff : www.rp-online.de/nrw/staedte/meerbusch/eine-fantastische-zeitreise-in-die-ukraine-aid-1.2

775. Melika G. Die Deutschen der TransKarpatien-Ukraine. Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im multiethnischen Raum / G. Melika. – Marburg : N. G. Elwert Verlag, 2002. – 379 S.

776. Milow C. Die ukrainische Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie / Caroline Milow . – Wiesbaden : Harrassowitz, 2002 . – 572 S.

777. Reisinger C. 50 Jahre Robert-Bosch-Stiftung. Anspruch politische Spuren zu hinterlassen [Elektronische Ressource] / C. Reisinger, N. B. Forstbauer // Stuttgarter Nachrichten. – 2014. – 24. Juni. – Zugriff : www.stuttgarter-nachrichten.de/inhalt.50-jahre-robert-bosch-stiftung-anspruch-politische-spuren-zu-hinterlassen.8950efca-1561-4c00-97b2-6049e1aad4a1.html

778. Remer C. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18 / C. Remer. – Frankfurt am Main ; Berlin ; New York ; Paris ; Wien : Lang, 1997. – 407 S.

779. Röskau-Rydel I. Galizien / I. Röskau-Rydel // Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau / Hrsg. von I. Röskau-Rydel. – Berlin : Siedler Verlag, 1999. – S. 15–212.

780. Scheer E. KulturSchok Ukraine / E. Scheer, I. Serduk. – Bielefeld : Reise Know–How Verlag, 2011. – 288 S.

781. Schneider-Deters W. Die Ukraine: Machtvakuum zwischen Russland und der Europäischen Union / W. Schneider-Deters. – Berlin : Berliner wissenschafts–Verlag, 2012. – 640 S.

782. Sielmann L. „In der Ukraine muss sich gutes Filmemachen neu entwickeln“ – O. Bienert [Elektronische Ressource] / L. Sielmann // Zeit Online. – 2014. – 21. Januar. – Zugriff : www.zeit.de/2014-01/ukrainischer-kinoklub-berlin

783. Speech by Federal Foreign Minister Frank-Walter Steinmeier at the Mohyla Academy in Kiev on the occasion of his visit to Ukraine on 28 February 2006 [Electronic resource] // German Foreign Office (Auswärtiges Amt). – Access of mode : www.auswaertiges-amt.de/www/en/ausgabe_archiv?archiv_id=8146

784. Stöckmann J. Hoffnung auf visuelle Verständigung [Elektronische Ressource] / J. Stöckmann // Deutschlandfunk. – 30.03.2015. – Zugriff : www.deutschlandfunk.de/ukrainische-filmtage-in-berlin-hoffnung-auf-visuelle.691.de.html?dram:article_id=324110
785. Struve K. Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt / K. Struve. – Berlin ; Boston : de Gruyter, 2015. – 740 S.
786. Templin W. Farbenspiele – die Ukraine nach der Revolution in Orange : zweite, erweiterte Auflage / W. Templin. – Göttingen : Fibre, 2008. – 304 S.
787. Turczynski E. Die Bukowina / E. Turczynski // Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau / Hrsg. von I. Röskau–Rydel. – Berlin : Siedler Verlag, 1999. – S. 213–328.
788. Ukraine : Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates / Hg. G. Hausmann, A. Kappeler. – Baden–Baden : Nomos–Verl. –Ges., 1993. – 402 S.
789. Ukrainischer Kinoklub in Berlin [Elektronische Ressource] // Webseite UKB. – Zugriff : <https://ukkb.wordpress.com>
790. Umland A. Berlin, Kiew, Moskau und die Röhre: Die deutsche Ostpolitik im Spannungsfeld der russisch-ukrainischen Beziehungen / A. Umland // Zeitschrift für Außen– und Sicherheitspolitik. – 2013. – Nr. 3, Vol. 6. – S. 413–428.
791. Umland A. Der ukrainische Nationalismus zwischen Stereotyp und Wirklichkeit / A. Umland // Ukraine–Nachrichten. – 11.10.2012. – 7 S.
792. Universitas Libera Ucrainensis, 1921–2006 / у поряд. : М. Шафовал, Р. Яремко. – Мюнхен : Druckerei & Verlag Steinmeier, 2006. – 521 с.
793. Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011 / у поряд. У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко. – Мюнхен : Druckerei & Verlag Steinmeier, 2011. – 852 с.
794. Veil S. Künstlerin Yevgenia Belorusetz : „Was haben Sie vom Maidan mitgebracht?“ [Elektronische Ressource] // Stuttgarter–Zeitung. – 2014. – 8 März. – 3 S. – Zugriff : www.stuttgarter-zeitung.de/inhalt.kuenstlerin-yevgenia-

belorusets-was-haben-sie-vom-maidan-mitgebracht.f5dd06b4-51e9-4896-9ae0-bf6f06caca4b

795. Wo liegt die Ukraine? Standortbestimmung einer europäischen Kultur / Hg. von S. Höhne, J. H. Ulbricht. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau Verlag, 2009. – 246 S.

796. Wüllenkemper C. Ein Schritt in die Weltkultur [Elektronische Ressource] / C. Wüllenkemper // Deutschlandfunk. – 14.10.2015. – Zugriff : www.deutschlandfunk.de/literaturfestival-in-odessa-ein-schritt-in-die-weltkultur.691.de.html?dram:article_id=332934

797. X. Bayerisch – Ukrainisches Symposium. Programm (2.–5. Oktober 2014, München). – München, 2014. – 8 S.

798. Zivillgesellschaftliche Einflüsse auf die Orange Revolution / Hrsg. Strasser F. – Stuttgart : Ibidem-Verlag, 2006. – 197 S.

IV. Енциклопедичні та довідкові видання

799. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. В. Гіптерс. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.

800. Зотов В. М. Українська та зарубіжна культура : словник культурологічних термінів : навч. посіб. / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран. – К. : Центр навч. л-ри, 2009. – 264 с.

801. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.

802. Теорія міжнародних відносин : термінол. слов. / за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – Львів : Тріада плюс, 2011. – 318 с.

803. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / редкол. : Л. В. Губерський [та ін.]. – К. : Знання України, 2004.

804. Філософський енциклопедичний словник : довід. вид. / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Іноземні студенти у Німеччині у 2013 р., кількість та відсоткова частка (за даними ДААД) [754]

Країна походження	Кількість осіб	Частка від усіх іноземних студентів, у %
Китай	25 564	12,5
Росія	10 912	5,3
Австрія	8 655	4,2
Індія	7 255	3,6
Болгарія	6 764	3,3
Туреччина	6 666	3,3
Польща	6 575	3,2
Україна	6 264	3,1

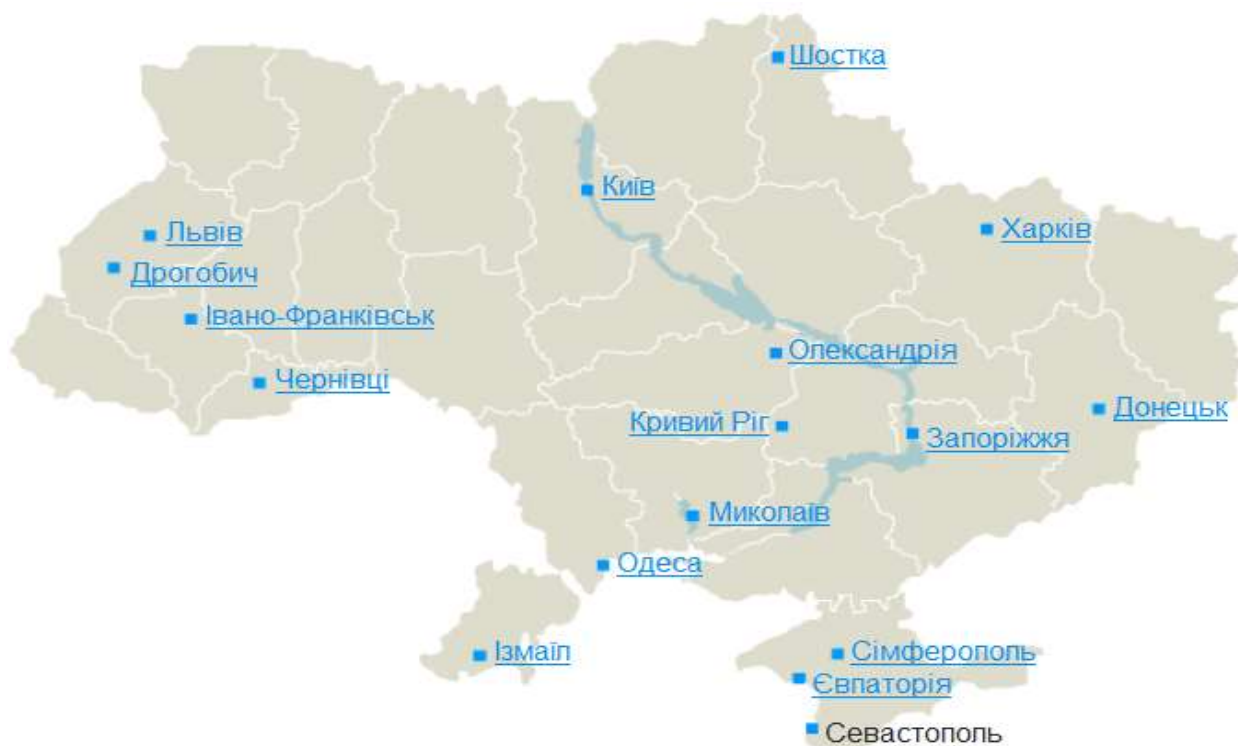

Додаток Б

Українські студенти у закордонних ВНЗ, 2012/2013 навчальний рік,
денна форма (за даними Центру дослідження суспільства) [686]

Додаток В
DSD-школи в Україні (станом на поч. 2014 р.) [737]

Додатки Г

Українські школи у Німеччині (2015 р.) [679]

Назва школи	Місце знаходження
Суботня школа при парафії Св. Миколая м. Бамберг	м. Бамберг
Школа при парафії Св. Миколая м. Берлін	м. Берлін
Школа при парафії Св. Арх. Михаїла м. Дрезден	м. Дрезден
Школа при парафії Христа Царя м. Дюссельдорф	м. Дюссельдорф
Українська суботня школа «Сонце в долонях»	м. Франкфурт-на-Майні
Школа при парафії Св. Йосафата	м. Фрайбург
Українська школа «Наша Школа»	м. Фрайбург
Українська школа «Країна знань» при Асоціації українців Північної Німеччини	м. Гамбург
Школа при парафії Св. Володимира	м. Ганновер
«Наша Школа» при Українсько-німецькому товаристві Рейн-Некар	м. Гайдельберг
Українська суботня школа	м. Майнц
Шкільне Товариство «Українська Суботня Школа м. Мюнхен»	м. Мюнхен
Школа при парафії Успення Пресвятої Богородиці	м. Новий Ульм
Українська школа	м. Штутгарт
Sprachcafe «Dialog»	м. Дюссельдорф
Українська суботня школа «Намисто»	м. Лейпциг

Додаток Д

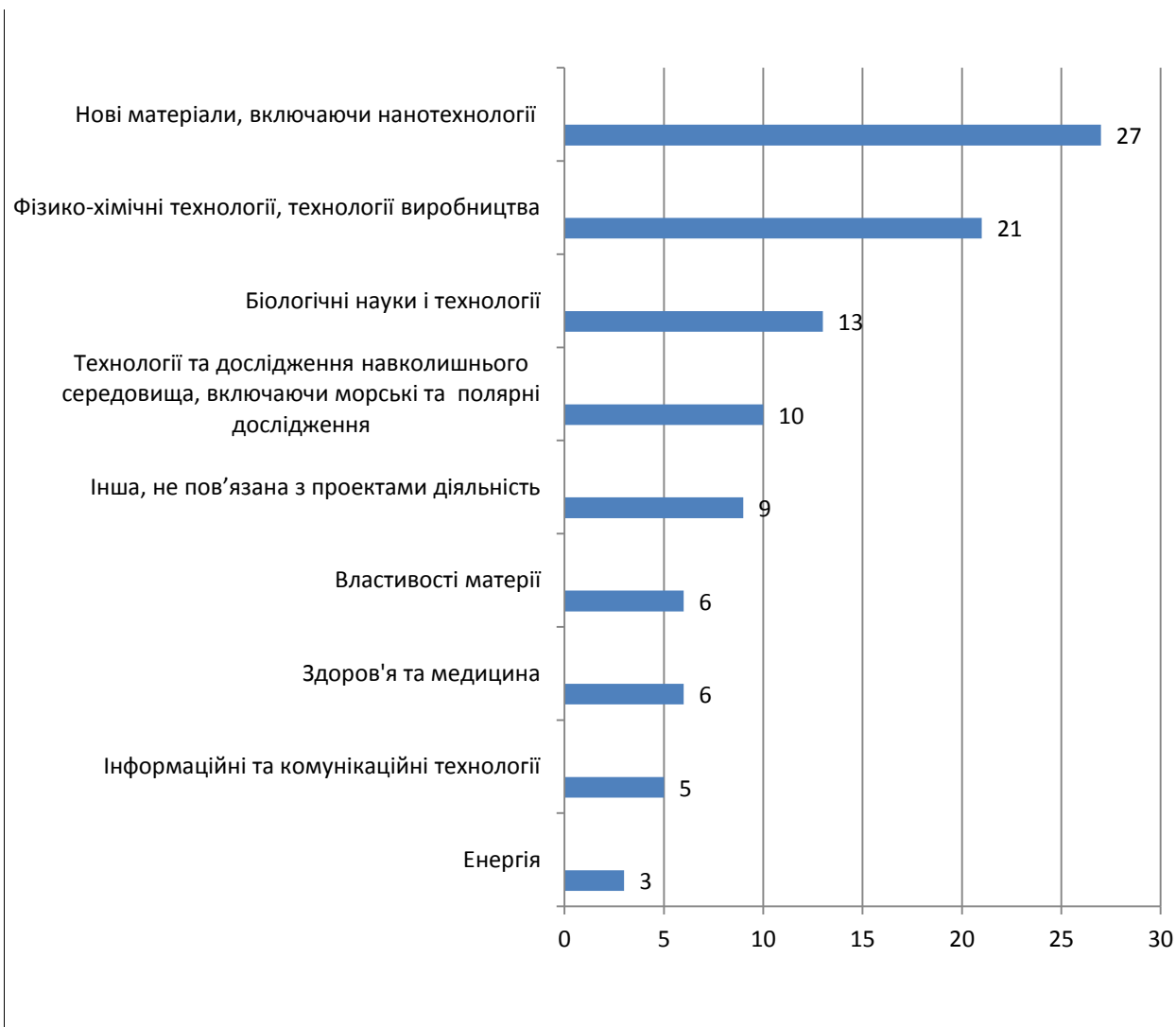
Географія українських шкіл в Німеччині (2015 р.) [679]

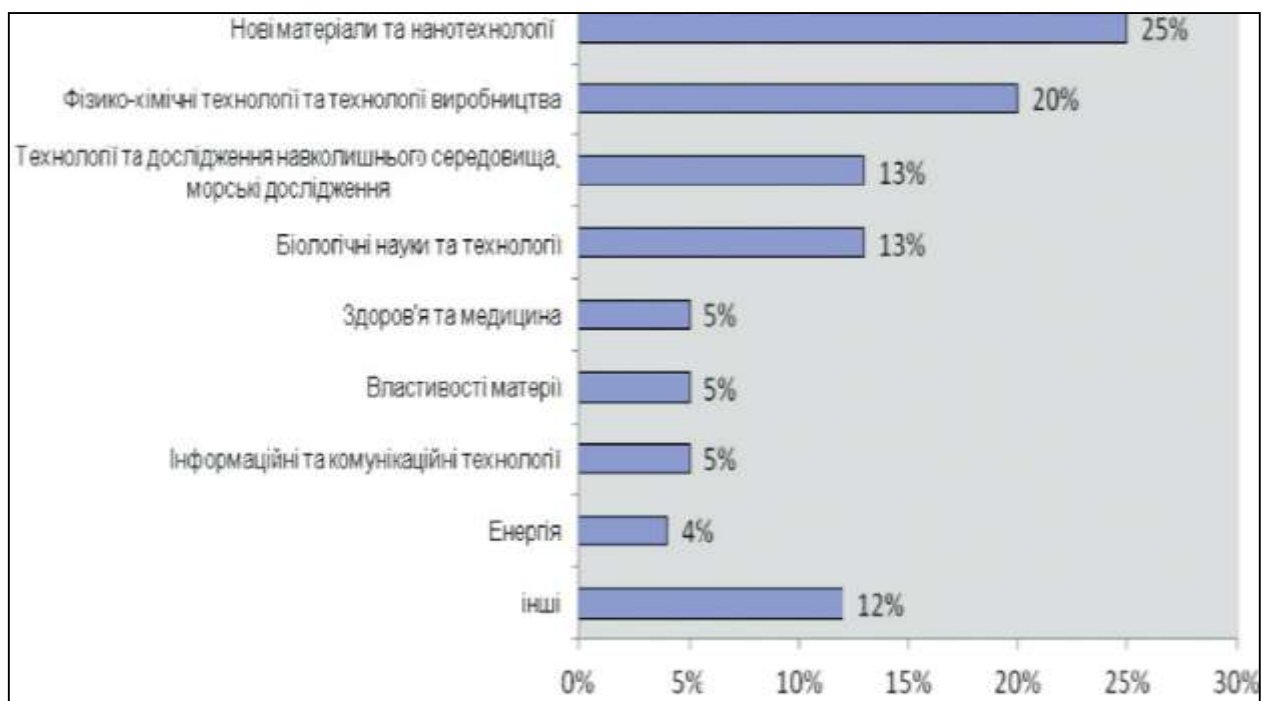
Додаток Е

Тематичні напрями німецько-українських НТС-проектів,
підтриманих Міжнародним бюро ФМОН у період 1993–2009 рр.

[338, с. 37]

Додаток Ж
Тематичні напрями німецько-українських проектів з НТС,
підтриманих у період 1993–2013 рр. [496, с. 7]

Додаток 3

**Меморандум про взаєморозуміння щодо сприяння співробітництву
у сфері науки, технологій та інновацій між Міністерством освіти і науки
України та Федеральним міністерством освіти і наукових досліджень
Федеративної Республіки Німеччина від 23.11.2009 р. [142]**

**Меморандум про взаєморозуміння
щодо сприяння співробітництву у сфері науки, технологій та інновацій
між
Міністерством освіти і науки України
та
Федеральним міністерством освіти і наукових досліджень
Федеративної Республіки Німеччина**

Міністерство освіти і науки України та Федеральне міністерство освіти і наукових досліджень Федеративної Республіки Німеччина (далі -Сторони) домовились про таке:

1. Співробітництво Сторін здійснюється відповідно до статті 13 Договору між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки і техніки від 10.06.1993р., а також згідно зі Спільною заявою Державного комітету України з питань науки і технологій та Федерального міністерства з наукових досліджень і технологій Федеративної Республіки Німеччина про науково-технічні відносини від 10.06.1993 р., а також згідно з Угодою між Союзом Радянським Соціалістичних Республік та Урядом Федеративної Республіки Німеччина з науково-технічного співробітництва від 22.07.1986р.
2. Метою співробітництва є сприяння співпраці у сфері науки, технологій і інновацій між українськими і німецькими науково-дослідними установами, вищими навчальними закладами і інноваційними малими та середніми підприємствами (МСП) - надалі «партнери з проекту». Співробітництво здійснюється на основі спільних оголошень відкритого конкурсу українсько-німецьких науково-дослідних проектів, які публікуються один раз на рік.
3. Сторони пропорційно сплачують пов'язані зі співпрацею витрати своїх партнерів з проекту відповідно до національного законодавства. За умови наявності достатньої кількості проектних пропозицій Сторони домовляються на 2010-2012 роки щорічну підтримку 25 нових проектів. У разі необхідності Сторони перевіряють можливості фінансування додаткових проектів, що заслуговують на підтримку, залежно від стану подачі проектних пропозицій.
4. Сторони здійснюють фінансування спільних науково-дослідних проектів відповідно до наявних національних бюджетних коштів.

Продовження додатка 3

5. Співробітництво здійснюється за такими науковими напрямками:
- біотехнології;
  - технології з ефективного використання ресурсів та енергії, сталі екологічно чисті технології;
  - наукові дослідження в сфері охорони здоров'я та медичної техніки;
  - інформаційні та комунікаційні технології;
  - нанотехнології, нові матеріали і технології виробництва.

Ці основні наукові напрями співробітництва можуть бути доповнені і більш детально визначені в ході співпраці.

6. Сторони надають кошти на покриття витрат в рамках виконання спільних науково-дослідних і дослідно-конструкторських проектів до моменту, коли вони стануть конкурентоспроможними (НДДКР проекти). Кошти можуть надаватися на:
- обмін експертів;
  - наукові заходи, пов'язані з виконанням проекту;
  - заходи, пов'язані з підготовкою спільної пропозиції для виходу на комерційний ринок в галузі НДДКР;
  - заходи, пов'язані з підвищенням кваліфікації фахівців;
  - витрати на персонал (для наукових досліджень і розробок на основі розподілу праці);
  - витрати на подачу заявок щодо видачі охоронних документів;
  - підготовку спільної подачі заявок для участі у проектах в рамках національних, європейських і міжнародних програмах.

Крім того, кошти можуть бути надані на підготовку тематики майбутнього проекту.

7. Підтримані проекти повинні передусім сприяти налагодженню нової та інтенсифікації існуючої кооперації, при цьому тривалість проектів не повинна перевищувати 24 місяці.
8. Для подання проектних пропозицій необхідно щонайменше два партнери з проекту з обох боків, а саме: один з українського боку та один німецького боку, які представляють вищезазначені організації:
- університети, науково-дослідні інститути або приватні науково-дослідні установи,
  - інноваційні МСП.
9. Сторони за взаємною згодою і, якщо потрібно, з внесенням відповідних змін узгоджують оголошення відкритого конкурсу і процедуру подання проектних пропозицій та оцінки. При цьому основними засадами є:
- українські та німецькі партнери з проекту повинні разом подавати проектну пропозицію з боку України - до Міністерства освіти і науки, а з боку Федеративної Республіки Німеччина - до Міжнародного бюро

Продовження додатка 3

- Федерального міністерства освіти і наукових досліджень;
- Сторони надають заявникам узгоджену форму проектної пропозиції;
  - Сторони після проведення з обох боків експертної оцінки поданих проектних пропозицій складають перелік спільних науково-дослідних проектів, який буде наданий у додатку до окремого Протоколу, укладеному між Сторонами.
10. З метою реалізації підтриманих проектів з якомога меншою кількістю перешкод партнери з проекту використовують пільгові умови і допомогу, які передбачені існуючими між Україною і Німеччиною угодами, які пов'язані з:
- видачею в'їзних віз для осіб, які беруть участь у проекті;
  - обміном обладнання;
  - обміном проб;
  - наданням звільненням від сплати мита.
11. Сторони мають виконувати роботу, пов'язану з:
- зв'язком із громадськістю щодо публікації оголошення спільного відкритого конкурсу згідно з пунктом 2;
  - створенням механізмів з налагодження контактів за допомогою інтернет-технологій, також в рамках українсько-німецької співпраці в європейських проектах і мережах;
  - організацією заходів в Україні та Німеччині з метою налагодження контактів між потенційними партнерами з проекту.
- Інші форми співпраці можуть бути доповнені додатково за взаємною згодою Сторін.
12. Сторони домовляються щодо оцінки реалізації цього Меморандуму після двох етапів оголошення відкритого конкурсу згідно з пунктом 2.
За результатами цієї оцінки Сторони приймають рішення щодо внесення відповідних змін до процедури.
Інші українські або німецькі організації та установи, які надають фінансування, можуть за згодою Сторін приєднатися до цього Меморандуму.
13. Кожна Сторона має право проводити і/або підтримувати додаткові (наприклад — короткострокові) заходи зі свого боку, які передбачені пунктом 2.
14. Цей Меморандум набирає чинності з дати підписання та укладається на невизначений строк.
Дія цього Меморандуму може бути припинена кожною із Сторін шляхом письмового повідомлення іншої Сторони дипломатичними каналами. Меморандум втрачає чинність через 3 місяці від дати отримання однією із

Закінчення додатка 3

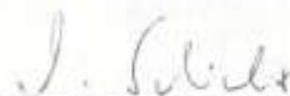
Сторін письмового повідомлення іншої Сторони про її намір припинити дію цього Меморандуму.

Вчинено в м. Києві 23.11.2009 р. у двох примірниках, кожний українською та німецькою мовами, при цьому обидва тексти є автентичними.

Патрах Тетяна Євгенівна

**Заступник директора
департаменту міжнародного
співробітництва та європейської
інтеграції Міністерства освіти і
науки України**

**Міністерський радник
Міхаель Шліхт**

**Керівник відділу «Росія та країни
СНД» Федерального міністерства
освіти і наукових досліджень
Федеративної Республіки
Німеччини**

Додаток II

Угода про створення спільного українсько-німецького науково-освітнього центру (НОЦ) з нанобіотехнології [207]

УГОДА про створення

спільного українсько-німецького науково-освітнього центру (НОЦ) з нанобіотехнології

Метою цієї Угоди є створення спільного українсько-німецького науково-освітнього центру (НОЦ) в галузі нанобіотехнології на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ), Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р.Є. Кавецького НАНУ (ІЕПОР) та Технічного університету Ілменау (ТУ-І) для здійснення діяльності з напрямів наукового та освітнього співробітництва із залученням висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, аспірантів і студентів.

Основними завданнями НОЦ є вирішення таких проблем:

- наукових:

1. Створити науковий колектив із залученням викладачів та наукових співробітників кафедр біохімії та біофізики біологічного факультету та кафедри фізики функціональних матеріалів фізичного факультету КНУ, відділів механізмів протипухлинної терапії та біофізики канцерогенезу ІЕПОР та відділів хімії та експериментальної фізики ТУ-І, які спеціалізуються в галузі створення і дослідження новітніх наноматеріалів для біомедичного застосування;

2. Забезпечити створення наукової експериментальної бази колективного користування із залученням сучасного обладнання для проведення науково-дослідних робіт в галузях нанофізики та нанобіотехнології;

3. Підготувати спільні проекти в рамках двосторонніх українсько-німецьких та міжнародних наукових програм;

4. Організувати проведення спільних наукових семінарів, конференцій за проблематикою Проекту;

- освітніх:

1. Розробити програми нових навчальних курсів з фізики, хімії та біології наносистем з урахуванням досвіду передових світових освітніх центрів та використання сучасних навчальних технологій, що сприятиме оволодінню методологією наукових досліджень в галузі нанотехнологій з використанням методів суміжних наук - фізики, хімії і біології;

2. Залучити відомих українських та німецьких вчених для читання циклу лекцій для студентів НОЦ та проведення спеціалізованих лабораторних робіт на унікальному обладнанні НОЦ;

3. Підготувати спеціалізовані навчальні посібники, методичні видання для студентів НОЦ;

4. Організувати стажування студентів та аспірантів в рамках НОЦ з метою підвищення їх науково-освітньої кваліфікації, ефективного виконання ними бакалаврських та магістерських робіт під спільним науковим керівництвом;

5. Організувати спільну підготовку дисертаційних робіт аспірантів в рамках НОЦ з подальшим їх захистом в Україні та Німеччині.

Для успішного виконання Угоди пропонується така організаційна структура: Спів-керівники Проекту від КНУ координують наукову діяльність НОЦ в галузі нанофізики (чл.-кор. НАНУ, проф. М.П. Куліш), біофізики (проф. Ю.І. Прилуцький) та біохімії (проф. Л.І. Остапченко). Вони також відповідають за виконання освітніх завдань Проекту.

Спів-керівник Проекту від ІЕПОР (д.б.н., пров.н.с А.П. Бурлака) координує наукову діяльність НОЦ в галузі біотехнології.

Закінчення додатка II

Спів-керівник Проекту від ТУ-І (д-р У. Ріттер) координує наукову діяльність НОЦ в галузі хімії наноматеріалів. Він також відповідає за підготовку та проведення наукових семінарів та конференцій.

Фінансування НОЦ здійснюється за рахунок двосторонніх українсько-німецьких і міжнародних грантів, а також спонсорської допомоги.

Ця Угода набирає чинності з дня її підписання повноважними представниками Сторін і діє до того часу, доки одна із Сторін письмово не висловить бажання припинити її дію.

Угода складена у двох примірниках українською та англійською мовами, кожний з яких має однакову юридичну силу.

**Київський
національний
університет
імені Тараса
Шевченка**

**Інститут експериментальної
патології, онкології
і радіобіології
ім. Р.С. Кавецького НАНУ**

**Технічний
університет Ільменау**

Директор

Академік НАНУ
В.Ф. Чехун

Ректор

Професор
П. Шарф

Додаток К**Нове приміщення Українського вільного університету в Мюнхені
на Барелліштрассе 9-а [449]**

Додаток Л

Кіра Георгіївна Муратова – багаторазовий лауреат міжнародних кінофестивалів у Німеччині (фото з журналу Deutschland за 1999 р., № 3)

[395]

Додаток М

Афіші кінофестивалю «Нове німецьке кіно» в Україні [277]

Додаток Н

Юрій Андрухович (фото зліва) – відомий український письменник, лауреат низки нагород, серед яких німецька медаль Гете, яку автор отримав у 2016 р. (фото справа) [729; 739]

Додаток П

**Один з найпопулярніших сучасних українських письменників
у Німеччині – Сергій Жадан [351]**

Додаток Р

Український стенд на Франкфуртському книжковому ярмарку
(2015 р.) [734]

Додаток С

Катерина Петровська – письменниця та журналістка, яка в 2013 р. отримала одну з найпрестижніших німецьких літературних нагород – Премію І. Бахман [729]

Додаток Т

Петро Рихло – літературознавець, перекладач, один з ініціаторів проведення фестивалю поезії «MERIDIAN CZERNOWITZ» [729]

Додаток У

Поетичний тур «MERIDIAN CZERNOWITZ» (2015 р.) [729]

ПОЕТИЧНИЙ ТУР Meridian Czernowitz-2015

Харків – Чернівці – Львів – Мец – Париж – Брюссель – Люксембург – Базель – Штанс – Ленцбург –

Цюрих – Франкфурт-на-Майні

Додаток Ф

Письменниця українського походження Мар'яна Гапоненко отримала літературну премію імені Шаміссо за роман «Хто така Марта?», який вийшов у німецькому видавництві «Suhrkamp» [526]

Додаток X

Афіша Дня українського кіно у Берліні на підтримку

Олега Сенцова [339]

